

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРИ ПСИХОЛОГІЇ, ПЕДАГОГІКИ І ТУРИЗМУ

Кваліфікаційна робота магістра з психології

на тему:

«Стилістика копінг-стратегій в ситуаціях внутрішньоособистісного конфлікту в осіб з порушеннями слуху»

Допущено до захисту
«___» _____ року

Студентки групи МПс 01-19
факультету перекладознавства
освітньо-професійної програми
Психологічні дослідження
і консультування
за спеціальністю 053 Психологія
Миколюк Діани Олександрівни

Завідувач кафедри

(найменування кафедри)

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук,
професор
Кириленко В.Г.

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

(підпис) (ПІБ)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
KYIV NATIONAL LINGUISTIC UNIVERSITY
Chair of Psychology, Pedagogics and Tourism

Master's Degree in Psychology
on the topic:
«Coping strategies styles in internal conflicts in persons with hearing impairments»

*Admitted to the defence of
a thesis*

« » _____

Student of group MPs 01-19
Department of Translation
educational and professional
program
Psychological research
and counseling
Speciality: 053 Psychology
Diana Mikoliuk

Head of a chair

(signature) (Full name)

Research Adviser:
Candidate of Psychology,
Professor
V.G. Kyrylenko

National scale _____
Scores _____
ECTS _____

Анотація

Кваліфікаційна робота магістра на тему: «**Стилістика копінг-стратегій в ситуаціях внутрішньоособистісного конфлікту в осіб з порушеннями слуху**»

Об'єкт дослідження – внутрішньоособистісні конфлікти.

Предмет – стилістичні особливості копінг-стратегій в осіб з порушеннями слуху.

Метою даної роботи є з'ясування типологій копінг-стратегій при вирішенні внутрішньоособистісних конфліктів.

Робота складається з 3 розділів:

У першому розділі розглянуті теоретичні основи внутрішньоособистісних конфліктів та сучасні погляди на природу цих конфліктів; викладений сучасний огляд на предмет психологічних особливостей в осіб з порушеннями слуху; розглянуті особливості внутрішньоособистісних конфліктів в осіб із втратою слуху; виокремлені способи вирішення внутрішньоособистісних конфліктів в осіб із втратою слуху, виокреслені основні копінг-стратегії, які використовують такі особи; визначена стилістика копінг-стратегій в осіб з різним ступенем втрати слуху; проведено аналіз особливостей використання копінг-стратегій особами з порушеннями слуху на основі вивчення іноземних джерел.

У другому розділі викладені основні методи, що були використані в дипломній роботі; визначені методики, які використовувалися для дослідження стилістики копінг-стратегій в ситуації внутрішньоособистісного конфлікту в осіб з порушеннями слуху; надано характеристику вибірки респондентів з втратою слуху; описані особливості процедури проведення дослідження.

У третьому розділі проводиться аналіз й інтерпретація результатів емпіричного дослідження (якісний та кількісний аналіз отриманих даних, інтерпретація основних виявлених тенденцій, перспективи подальшої розробки теми); проведений контент-аналіз із використанням проективної методики для осіб з порушеннями слуху.

Ключові слова: внутрішньоособистісний конфлікт, психологічні особливості осіб з порушеннями слуху, копінг, копінг-стратегії, механізми психологічного захисту, проблемно-орієнтований копінг й емоційно-орієнтований копінг.

Annotation

Thesis on the topic: « Coping strategies styles in internal conflicts in persons with hearing impairments»

Object of study – intrapersonal conflicts

Subject – stylistic features of coping strategies in people with hearing impairments

The aim of this work is to clarify the typologies of coping strategies in resolving intrapersonal conflicts.

The work consists of three sections:

The first section discusses the theoretical foundations of intrapersonal conflicts and modern views on the nature of these conflicts. The modern review on a subject of psychological features in persons with hearing impairments is stated. Features of intrapersonal conflicts in persons with hearing loss are stated. Identified ways to resolve intrapersonal conflicts in people with hearing loss. Identified the main coping strategies used by such people. Defined stylistics of coping strategies in people with different degrees of hearing loss. An analysis of the peculiarities of the use of coping strategies by persons with hearing impairments based on the study of foreign sources.

The second section outlines the main methods used in the thesis; identified techniques that were used to study the style of coping strategies in a situation of intrapersonal conflict in people with hearing impairments; the characteristics of the sample of respondents with hearing loss are given; features of the research procedure are described.

The third section analyzes and interprets the results of the empirical research (qualitative and quantitative analysis of the data obtained, interpretation of the main identified trends, prospects for further development of the topic); conducted content analysis using projective methods for people with hearing impairments.

Key words: intrapersonal conflicts, psychological features of persons with hearing impairments, coping, coping strategies, defense mechanisms, problem-oriented coping and emotionally-oriented coping.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИЙ КОНФЛІКТ В ОСІБ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ	
1.1. Теоретичний аналіз внутрішньоособистісного конфлікту як психологічної проблеми.....	10
1.2. Психологічні особливості осіб з порушеннями слуху.....	21
1.3. Особливості внутрішньоособистісних конфліктів в осіб з порушеннями слуху.....	28
1.4. Копінг-стратегії як один із способів вирішення внутрішньоособистісних конфліктів.....	34
1.5. Дослідження стилістики копінг-стратегій в осіб з різним ступенем втрати слуху (на матеріалах іноземних джерел).....	51
Висновки до першого розділу.....	58
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ТА ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	
2.1. Обгрунтування методів та методик дослідження.....	60
2.2. Характеристика вибірки учасників дослідження та процедура дослідження.....	64
Висновки до другого розділу.....	66
РОЗДІЛ ІІІ. АНАЛІЗ І ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	
3.1. Якісний та кількісний аналіз отриманих даних	67
3.2. Інтерпретація отриманих результатів із використанням проєктивної методики для осіб з порушеннями слуху.....	73
3.3. Перспективи подальшого дослідження теми.....	92
ВИСНОВКИ	94
SUMMARY	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	98
ДОДАТКИ	106

ВСТУП

Актуальність дослідження. В сучасних умовах розбудови суспільних відносин людина все частіше опиняється в ситуаціях стресу; проблеми та труднощі стають невід'ємною частиною стрімкого життя. Радикальні економічні, соціальні, політичні реформи, що впроваджуються в нашій державі останні десятиліття, неабияк впливають на психологічний стан суспільства в цілому і кожного індивіда зокрема. Як наслідок, стрімко руйнуються вкорінені стереотипи поведінки і дуже повільно формуються нові. У таку епоху суттєвих змін і зрушень особливо важко зорієнтуватися людям з певними порушеннями здоров'я, у тому числі й особам з порушеннями слуху, особливо, якщо ці порушення значні. Особи з інвалідністю більше відчують на собі всю нестабільність сьогодення, що підсилює їх тривожність, зумовлену психологічними особливостями таких людей, і не завжди вдалою соціалізацією в суспільство. Актуальним постає питання вивчення особливостей застосування копінг-стратегій особами з порушеннями слуху в умовах складних життєвих ситуацій та у вирішенні їх внутрішньоособистісних конфліктів. Аналіз результатів дослідження дасть змогу більш якісно надавати психотерапевтичну допомогу таким людям, оскільки вдале застосування копінг-стратегій сприяє більш повній соціальній адаптації особистості, підвищенню якості життя. Такі дослідження в Україні за останні роки майже відсутні, що і стало поштовхом для проведення даного дослідження та написання цієї роботи.

При дослідженні копінг-стратегій були опрацьовані праці вітчизняних і закордонних вчених, Р. Лазаруса та С.Фолкман, С. Хобфолла, Н.Хаан, Т.Л.Крюкової, С.К. Нартової-Бочавер, Н.В.Родіни, в яких копінг розглядається як системне моделювання; О. І. Рассказової, Т.О. Гордєєвої, Є.М. Осіна; Ф.Є. Василюка, А. М. Гарбера, О.В. Лібіної, Р.М. Грановської, І.М. Нікольської, О.Р. Ісаєвої, Н.О. Сироти, В.М. Ялтонського, І.Р. Абітова, С.О. Хазової, Н.С.Шипової, Т.Н. Адеєвої, І.В. Тихонової, J. A. Holman, А.

Drummond, A. Hughes S. E., G. Naylor, Anat Zaidman-Zait and Adi Dotan, Anna K. Czyż, Gerhard Andersson and Christina Hägnebo та ін.

Метою нашого дослідження є з'ясування типологій копінг-стратегій при вирішенні внутрішньоособистісних конфліктів.

Об'єкт: внутрішньоособистісні конфлікти.

Предмет: стилістичні особливості копінг-стратегій в осіб з порушеннями слуху.

Гіпотеза: переважаюче застосування емоційно-орієнтованих копінг-стратегій особами з порушеннями слуху в ситуації внутрішньоособистісних конфліктів, що обумовлено їх психологічними особливостями.

Основними *завданнями* нашої роботи є:

1. На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури, розглянути наукові погляди на проблему внутрішнього конфлікту; проаналізувати стан сучасних робіт дослідників із заданої тематики;

2. Організувати та провести емпіричне дослідження, а саме – підбір необхідних діагностичних інструментів, пошук та підбір респондентів та, власне, саме проведення дослідження;

3. Проаналізувати отримані результати, описати загальні статистичні дані та провести кореляційний аналіз копінг-стратегій, рівня тривожності та самовідношення;

4. Сформулювати рекомендації та висновки на основі отриманих даних – описати результати проведеного емпіричного дослідження.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступають праці та дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних психологів, для яких внутрішньоособистісних конфліктів є науковим доробком, З. Фройд, А. Адлер, К. Хорні, К. Левін, К. Роджерс, В. Франкл, Л. Фестінгер, А. Маслоу, Б.Скіннер, О. Р. Лурія, В. М. М'ясищев, В.С. Мерлін, О. М. Леонтьєв, Л. С. Виготський, Ф. Є. Василюк, Н.Д. Левітов, Т.М. Титаренко, Є.А. Донченко, А. Я. Анцупов, А.І. Шипілов, В.І. Гарбузов та ін., які розглядали дану проблему в різних парадигмах та підходах. Методологічною основою дослідження

психологічних особливостей осіб з порушеннями слуху слугували праці таких вчених: Л.С. Виготського, Т.Г. Богданової, А.В.Сюзевої, Ю.А.Маслової, А.А. Колупаєвої та ін.

Для вирішення поставлених завдань у роботі використовувалися наступні *методи*:

- **теоретичні:** інтерпретаційно-аналітичний метод, метод теоретичного узагальнення, метод порівняння, на основі яких здійснювалися вивчення та аналіз праць вітчизняних та зарубіжних дослідників, що дало змогу виявити сукупність концептуальних поглядів, покладених в основу дослідження, а також теоретично обґрунтувати результати емпіричного дослідження;

- **методи емпіричного дослідження:** спостереження, порівняння, зіставлення здобутих фактів, узагальнення результатів дослідження, включене спостереження за дорослими та підлітками в Центрі слухової реабілітації «Аврора» та культурному центрі УТОГ, активне спілкування та спостереження за особами, які мають порушення слуху, в соціальних мережах; *тестові методики:* методика діагностики самооцінки Ч.Д. Спілберга, Ю.Л. Ханіна; опитувальник «способов совладания (адаптация методики WCQ)» Т.Л. Крюкової, О.В. Куфтяк; тест-опитувальник самовідношення В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва. Проективна методика «Малюнковий аперцептивний тест» в адаптації Л. М. Собчик.

- **методи обробки емпіричних даних:** метод порівняльного аналізу; метод збору якісних даних за допомогою Інтернет-опитування та персонального опитування, метод контент-аналізу, статистичні методи обробки отриманих даних.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося з вересня 2019 року по жовтень 2020 року та складалося з 2 етапів: теоретичного та практичного. Дослідженням було охоплено 17 осіб з порушеннями слуху різного ступеня (13 жінок та 4 чоловіка) віком від 18 до

35 років, які є студентами закладів вищої освіти та ті, що завершили навчання. Проективну методика виявили бажання пройти лише 13 осіб.

Надійність та достовірність отриманих в ході дослідження даних забезпечено якісним та кількісним аналізом, використанням методів математичної статистики. Математично-статистична обробка даних передбачала порівняння середніх, максимальних та мінімальних значень, стандартного відхилення, визначення зв'язку між досліджуваними елементами.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вивчалися внутрішньоособистісні конфлікти в осіб з порушеннями слуху різного ступеня втрати слуху; з'ясовувалася стилістика використання копінг-стратегій цими особами; удосконалено зміст понять «внутрішньоособистісні конфлікти»; «копінг-стратегії» в осіб з порушеннями слуху з урахуванням їх психологічних особливостей; запропоновані шляхи надання психологічної допомоги особам із слуховою дисфункцією; запропоновано психологічне онлайн-консультування в мережі Інтернету через спільноти глухих та осіб з порушеннями слуху в зв'язку з розвитком сучасних інформаційних технологій, які дають можливість підключення субтитрів.

Значення одержаних результатів полягає у тому, що було узагальнено й осучаснено теоретичні положення щодо внутрішньоособистісних конфліктів в осіб з порушеннями слуху; висвітлено особливості застосування ними копінг-стратегій; розроблені практичні рекомендації щодо надання консультативної допомоги особам з порушеннями слуху. Основні теоретичні узагальнення, які викладені у цій роботі, мають як наукове, так і прикладне значення. Можуть бути використані фахівцями, які працюють з глухими та слабочуючими при наданні їм психологічної допомоги та розробці тренінгових програм особистісної спрямованості. **Апробація результатів магістерської дипломної роботи.** Основні положення та результати роботи доповідались та обговорювались на Міжнародній студентській науково-практичній конференції «Ad orbem per linguas. До світу

через мови», «Світ як інтертекст», 17–18 червня 2020 року та науково-методичному семінарі «Individualization of Learning: Theory and Practice» 9 липня 2020 року в Ополі, Польща, на XX Міжнародній конференції «Інклюзивне освітнє середовище: проблеми, перспективи та кращі практики» 18-19 листопада 2020, м.Київ та публікація тез у збірнику матеріалів конференції на тему: «Особливості інтеграції студентів з порушеннями слуху в освітній простір».

Опублікована стаття в колективній монографії «The psychological health of the personality and society: the challenges of today». Monograph. Eds. Małgorzata Turbiarz & Hanna Varina. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020.

Структура та обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 117 сторінок. Основний зміст викладено на 97 сторінках друкованого тексту. Робота містить 2 таблиці та 3 рисунка. Список використаних джерел складає 90 найменувань, із них 31 – іноземними мовами.

РОЗДІЛ 1. ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИЙ КОНФЛІКТ В ОСІБ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

1.1. Внутрішньоособистісний конфлікт як теоретична проблема. Підходи до дослідження та сучасні погляди на проблему

Життя кожної людини – це ціла серія конфліктів з оточуючим середовищем, іншими людьми, з самим собою. Супроводжують життя конфлікти і людей з порушеннями слуху, для яких сама втрата (в тій чи іншій мірі) слуху виступає стресором. Таким людям притаманна більша тривожність, дратівливість, деякі прояви агресивності в поведінці. Втрата слуху призводить до комунікативних бар'єрів, внаслідок чого особи з порушеннями слуху залишаються закритими для спілкування з іншими людьми. За статистичними даними, наведеними Всесвітньою організацією охорони здоров'я, у сучасному світі близько 466 мільйонів людей страждають значними втратами слуху, серед них 34 мільйони – це діти. За їх прогнозами до 2050 року кількість таких осіб перевищить 900 мільйонів осіб [1].

І хоча конфлікти філософи почали вивчати ще з Античних часів, внутрішньоособистісний конфлікт залишається недостатньо вивченим на даний момент і є найскладнішим з існуючих конфліктів.

Огляд психологічної літератури (З. Фрейда, А. Адлера, К. Хорні, К. Левіна, К. Роджерса, В. Франкла, Л. Фестінгера, А. Маслоу, Б.Скіннера, О. Р. Лурії, В. М. М'ясищева, В.С. Мерліна, О. М. Леонтьєва, Л. С. Виготського, Н.Д. Левітова, Є.А. Донченка, А.Я. Анцупова, А.І. Шипілова) показав, що внутрішньоособистісний конфлікт зазвичай розглядається, виходячи із концепції особистості, в залежності від парадигмальної орієнтації науковців. Сучасні дослідники (Т.М. Титаренко, Є. Василюк, В.І. Гарбузов та інші) при розгляді особливостей внутрішньоособистісного конфлікту пов'язують його

з іншими психологічними феноменами: типу темпераменту, рівня домагань особистості та ін.

Одним із перших розпочав наукове дослідження природи внутрішньоособистісного конфлікту Зигмунд Фройд, який вбачав в цьому конфлікті зіткнення між примітивними статевими потягами й соціокультурними нормами, а також конфлікт між свідомим та несвідомим у психіці індивіда. Сучасні дослідники концепції Фройда (В. І. Коваленко, К. Н. Лобанов та ін., 2009) вказують на біосоціальний характер внутрішньоособистісного конфлікту, наголошуючи на тому, що існування людини пов'язано з постійною напругою й подоланням протиріччя між біологічними потягами, бажаннями людини й соціально-культурними нормами суспільства [2]. При цьому під біологічними потягами З.Фройд перш за все мав на увазі сексуальні потяги.

К.Юнг в аналітичному підході розглядав внутрішньоособистісний конфлікт як такий, що призводить до регресу, акцентуючи увагу на перехід цього конфлікту у сферу несвідомого. В неофрейдистському підході К.Хорні вважала, що передумовою до виникнення внутрішньо особистісного конфлікту виступає цивілізація й культура, в яких проживає суб'єкт. Якщо відбуваються радикальні зміни в культурі й цивілізації, відповідно й відбувається постійна зміна соціальних норм, це призводить до внутрішньоособистісного конфлікту. Сучасні науковці (А.Я.Анцупов, А.І.Шипілов, 2019), розглядаючи концепцію К.Хорні, вважають, що внутрішньоособистісний конфлікт за Хорні аналізується з двох позицій: як зіткнення прагнень до задоволення бажань і до безпеки, і як протиріччя «невротичних потреб», задоволення яких призводять до фрустрації інших [3, с. 275]. Слід зазначити, що й Е.Фромм, вважав, що у внутрішньо особистісному конфлікті в основі лежить конфлікт між сутністю й існуванням людини, це й призводять до самовідчуження людини, уражаючи особистісну структуру індивіда.

В гуманістичному підході К.Роджерс наголошував на тому, що в основі внутрішньоособистісного конфлікту лежить невідповідність «Я-концепції» та «Я-ідеального». Іншими словами, неадекватні самооцінка й система уявлень про себе призводить до внутрішньоособистісного конфлікту.

Представник екзистенційного напрямку А.Маслоу (2018) вважає внутрішньоособистісний конфлікт розривом між прагненням до самоактуалізації й отриманим результатом [4, с. 134-135].

У межах біхевіористичного напрямку психологи нівелюють розуміння особистості та її складного внутрішнього світу, зводячи їх лише до системи реакцій на зовнішні подразники, у вигляді «стимул-реакція», запропонованої Джоном Уотсоном. Беррес Скіннер, який відійшов від ортодоксального біхевіоризму Дж.Уотсона, розумів внутрішньо особистісний конфлікт, як наслідок неправильного обумовлення, що призводить до неадекватної форми поведінки суб'єкта.

Інше бачення феномену внутрішньо особистісного конфлікту виклали такі вчені як Н. Міллер та Д. Долард, що є представниками необіхевіористичного напрямку. Сучасні дослідники наукового доробку небіхевіористів І.С. Булах, Ю.А. Гріненко (2010) вважають, що: «У теорії фрустрації сутність внутрішньоособистісного конфлікту вчені (Н. Міллер та Д. Долард) пов'язували зі специфікою реакції індивіда на різні перешкоди. На їх думку, зовнішній світ є ворожим людині й постійно створює перешкоди, що можуть проявлятися як фізичні, моральні, духовні фрустрації. Усе життя особистості полягає у відборі та реалізації способів боротьби з цими фрустраціями. Саме на фоні боротьби з фрустрацією в особистості виникає агресивність - прагнення зруйнувати чи „знести” перешкоду. Фрустрація, зазвичай, як вважають вчені, передує внутрішньоособистісному конфлікту» [5, с. 109-110; 6].

Н.Пезешкіан (1992) засновник позитивної психотерапії, вважав, що внутрішньо особистісний конфлікт проявляється у вигляді негнучкої власної

форми поведінки індивіда із вкоріненою системою норм, взаємин у суспільстві, що призводить до різних непорозумінь.

Основоположник логотерапевтичного напрямку в психотерапії В. Франкл вважав, що невирішені ноогенні неврози можуть спричинити внутрішньо особистісні конфлікти, призводячи до втрати сенсу життя, негативним чином впливаючи на внутрішню структуру особистості.

К.Левін і Л.Фестінгер, будучи представниками когнітивної психології, мали власне бачення проблем внутрішньоособистісного конфлікту. Так, К.Левін, що розробив концепцію особистості, в основі якої знаходиться поняття «поля», трактував внутрішньоособистісний конфлікт як ситуацію, коли на індивіда одночасно впливають протилежно направлені сили рівної величини. В.Коваленко, К.Лобанов, А. Брагин, І. Максимов (2009) зазначають, що існує єдність особистості і її оточення, виділяють три типи конфліктної ситуації. В першій, людина знаходиться між двома позитивними силами приблизно однакової величини; друга - людина знаходиться між двома приблизно рівними негативними силами; а за третьою - людина знаходиться між двома різнонаправленими силами приблизно однакової величини [2].

Л.Фестінгер (1999) розглядав внутрішньоособистісний конфлікт через призму когнітивного дисонансу. Дисонанс, на його думку, це негативний стан, який виникає в ситуації невідповідності знання і поведінки, або неспівпадання двох знань. Іншими словами, когнітивний дисонанс – це певний негативний психічний стан дискомфорту, якого хоче особистість позбавитися [8].

Засновник концепції психосинтезу Р.Ассаджіолі, на думку І.С. Булах, Ю.А. Гріненка (2010), «спробував у своїй теорії з'єднати все краще, що було вироблено в різних психологічних напрямках. Вважаючи, що одним з фундаментальних мотивів особистості є прагнення до внутрішньої інтеграції, Р. Ассаджіолі вбачав суть внутрішньоособистісного конфлікту в наявності сильно діючих суперечностей усередині особистості, які знижують загальну

цілісність „Я”. Вчений виокремлював декілька типів конфліктів, в основі яких були виявлені різні суперечності. По-перше, це суперечності між „інертністю, лінощами, прагненням до безпеки, які акумулюються в конформності, з одного боку, і прагненням до зростання, самоствердження, ризику - з іншого; подруге, конфлікт може бути викликаний” пробудженням нових потягів чи потреб, що входять у суперечність зі старими; по-третє, конфлікт може виникати при амбівалентності, подвійності ставлення людини до життя» [5, с.111; 9].

Анцупов А.Я., Шипілов А.І. (2019) вказують на проблему внутрішньоособистісних конфліктів, викладаючи своє бачення на природу внутрішньоособистісного конфлікту з позиції діяльнісного підходу та підкреслюючи, що О.Р. Лурія розумів внутрішньоособистісний конфлікт як зіткнення різних тенденцій особистості за напрямком. В.С. Мерлін вважав, що внутрішньоособистісний конфлікт є «результатом гострого невдоволення глибоких й актуальних мотивів і відношень особистості» [3, с. 276]. Цікавою є думка В.Н. М'ясищева про те, що саме порушена система відношень особистості, призводить до внутрішньоособистісного конфлікту. Якщо своєчасно не розпізнати порушену систему відношень особистості, то це може перейти в невротичний стан. Внутрішній конфлікт, за Н.Д. Левітовим, розглядається як боротьба мотивів, яка усвідомлюється як переживання душевного розладу» [3]. А О.М. Леонтьєв вважав, що причиною виникнення внутрішньоособистісного конфлікту є ієрархічна невпорядкованість мотиваційної сфери особистості [3].

Сучасні українські дослідники активно вивчають феномен внутрішньоособистісного конфлікту, досліджують його обумовленість з іншими психологічними поняттями. Л.Г.Боброва (2014) дає визначення внутрішнього конфлікту «як гострого негативного переживання, викликаного тривалою боротьбою різних структур внутрішнього світу особистості, що відображає суперечливі зв'язки із соціальним середовищем. В основі будь-якого конфлікту лежить особистісно значуща суперечність між різними

потребами, мотивами, цілями індивіда, яка проявляється у когнітивній, емотивній і конативній сферах особистості» [10]. Підкреслюючи думку В.Ф.Орлова, О.М.Отича, О.О.Фурси, авторка (2014) «внутрішньоособистісний конфлікт перш за все пов'язаний із індивідуальними особливостями людини. Він зумовлений процесами, що відбуваються у психіці людини, у її взаємодії з іншими людьми і оточуючим середовищем. Це конфлікт, що відбувається в психічному світі особистості» [10, с.132; 11].

Узагальнюючи всі вищезгадані підходи й сучасні погляди до розуміння внутрішньоособистісного конфлікту, можемо зробити такі висновки: що у кожному психологічному підході викладається власне бачення внутрішньоособистісного конфлікту, з огляду на парадигмальну спрямованість цього підходу. Внутрішньоособистісний конфлікт є багатоаспектним поняттям, оскільки включає в себе не лише компоненти складної ієрархічної структури особистості, а й відображає зіткнення бажань, прагнень людини; зумовлений певними індивідуальними особливостями індивіда; може відображатися в інтеракції індивіда з оточуючими.

Отже, при розгляді внутрішньоособистісного конфлікту будемо керуватися таким визначенням, наданим А.Я. Анцуповим, А.І. Шипіловим (2019), «внутрішньоособистісний конфлікт - гостре негативне переживання, яке викликане тривалою боротьбою структур внутрішнього світу людини, які відображають протирічливі зв'язки із соціальним середовищем й затримують прийняття рішення» [3, с. 276].

Варто зазначити, що внутрішньоособистісний конфлікт проявляється у когнітивній, поведінковій, емоційній, поведінковій сферах та має інтегральні показники. А.Я. Анцупов, А.І. Шипілов (2019), до когнітивної сфери відносять труднощі в прийнятті рішень, постійні сумніви; до емоційної – психоемоційний дискомфорт; до поведінкової сфери - зниження продуктивності діяльності. Інтегральні показники, на думку авторів, виявляються у порушенні адаптації, підсиленого впливу психологічного

стресу. Передумовою розвитку внутрішньо особистісного конфлікту, на думку авторів, може слугувати типологія конфлікуючих внутрішніх структур особистості, зокрема:

- мотиви (прагнення особистості у вигляді потреб, потягів, бажань, виражаючи поняттям «хочу»);

- цінності (загальноприйняті соціальні норми й позначаються як «треба», або «я повинен»);

- самооцінка (оцінка суб'єкта власних можливостей, власних якостей, власного місця поміж інших, виражаючи поняттям «я можу», «не можу»).

При розгляді особливостей внутрішньо особистісного конфлікту в осіб з порушеннями слуху, ми будемо використовувати класифікацію внутрішньо особистісних конфліктів, запропоновану А.Анцуповим, А.Шипіловим (2019), що поділяє їх на 6 основних видів: мотиваційний конфлікт, моральний конфлікт, конфлікт нереалізованого бажання, рольовий конфлікт, адаптаційний конфлікт, конфлікт неадекватної самооцінки. Для виникнення внутрішньо особистісного конфлікту необхідні певні умови. Ці умови носять як особистісний, так і ситуативний характер. До особистісних умов виникнення внутрішньо особистісного конфлікту в психологічній літературі відносять такі умови, а саме: наявність складного внутрішнього світу суб'єкта; розвинута ієрархія потреб й мотивів; високорозвинуті почуття й цінності; наявність складної когнітивної структури, здатність особистості до саморефлексії та самоаналізу [3, с. 280]. Ситуативні умови можна умовно поділити на зовнішні й внутрішні умови розвитку внутрішньо особистісного конфлікту. Зовнішні умови – задоволення власних мотивів підлягають певній загрози або є неможливим; наявність перепон до задоволення мотивів й відношень особистості; задоволення одних мотивів неодмінно породжує нові незадоволені мотиви; соціальне середовище диктує певні обмеження в задоволенні мотивів суб'єкта. Внутрішні умови конфлікту, на думку А.Анцупова, А.Шипілова (2019), зумовлюють протиріччя між різними сторонами особистості, які містять приблизно рівну значимість. Варто

зауважити, що суб'єкт може усвідомити наявність внутрішньоособистісного конфлікту, актуалізуючи в суб'єктивній невирішеності ситуації [3, с. 281-282].

Варто вказати також на причини, які лежать в основі розвитку внутрішньо особистісного конфлікту. Ці причини виділені В.Ратніковим та узагальнені і перераховані В.Коваленком, К. Лобановим, А. Брагіним (2009), до них відносяться: внутрішні причини, які криються в протиріччях особистості, зокрема, протиріччя між потребою і соціальною нормою; протиріччя інтересів, мотивів, потреб; протиріччя соціальних ролей, соціальних цінностей й норм; зовнішні причини, що вказують на становище особистості в організації чи соціальній групі; зовнішні причини, зумовленими становищем особистості в соціальній ієрархії [2].

Таким чином, внутрішньо особистісний конфлікт є складним психологічним конструктом, який може бути спричинений низкою витоків, причин й передумов розвитку такого конфлікту; внутрішньо особистісний конфлікт безпосередньо пов'язаний з такими психологічними явищами, як рівень самооцінки, розвиток психологічної структури особистості; залежить від рівня домагань, становища особистості в соціальній ієрархії, аксіологічної направленості суб'єкта і, звичайно, багато залежить від стану здоров'я людини. Від цього залежить, в якій мірі будуть протікати такі конфлікти (більш гостро чи менш гостро). Несвоєчасне конструктивне вирішення конфлікту може призвести до неврозу.

Варто додати, що внутрішньо особистісний конфлікт часто розглядають, як результат усвідомлення такого конфлікту суб'єктом, причому психологи не завжди акцентують увагу на процесі переживання такого конфлікту. Розгортання внутрішньо особистісного конфлікту як процес в часовому проміжку називають переживанням, який містить в собі певні особливості й відмінності. Проблему процесу переживання внутрішньо особистісного конфлікту відображено у видатній науковій праці Ф.Є. Василюка «Психологія переживання» (1984). Ф.Є. Василюк (1984) розширив і наповнив

іншим смисловим навантаженням термін «переживання». Автор розглядає процес переживання «як особливу внутрішню діяльність, внутрішню роботу, за допомогою якої людині вдається перенести ті чи інші (зазвичай складні) життєві події й положення, відновити втрачену душевну рівновагу, словом, впоратися із критичною ситуацією» [12, с.12]. Слід зауважити, що Ф.Є. Василюк розуміє переживання як внутрішню діяльність, орієнтуючись й розширюючи концепцію теорії діяльності та не вважає переживання емоційною формою активності суб'єкта як прийнято в психологічній літературі [12].

Більшість конфліктологів (А.Я.Анцупов, А.І. Шипілов та ін., 2019), які розвивають вчення Ф.Є. Василюка, вважають, що ціннісне переживання найбільш притаманне внутрішньоособистісному конфлікту. Ціннісне переживання можна умовно поділити на 2 підтипи. Перший тип переживання супроводжується перебудовою ціннісно-мотиваційної сфери особистості. Мотиви, які не відповідають цінностям особистості, можуть бути відштовхнуті нею, або знижені в значимості певної цінності для цієї особи. Другий тип такого переживання вказує на психологічну зрілість ціннісної свідомості суб'єкта й спроможністю віднайти сенс життя [3, с. 283].

Отже, науковий доробок Ф.Є. Василюка засвідчив, що переживання є процесом й внутрішньою роботою в опануванні складних життєвих й критичних ситуацій з метою досягти власної душевної рівноваги, певної осмисленості й є суб'єктивним. Автор вбачав внутрішньоособистісний конфлікт, який лежить в основі ціннісного переживання, в залежності від типу, який включає ціннісно-мотиваційну складову, або рівня розвитку ціннісної свідомості особистості.

З іншого боку, більшість конфліктологів (А.Я.Анцупов, А.І. Шипілов та інші, 2019) зазначають, що переживання є емоційною формою активності особистості, де відбувається процес суб'єктивного вирішення внутрішньоособистісного конфлікту. Автори виділяють основні характеристики переживання: активаційні й емоційні. Активаційні

характеристики переживання включають фізіологічний апарат психіки індивіда. Емоційні характеристики позначають емоційну спрямованість процесу переживання й містить психоемоційну напругу, що свідчить про ступінь задоволення потреб. Також психоемоційна напруга презентована предметним змістом й суб'єктивною якістю, або модальністю. Предметний зміст характеризується сукупністю умов, ситуацій й подій, які можуть перешкоджати задоволенню потреб [3, с. 282-283]. Модальність, або суб'єктивна якість залежить від ситуації, в якій перебуває індивід. Якщо індивід не може задовольнити власні потреби, то виникає негативне емоційне переживання, що виражається такими емоційними станами як тривога, дискомфорт, роздратованість. Постійне перебування під впливом негативного емоційного переживання може призвести до хронічних соматичних захворювань. Модальність, або суб'єктивна якість притаманна особам з порушеннями слуху, які внаслідок впливу фізичної вади здоров'я, не в змозі задовольняти певні потреби, або впоратися із ситуацією, яка від них не залежить. Це може спричинити негативні переживання, які переходять в постійне невдоволення собою й усвідомлення власного безсилля. Відповідно й усвідомлення власної суб'єктивної невирішеності ситуації, або проблеми, дають поштовх до пошуку оптимальних способів й механізмів вирішення внутрішніх конфліктів, причому це може бути як конструктивне вирішення конфліктів, так і деструктивне. Конструктивний конфлікт не перебудовує структуру особистості й супроводжується мінімальними витратами зусиль на вирішення конфлікту. Такий конфлікт сприяє гармонізації й врівноваженню особистості, сприяє її особистісному зростанню. Деструктивний конфлікт породжує різні невротичні реакції, сприяє роздвоєнню особистості, може викликати життєву кризу особистості, підсилює негативні риси характеру [3, с. 284-285].

Отже, в залежності від конструктивного або деструктивного протікання конфліктів застосовують способи й механізми розв'язання таких конфліктів, ці способи подолання конфліктів також позначають як конструктивні й

деструктивні. Шляхи розв'язання внутрішньо особистісних конфліктів залежать від типу темпераменту, статевих й вікових відмінностей, розвитку вольових якостей, світоглядних установок особистості [3]. Врахування диференційних відмінностей (вік, стать, тип темпераменту, світоглядні установки, розвиток вольових якостей та інші) дають змогу судити про особливості використання конструктивних чи деструктивних способів й механізмів розв'язання конфліктів суб'єктами.

Найбільш відомий механізм розв'язання конфліктів – механізми психологічного захисту, запропонованими З.Фройдом. Захисні механізми є продуктом онтогенетичного розвитку й результатом навчіння. Більшість авторів (Ф.Є.Васильюк, В.С. Роттенберг, Е.І. Кіршбаум та ін.) наголошують на непродуктивності механізмів психологічного захисту, оскільки вони обмежують активність особистості й є примітивними за природою [3, с. 300].

Сучасний науковець Т.В. Мальцева (2014) виділяє продуктивні й непродуктивні способи подолання внутрішньо особистісних конфліктів. До продуктивних способів можна віднести такі способи, які сприяють усвідомленню наявності протиріччя суб'єктом, які супроводжуються активною життєвою позицією, що передбачає поведінкову гнучкість, з розвитком особистісної рефлексії, задля уміння використовувати різні стратегії й способи подолання внутрішнього особистісного конфлікту. Непродуктивні способи розв'язання містять в собі механізми психологічного захисту, які можуть спотворювати реальність або відмову від реальної дійсності, відповідно й призводять до дезадаптації й поглиблюють наявності конфлікту. На думку автора, такими непродуктивними захисними механізмами є заперечення, фантазія, раціоналізація, проєкція, витіснення, сублімація й відокремлення та інші [13, с.33].

Отже, більшість науковців зазначають, що одним із найвідоміших способів розв'язання внутрішньо особистісних конфліктів є механізми психологічного захисту, які можуть бути продуктивними й непродуктивними в залежності від того, яку функцію вони виконують. Їх використання може

обмежувати активність особистості у вирішенні внутрішньо особистісних конфліктів через неусвідомлювану природу захисних механізмів.

1.2. Психологічні особливості осіб з порушеннями слуху

Проблематика психологічних особливостей в осіб з порушеннями слуху залишається актуальною та недостатньо вивченою. Огляд психологічної літератури (Адеева Т.Н, 2018; Кошелева О., 2012) показав, що перші дослідження були присвячені вивченню пізнавальної діяльності та особливостей протікання психічних процесів в глухих та слабочуючих дітей в останній чверті ХХ століття [14; 15].

Однак, в 1970-80-х роках ХХ сторіччя був поширеним системний підхід до вивчення проблеми, відповідно й стали активно досліджували особистісні характеристики осіб з порушеннями слуху. Таким чином, можна простежити, що найперші дослідження були присвячені дослідженню елементарних психічних функцій, вивчалася спроможність осіб з порушеннями слуху до діяльності, з урахуванням їх пізнавальних можливостей. Саме в 70-80-х роках ХХ століття в науковців (Кошелева О., 2012) зріс значний інтерес до психологічних особливостей в осіб з порушеннями слуху, вивчалася їх структура особистості [15, с. 672].

Сучасні дослідження (Адеева Т.Н, 2018; Кошелева О., 2012; Гильяно А. 2018) також активно вивчають особливості протікання психічних процесів в осіб з різним ступенем втрати слуху для прогнозування можливостей навчання таких осіб в закладах освіти; досліджуються психологічні особливості, вивчається рівень самооцінки осіб із слуховою депривацією, їх суб'єктивне благополуччя, рівень тривожності, агресивності тощо; аналізуються кореляційні зв'язки між психологічними явищами [14; 15; 16].

Існують нейропсихологічні дослідження, які розкривають вплив порушеної слухової функції на окремі ділянки мозку, зокрема його третього функціонального блоку. Ці дослідження є перспективні, тому що саме порушений слуховий аналізатор в першу чергу впливає на роботу головного мозку, саме це спричиняє психологічні особливості в осіб з порушеннями слуху. Кривоногова К.Д. і Разумнікова О.М. (2019) провели експериментальне дослідження когнітивного статусу студентів з порушеннями слуху (інтелекту, пам'яті та уваги), порівнюючи із контрольною групою осіб із нормальним слухом. Отримані результати показали, що в студентів із різною втратою слуху не виявлено суттєвих відмінностей пам'яті, орієнтаційної уваги порівняно з контрольною групою. Відмінним є те, що час реакції на конгруентні і неконгруентні стимули є збільшений в студентів з порушеннями слуху. Також у студентів з порушеннями слуху виявлено більш розвинутий образно-просторовий інтелект, ніж вербальний інтелект, а в контрольній групі – навпаки. Науковці (Кривоногова К.Д., Разумнікова О.М., 2019) обґрунтовують отримані результати дослідження тим, що в студентів із слуховою дисфункцією краще функціонує образно-просторовий інтелект як механізм компенсації слухової функції; знайдено відмінності в зниженні селекції зорової інформації студентами із порушеннями слуху, на відміну від контрольної групи; виявлено «менший ефект проактивної інтерференції при більшому часу виконавчого контролю в студентів з порушеннями слуху у порівнянні з контрольною групою може вказувати на недостатній розвиток гальмівних функцій префронтальних відділів кори головного мозку» і, як наслідок, призводить до зміни роботи головного мозку в осіб з порушеннями слуху й зниженням швидкості обробки інформації й гальмівних функцій при запам'ятовуванні. Однак, на думку авторів (Кривоногова К.Д., Разумнікова О.М., 2019), для того, щоб покращити роботу виконавчого контролю префронтальних відділів кори головного мозку в осіб з порушеннями слуху, необхідно максимально розвивати усне мовлення, зменшити гіперопіку

чуючих батьків, яка нівелює самостійність й ініціативу в прийнятті рішень дитиною з порушеннями слуху; тим більше, академічна успішність визначає ефективність роботи виконавчого контролю [17, с.39-46].

Звичайно, що, окрім особливостей функціонування мозку в таких осіб, необхідно врахувати ряд чинників, які впливають на особливості протікання психологічних процесів в осіб з порушеннями слуху: різний ступінь втрати слуху та час, коли втрачено, своєчасне слухопротезування слуховими апаратами або кохлеарними імплантами монаурально чи бінаурально; важливо зазначити, що багато залежить від якості слухових апаратів або імплантів, їх можливості давати певну розбірливість звукам і їх спроможність поглинати надмірні шуми, зосереджуючи увагу на момент передачі інформації співрозмовником, з умінням зчитувати інформацію по губах, якщо це необхідно; володіння словесною і/чи жестовою мовою; рівень інтелектуального розвитку, від якого залежить успішність навчання в осіб з різним ступенем втрати слуху; навчання в масовій чи спеціальній школі; різний ступінь соціалізації таких осіб, можливості їх інтеграції в суспільство; самоідентифікація особи з порушеннями слуху, з урахуванням культурних відмінностей. М.Е. Фаттахова, Н.Ф. Михайлова (2017), розвиваючи теорію розвитку культурної ідентичності Н.Глікмана, виділяють чотири види самоідентифікації в глухих і слабочуючих: ідентифікація (належність) до культури осіб з типовим розвитком, ідентифікація із культурою глухих, маргінальність («збентеження», або заперечення своєї належності до обох культур) і подвійна ідентифікація (одночасна належність до обох культур). Остання, на думку авторів, є найбільш бажаною, ніж поодинокі самоідентифікації, бо дає змогу розширити соціальні зв'язки, і це позитивно впливає на соціальну й психічну адаптацію осіб з порушеннями слуху [18, с. 101-102].

Також сімейне середовище відіграє неоціненну роль у формуванні структури особистості особи із різним ступенем втрати слухової функції та її можливості налагодження соціальних зв'язків (О.А. Кошелева, 2012). Саме

відношення сім'ї формує певне ставлення до дефекту дитини, приймаючи її дефект або ні. Одні батьки сприймають порушення слухової функції у дитини як катастрофу, і, як наслідок, вони проявляють надмірну жалість, увагу, гіперопіку до дитини з порушеннями слуху, позбавляючи будь-якої самостійності такої дитини. Також існує такий стиль виховання у сім'ї, коли батьки не сприймають наявний дефект у дитини, відповідно й ставлять до такої дитини завищені вимоги, які не відповідають пізнавальним і фізичним можливостям дитини з порушеннями слуху [15, с. 673-674]. Та категорія батьків, яка адекватно сприймає дефект слухової функції дитини, створює оптимальні умови для фізичного, соціального й інтелектуального розвитку такої дитини, з урахуванням її пізнавальних і фізичних можливостей. Важливо враховувати те, що дитина з порушеннями слуху в глухих батьків більш впевнено почувається; такі батьки її краще розуміють, дитина розвивається в межах її можливостей й соціалізується в культурі «глухих». Батькам з типовим розвитком потрібен час для адаптації до дефекту дитини. Існують певні непорозуміння між дитиною з втратою слуху й чуючими батьками, що призводить до певного відчуження такої дитини і як наслідок в майбутньому може спричинити внутрішньоособистісний конфлікт в цієї дитини; така дитина може відчувати власну неповноцінність, перебуваючи в оточенні здорових батьків. Разом з тим, як вважає (Н.В. Мушастая, Данченко І.В., 2015), дитина з порушеною слуховою функцією, проживаючи разом з батьками з типовим розвитком має більше можливостей розвивати усне мовлення й навчитись налагоджувати соціальні зв'язки з оточуючими. Такі діти відчують свою належність до світу «чуючих», перебудовуючи свій психічний апарат [19].

Отже, стиль батьківського виховання впливає на формування ставлення дитини до свого дефекту, сприяє формуванню в них самоідентифікації і належності до культури «чуючих» й «глухих».

На даний момент, в сучасній психологічній й педагогічній літературі не має однозначної думки стосовно конкретних психологічних особливостей в

осіб з порушеннями слуху. Одні автори приписують особам з порушеннями слуху виключно негативні якості характеру, наприклад, недовіра до оточуючих, що може спровокувати вороже ставлення до осіб з типовим розвитком, надмірне занепокоєння, гордість, самовпевненість, загострене самолюбство (В.А. Гіляровський, Е Блейлер). Е.Блейлер зазначає, що глуха людина потребує спеціального навчання для того, щоб правильно оцінювати навколишню дійсність, інакше може стати духовною калікою, що проявляється у вигляді роздратованості, недовірливості, сердитості (цит за: Кошелева Е.А. Психологические особенности глухих и слабослышащих людей и их проявления в общении. Самара, Т. 14. №2. 2012. С. 673). Іншу думку висловлює В. М. Рахманов (1990), який вважає, що склався негативний стереотип по відношенню до глухих, тому необхідно усувати такий стереотип для «досягнення гуманних цілей». Автор характеризує таких осіб з порушеннями слуху як: «...чутливі, їх внутрішній світ складається із дуже складних поєднань сприймання та відчуттів, емоцій й конфліктів, психологічних переживань й травм» [20, с. 5]. Ю.А. Маслова розширила психологічні особливості глухих. Їм, на думку автора (О. Кошелева, 2012), притаманні низька значимість активної життєвої позиції. Хоча, на нашу думку, це характерно як глухим, так і слабочуючим, які володіють жестовою мовою, для яких спілкування з особами з типовим розвитком є досить утрудненим. На думку автора, для глухих характерний зовнішній локус контролю, а також важливим є розвиток розумових здібностей. Вчена особливо акцентує увагу на впливі розвитку міжособистісних стосунків, в першу чергу сімейних стосунків, мікроклімату в сім'ї на розвиток глухих і слабочуючих [15, с. 674; 21].

А.В. Сюзева й Ю.Р. Сафонова зауважують, що недостатня уважність до потреб осіб з втратою слуху може зумовити їх агресивність та імпульсивність [22]. На нашу думку, така ситуація може скластися у випадку наявності комунікативних бар'єрів між людьми з типовим розвитком й особами з

порушеннями слуху, або недостатньою розвиненістю емпатійних навичок в осіб з типовим розвитком.

Л.С. Виготський, описуючи психологічні особливості осіб з порушеннями слуху, вважав, що вони наділені як позитивними, так і негативними якостями. Вчений охарактеризував глухих, з одного боку, як таких, що їм притаманно почуття любові і прихильності, з іншого боку, вони недовірливі, егоїстичні, може проявлятися злоба. Але ці негативні якості можуть з'явитися тільки в несприйнятливих життєвих ситуаціях, з чим беззаперечно погоджуємося. Дефект у глухих впливає на соціально-психологічну організацію, спричиняючи соціальні наслідки і цей наслідок є вторинним дефектом, тому що нерозвиненість мовленнєвого апарату в глухих призводить до комунікативних бар'єрів із людьми типового розвитку (Кошелева О., 2012; Виготський Л., 2003; Фаттахова М., Михайлова Н., 2017). Тим більше, дефект в осіб із слуховою дисфункцією може призвести до мовленнєвих порушень, якщо своєчасно не виявити наявну слухову патологію у дітей раннього віку, тому й нерозвинутий мовленнєвий апарат глухих й слабочуючих зумовлює порушення роботи мислення. Ось чому, більшість авторів зазначають, що в осіб з вадами слуху переважає саме конкретний тип мислення, бо мова й мислення, як друга сигнальна система, розташовані близько одна від одної на рівні структури головного мозку й мають взаємний вплив.

Відповідно й конкретний тип мислення формує категоричність суджень, навіть «чорно-біле» судження, внаслідок чого сповільнюються соціальна зрілість, морально-етичні судження в осіб з порушеннями слуху [16, с. 110].

Гильяно А. (2018), Л.А. Регуш (2006) вважає, що надмірні негативні емоції в умовах соціальної ізоляції осіб з порушеннями слуху спричиняють агресивну поведінку або фрустрацію [16; 24]. Ми вважаємо, що негативні емоції мають місце в осіб з порушеннями слуху в багатьох випадках, не тільки в умовах соціальної ізоляції; завжди треба враховувати причини й обставини виникнення цих емоцій.

Т.Н. Адєєва, І.В. Тихонова (2018) дослідили суб'єктивне благополуччя дорослих з порушеннями слуху й підбили підсумки отриманих результатів. Суб'єктивне благополуччя вимірялося ступенем задоволеності життям. Результати дослідження показали, що респонденти із втратою слуху недостатньо задоволені своїм життям. Це проявляється у вигляді негативних емоцій, які переживають ці особи. Особам із слуховою депривацією притаманні занепокоєння, підвищена реактивність, а також чутливість й напруження, які виражаються їх залежністю від інших, дискомфортом. Дослідження виявило значне прагнення осіб з порушеннями слуху до самотності [14, с. 100].

Таким чином, особам з порушеннями слуху, на думку більшості авторів, притаманні наступні психологічні особливості: наявність тривожності, агресивність, дратівливість, озлобленість, фрустрація. Має місце соціальна ізоляція, внаслідок нерозвиненого мовленнєвого апарату. Такі особи відчувають певну невдоволеність своїм життям, часто прагнуть до самотності. Існують відмінності в роботі третього функціонального блоку головного мозку, що потребує корекційно-розвиткових занять для осіб з порушеннями слуху. У психологічній й педагогічній літературі помічена певна категоричність опису психологічних особливостей осіб з порушеннями слуху, не завжди пояснені причини й обставини виникнення негативних якостей таких осіб, що робить актуальними подальші дослідження.

При дослідженні осіб з порушеннями слуху важливо також врахувати самоідентифікацію цих осіб, ми припускаємо, що саме від самоідентифікації особи з порушеннями слуху матимуть частково різні психологічні особливості. Зокрема приналежність особи до «чуючих», передбачає володіння словесною мовою, приналежність до «глухих» - лише жестовою мовою, відповідно й різні психологічні характеристики таких осіб. Найбільш невпевнено в житті почувають себе ті, які не належать ні до світу «чуючих», ні до світу «глухих», тобто «маргінали». Ми погоджуємося з думкою М.Фаттахової, Н.Михайлової, що для осіб з порушеннями слуху важлива

приналежність до обох культур одночасно для того, щоб врівноважити психічний апарат осіб з порушеннями слуху й сприяти кращій інтеграції в суспільство в цілому.

1.3. Особливості внутрішньоособистісних конфліктів в осіб з порушеннями слуху

У пункті 1.1. нашої роботи були висвітлені теоретичні проблеми внутрішньоособистісних конфліктів та окреслені підходи, позиції, у межах яких будемо досліджувати внутрішньо особистісний конфлікт в осіб з порушеннями слуху.

У цьому дослідженні ми робимо припущення, що внутрішньо особистісні конфлікти в даній категорії осіб протікають більш гостро. Це зумовлено перш за все деякими психологічними особливостями людей з різними ступенями втрати слуху. Основною, на нашу думку, проблемою в виникненні внутрішньо особистісного конфлікту в осіб з порушеннями слуху є соціальний аспект. Л.С. Виготський вважав, що глухі можуть відчувати свою неповноцінність соціально, а не біологічно [23]. Саме незадоволена потреба в спілкуванні з чуючими людьми, фактична соціальна ізоляція глухих провокують негативні емоції, фрустрацію, роздратованість, агресивність або взагалі призводять до інертності таких осіб. У наш час люди із значними порушеннями слуху, особливо глухі, не знаходять підтримки сучасного суспільства. Без сторонньої допомоги (сурдоперекладача) вони не можуть ні здійснювати банківські операції, ні захистити себе в суді, представляти свої інтереси в установах та організаціях, навіть просто поспілкуватися із чуючим середовищем. Як наслідок, люди із значною

втратою слуху стороняться оточуючих, оскільки бояться стати об'єктом для насмішок і глузувань.

Саме той факт, що вимоги сучасного соціуму дуже часто не збігаються з особистісними потребами осіб з вадами слуху, їх цінностями й особливими потребами, недостатня можливість інтегруватися в чуюче середовище, призводять до внутрішньо особистісних конфліктів, які не завжди мають конструктивні наслідки.

Ми вважаємо, що особам з порушеннями слуху притаманні всі шість видів внутрішньо особистісних конфліктів, окреслених О.Анцуповим та А.Шипіловим, разом з тим ми припускаємо, що деякі з них, а саме: конфлікт нереалізованого бажання (між «хочу» і «можу»), адаптаційний конфлікт («треба» і «можу»), конфлікт неадекватної самооцінки («можу» і «можу») проявляються частіше за інші, що спричинено психологічними особливостями таких осіб.

Мотиваційний конфлікт (між «хочу» й «хочу») виникає в результаті боротьби мотивів. Як було зазначено вище, вагомий вклад у вивчення цього виду конфлікту внесли З.Фройд та його послідовники, хоча класичним описом даного виду конфлікту є опис здійснений К.Левіном. Останній розглядав конфлікт як одночасний вплив на індивіда протилежно направлених сил рівної величини. Він виділяв 3 варіанти цього конфлікту. Перший – коли індивіду необхідно вибрати між однаково привабливими, але взаємовиключними альтернативами. Наприклад, чоловік повинен обрати між дружиною і його мамою, які не миряться між собою, або дружині потрібно обирати між коханим чоловіком та своєю мамою, яка потребує допомоги. Ця ситуація проілюстрована в книзі О.Ф. Бондаренка «Язык. Культура. Психотерапия» (2012). Внаслідок цієї ситуації жінка навіть впала в тяжку депресію і добре, що вчасно була надана психологічна допомога. Що стосується осіб з порушеннями слуху, особливо із значним порушенням, що втратили слух у дорослому віці, здійснити вибір між потужними слуховими

апаратами чи кохлеарною імплантацією, що є дуже важливим для подальшого розвитку такої особи.

Другий варіант мотиваційного конфлікту – це вибір між двома одночасно непривабливими можливостями. Н.В. Грішина наводить такий приклад цього конфлікту: «Сімейне життя, що не склалося, примушує чоловіка вирішувати – або підтримувати важкі сімейні відносини, або розлучитися з дитиною, оскільки постійне спілкування з якою у випадку розлучення з дружиною, буде неможливим». Від таких родинних труднощів не застраховані й особи з порушеннями слуху.

Третій варіант конфлікту за К. Левіном – це коли одна й та ж ціль (можливість, вибір) приваблива й неприваблива в рівній мірі (Бондаренко О.Ф. 2012). Це той випадок, коли треба зважити всі «за і проти». Прикладів дуже багато. Найбільш актуальними є, наприклад, погодитися на нецікаву роботу, яка приносить більше прибутку, здійснити потрібну, але дуже дорогівартісну покупку. Для осіб із значними втратами слуху в нашій державі такий вибір постає, принаймні, кожні 5 років, коли здійснюється вибір між отриманням безкоштовного слухового апарату, придбаного за бюджетні кошти, але з низькими функціональними характеристиками, чи придбати дорогівартісний слуховий апарат останнього покоління з покращеними характеристиками власним коштом.

Моральний конфлікт. Як вже зазначалося вище, моральний конфлікт – це конфлікт, який виникає між обов'язком і бажанням, особистісними прихильностями і моральними принципами. Сучасній людині постійно приходится визначати, якому із варіантів поведінки у відповідності із нормами моралі, надати перевагу, яке рішення прийняти, спираючись на суспільні чи особистісні етичні установки. Кожна людина, стикаючись кожен раз із такою ситуацією, сама для себе вирішує, чи прийме вона сторону етичної складової, чи поступиться нею, заради кар'єри, амбіцій, особистісних вигод, життєвого успіху чи власних егоїстичних інтересів (Гришина Н., 2008; Либина А., 2008).

Дуже часто в повсякденному житті люди, які мають інвалідність, у тому числі й особи з порушеннями слуху, стикаються з неприємними ситуаціями, коли дорослі або діти з типовим розвитком їх ображають, висміюють їх недоліки і навіть застосовують до них фізичну силу. В науковій літературі (Петрова Т., 2000, Либина А., 2008,) сформульовані загальні принципи при вирішенні моральних дилем: побудова ієрархії моральних цінностей; виділення пріоритетних моральних принципів і вимог серед альтернатив, що містяться. Враховуючи складність морального конфлікту, психологи (Петрова Т., 2000, Либина А., 2008,) розробили етичні тренінги для конкретних категорій осіб (наприклад, керівників підприємств, установ, організацій, військовослужбовців та інших), де навчають знаходити найбільш оптимальні рішення в складних ситуаціях морального вибору, оскільки конкретний алгоритм прийняття рішення допомагає розібратися в етичній дилемі. Зазначимо, що важливо розробити такі тренінги і для осіб з порушеннями слуху, де будуть вчити їх приймати більш виважені рішення в моральних конфліктах та сприяти кращій соціалізації в суспільстві.

Конфлікт нереалізованого бажання. Аналіз роботи Murphy L. (1974), дозволив виділити важливість у вивченні внутрішньо особистісних конфліктів у осіб з порушеннями слуху, концепції соціального психоаналізу А. Адлера. Згідно з його баченням, наявність фізичних дефектів й особливо порівняння цих дефектів з якостями осіб з типовим розвитком, обов'язково призводить до почуття власної неповноцінності. Адлер розглядає внутрішньоособистісний конфлікт як зіткнення своїх реальних якостей з ідеальними, які дуже часто «нав'язуються» суспільством, а однією з неконструктивних форм розв'язання даного конфлікту є компенсаторна мотивація до перфекціонізму, що генетично детермінована [28]. Одним із головних способів розв'язання внутрішніх конфліктів Адлер вважав вибір таких стратегій, що направлені на розвиток соціального інтересу та більш повної адаптації в соціумі [29].

Конфлікт нереалізованого бажання – це, на нашу думку, конфлікт, який найчастіше виникає в осіб з різними нозологіями, у тому числі й в осіб із слуховою депривацією. Оскільки цей конфлікт між бажаннями і дійсністю, яка блокує їх задоволення, може виникати також в результаті, коли реалізації бажань перешкоджає вада здоров'я. Виникає конфлікт нереалізованого бажання, також в разі незадоволення своєю зовнішністю, фізичними даними, здібностями. В ситуації осіб з порушеннями слуху, то, напевно, найзаповітніша мрія кожного з них «бути таким, як всі», але, на жаль, в реальності все інакше. Наприклад, для глухого «хочу слухати музику. але не можу», для слабочуючого - «хочу відвідати дискотеку, але не можу: в слухових апаратах дуже б'є музика, без них - суцільна тиша». Для глухого, що володіє тільки жестовою мовою, «хочу самостійно взяти кредит, але не можу без сторонньої допомоги це пояснити (сурдоперекладача)».

Рольовий конфлікт. Н.В. Гришина (2008) розглядає внутрішньо особистісний рольовий конфлікт в діяльнісній парадигмі. Автор вважає, що одним із способів опису людини як суб'єкта діяльності є використання уявлень про сукупність його ролей. Причинами виникнення рольових конфліктів Н.В. Гришина (2008) вважає виникнення протиріч між різними рольовими позиціями особистості та її можливостями і відповідною рольовою поведінкою [26, с. 103].

В літературі розрізняють два основних видів рольових конфліктів. Перший вид – це конфлікт «Я-роль». При цьому виді конфлікту протиріччя виникають між вимогами ролі та можливостями особистості. В якості прикладу, Н.В. Гришина (2008) наводить наступне: займати посаду, яка передбачає швидко приймати рішення, людині, якій це не притаманно. Такий конфлікт виникає і в разі небажання людині відповідати своїй ролі. Науковець наводить можливі варіанти вирішення вказаного виду рольового конфлікту: «Людина може або обрати роль й зрадити себе, або відмовитися від ролі, або ж знайти компромісний спосіб зняття, або ослаблення цього протиріччя». Мерлін називає цей вид конфлікту конфліктом пред'явлених

вимог і можливостей людини, конфліктом обов'язку й особистісних мотивів (цит за: Гришина Н. В. Психологія конфлікту. 2-е изд. СПб. : Питер, 2008. С. 104). Прикладом рольового конфлікту між пред'явленими вимогами й можливостями людини може слугувати призначення глухої людини на посаду керівника оркестру. Глуха людина не може стати співаком. Ще одним видом рольового конфлікту, який наводить Н.В. Гришина, є міжрольові конфлікти, які обумовлені різними рольовими позиціями особистості, що не є сумісними для особистості, що зумовлює серйозну психологічну проблему. Наведемо такий приклад із життя: міжрольовий конфлікт буде відчувати жінка, яка одночасно є мамою глухого сина і вчителем в школі для глухих, де він навчається.

Адаптаційний конфлікт виникає у двох випадках: при порушенні рівноваги між суб'єктом і навколишнім середовищем; при порушенні процесу соціальної або професійної адаптації. Цей вид конфлікту доволі часто зустрічається в осіб з порушеннями слуху, оскільки вимоги дійсності дуже часто перевищують реальні можливості таких осіб. Це може бути як тимчасова неможливість виконати якусь роботу, наприклад, неможливість студента з порушеннями слуху вирішити задачу, умову якої він не почув, прочитавши умову задачі, він зуміє її виконати, так і нездатність виконати вимоги взагалі (приклад: глухий не може виконувати вправи з аудіювання з іноземної мови).

Конфлікт неадекватної самооцінки – це один із внутрішньоособистісних конфліктів, який супроводжує осіб з порушеннями слуху дуже часто в силу їх психологічних особливостей і недостатньої соціальної адаптації. Вказані особи часто мають або завищену, або занижену самооцінку, а розбіжності між домаганнями оцінкою своїх реальних можливостей може призвести до підвищеної тривожності, або супроводжуватися емоційними зривами [3].

В разі виникнення ситуації конфлікту, описаної Х. Гекгаузенем, між прагненням підвищити домагання, щоб одержати максимальний успіх і конфлікту між тим, щоб знизити домагання для того, щоб уникнути невдачі,

особи з порушеннями слуху будуть обирати другий варіант. Для них краще знизити домагання й отримати менший результат, ніж болісно переносити розчарування.

1.4. Копінг-стратегії як один із способів вирішення внутрішньо особистісних конфліктів

У попередньому розділі розглядались особливості протікання внутрішньо особистісних конфліктів в осіб з порушеннями слуху. Було виявлено, що такі особи дуже часто стикаються з різного роду труднощами у своєму повсякденному житті, вказані труднощі зазвичай перевищують ресурси цих осіб, що призводить до стресу, який супроводжується зниженням психологічного і фізичного благополуччя таких осіб. З метою допомоги в подоланні життєвих труднощів та підтримки психологічного благополуччя осіб із слуховою депривацією важливо досліджувати застосування ними копінг-стратегій при подоланні життєвих перепон. Це надасть можливість запропонувати їм і навчити, насамперед, використовувати конструктивні копінг-стратегії в тих чи інших складних ситуаціях внутрішньоособистісного конфлікту.

Тема копінгу на сучасному етапі розвитку психологічної науки є однією з найбільш досліджуваних як в зарубіжній літературі, так й українській. Теоретичним підґрунтям до вивчення копінгу в нашій роботі слугували праці, перш за все, основоположників концепції копінгу Р.Лазаруса і С.Фолкман та сучасних видатних українських і зарубіжних вчених.

Сам термін «coping», на думку Лібіної О.В. (2008), був вперше запропонований Г.Гартманом в 1939 році в книзі «Его-психологія й проблеми адаптації», де автор описав механізми функціонування так званій «вільній від конфліктів зони Я». Автор переглянув психоаналітичний підхід Зигмунда Фрейда, вказавши на обмеженість його теорії й її нездатність для аналізу загальної психології розвитку людини, додавши «адаптацію до

реальності», яка може протікати мирним шляхом. Отже, феномен копінгу був нерозривно пов'язаний зі структурою Его-механізмів, не розриваючи копінг як цілеспрямований процес, а Его-механізми - як нецілеспрямовані [30, с. 8-10].

Але більшість дослідників наголошують на тому, що термін «копінг» був вперше згаданий в 1962 році Л.Мерфі (1974). Учений, вивчаючи кризи розвитку у дітей дошкільного віку, дав визначення копінгу, вказавши на те, що це є «деяка спроба створити нову ситуацію, будь вона загрозлива, небезпечна, ставить в незручне становище, або радісна й сприятлива» [31].

У психологічній науці виокремлюють три основні підходи до розуміння феномену копінгу, серед них неопсихоаналітичний, диспозиційний, ситуативний підходи. Найбільш розробленим підходом є неопсихоаналітичний. Вчені цього напрямку внесли неоціненний вклад у розробку теоретичних положень копінгу. В даній роботі ми висвітлимо тільки ті теоретичні напрацювання неопсихоаналітичного підходу, які стануть теоретичним підґрунтям нашого дослідження. Згідно з неопсихоаналітичним підходом, копінг нерозривно пов'язаний із Его-механізмами, точніше із захисними механізмами, розробленими ще Зигмундом Фройдом. Авторами цього підходу є Анна Фрейд, Н.Хаан, Дж.Вейлант та ін. Анна Фрейд (1993) у відомій праці «Психологія «Я» і захисні механізми» значно розширила й систематизувала механізми психологічного захисту. Ці механізми підтримують психічний гомеостаз особистості. Авторка зазначає, що механізми психологічного захисту є індивідуальні для кожного індивіда [32].

Р.Плутчик (1980), автор психоеволюційної теорії емоцій, поєднує емоції з механізмами психологічного захисту, вказуючи на те, що захисні механізми є похідними від емоцій, які забезпечують регуляцію й контроль. Захисні механізми, на його думку, є онтогенетично обумовленими [33].

Цікавою є думка Ф.В.Басіна (1968) про те, що головним завданням механізму психологічного захисту є зменшення суб'єктивної значимості

психотравмуючого фактору. Автор вважає, що у психологічному захисті потрібно змінити систему установок таким чином, щоб усунути надмірне емоційне навантаження у людини [34].

Згідно позиції Норми Хаан й Теда Кроубера (1977) его-процес містить модальності, які розташовані ієрархічно: на найвищому рівні – це копінг, потім захист, а на найнижчому рівні розташована фрагментація, остання яка «...описується звичайною клінічною термінологією, яку використовують у випадку ідентифікації дезорганізованої, патологічної поведінки». На думку Хаан: «Копінг відрізняється наявністю мети й вибору, наявністю мінливості чи гнучкості, однозначною орієнтацією на міжособистісну дійсність і логіку...копінг сприяє адекватному емоційному самовираженню людини» [35; 30, с. 36]. «Захист є змушеним процесом, характерними особливостями якого є заперечення реальності, ригідності, викривлення міжсуб'єктного сприймання дійсності і логіки. Захисні тенденції відображаються в імпульсивних реакціях й в очікуванні усунення внутрішнього занепокоєння без безпосереднього вирішення проблемної ситуації».

Фрагментацію розуміють (Либина А., 2008; Хаан Н., 1977) як: «...автоматизовану, ритуалістичну, сформовану позбавленнями, афективно направлена й виражена зовні іраціонально, в сенсі наявності суттєвого порушення міжсуб'єктного сприйняття дійсності... Використання копінгу, захисту чи фрагментації – залежить від можливості збереження за допомогою внутрішніх ресурсів певної рівноваги під впливом конкретної ситуації чи серії ситуацій». Варто додати, що Кроубер виділяють 10 базових механізмів функціонування Его: розрізнення, роз'єднання, символізація смислу, відстрочені реакції, сензитивність, повернення у часі, вибірковість свідомості, відхилення, трансформація, обмеження » [35, с. 4; 30, с. 15-16].

Н. Хаан (1977) виокремлює 4 функції для опису Его-механізмів: когнітивна, рефлексивне сприйняття, фокусування на увазі, регуляція афективних імпульсів. До когнітивної функції відносять такі его-механізми: розрізнення, роз'єднання, символізація смислу. До функції рефлексивного

сприйняття відносять відстрочені реакції, сензитивність, повернення у часі. Функція фокусування на увазі включає вибірковість свідомості. Функція регуляції афективних імпульсів – відхилення, трансформація, обмеження (цит. за: Либина А.В. Совладающий интеллект. М. : Эксмо, 2008. С.36-37). Таким чином, три модальності містить в собі 4 функції, проявляючись по-різному в залежності від ситуації, компетентністю суб'єкта в розв'язанні труднощів.

Цікавою є думка відомого психоаналітика Уайта (1974), що копінг застосовують лише в надзвичайно стресових ситуаціях, наприклад, в ситуаціях паніки. Копінг не використовують в повсякденному житті, на думку Уайта. Джордж Вейллант (1977), науковець, провів лонгітюдне дослідження протягом сорока років, результати якого виклав у книзі «Адаптація до життя», запропонував свою класифікацію механізмів психологічного захисту, або Его-механізмів: найнижчий рівень (психотичні механізми захисту), які відносять 3 форми захисту, а саме: ілюзорну проєкцію, заперечення зовнішньої реальності, викривлення реальності; інфантильні механізми включають проєкцію почуттів, шизоїдне фантазування, іпохондрія, пасивно-агресивну поведінку, компульсивну поведінку; невротичні механізми містять в собі такі форми захисту: інтелектуалізація, репресія, переніс почуттів, заграваюча поведінка, неототожнення, або невротичне заперечення; найвищий рівень – це зрілі механізми, які включають альтруїзм, гумор, подавлення імпульсів, очікування гіршого, сублімацію. Таким чином, обрані механізми захисту, виходячи із класифікації Вейлланта, впливають на адаптацію особистості, і можуть впливати на процес збереження гомеостазу суб'єкта в цілому [36, с. 47-68; 37].

На думку Л.Ю.Суботіної, психологічний захист є складним явищем, що включає несвідомі компоненти з елементами усвідомлених оцінок. Механізми захисту виступають в якості первинної реакції, «а подальший процес взаємодії зі складною життєвою ситуацією – опануванням» (цит. за:

Ляшин Я.Є. Копінг у подоланні життєвих труднощів. Проблеми сучасної психології. 2017. Вип. 35. С. 303).

О.О. Сергієнко (2008) описує психологічний захист як неусвідомлюваний рівень; контроль поведінки - як частково усвідомлюваний рівень, а опанувальну поведінку відносить до усвідомлюваного рівня адаптивної поведінки. На думку Р.М.Грановської, система захисту людини складається з трьох рівнів: колективне несвідоме, підсвідомий психологічний захист і усвідомлені стереотипи, що формують копінг-поведінку (цит.за: Ляшин Я.Є. Копінг у подоланні життєвих труднощів. Проблеми сучасної психології. 2017. Вип. 35. С. 303). Р. М. Грановська, І. М. Нікольська вважають, що психологічний захист це – адаптивний механізм психічної саморегуляції, який необхідний індивіду для того, щоб знизити тривогу, дискомфорт, емоційну напругу. Психологічний механізм захисту має мало усвідомлюваний або неусвідомлюваний характер. Принциповою відмінністю психологічних захисних механізмів є автоматизованість адаптивність зворотних реакцій, які слугують примиренням індивіда із існуючою реальністю в гострих ситуаціях фрустрації та такими, що уможливають тимчасовий позитивний ефект, в той час як копінг-стратегії представляють собою усвідомлені та контрольовані, цілеспрямовані адаптивні дії (цит. за: А. Л. Журавлева и др. Совладающее поведение: Современное состояние и перспективы. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. С. 474)

Т.П. Рисинець (2012) вважає, що «на додаток до основних розбіжностей психологічного захисту та стратегій подолання варто відмітити істотний факт – принципову можливість навчання подоланню, тобто застосуванню усвідомлених стратегій за рахунок оволодіння певною послідовністю дій, що може бути описана та сприйнята людиною» [40, с. 122]. Ми підтримуємо думку Ф.Б.Березіна (1988), що існуючі класифікації захисних механізмів не об'єднані єдиним принципом, отже, існує перспектива подальшого дослідження; також в літературі неоднозначно розмежовано поняття механізмів психологічного захисту й копінгу.

Другий підхід (диспозиційний) дослідження копінгу виходить з того, що специфіка реагування на ситуацію в умовах стресу, зумовлена особистісними конструктами, психологічними особливостями, рисами особистості. К. Шефером та Р. Горзухом (1993) зроблено такі висновки, що індивід надає перевагу сталому способу долати труднощі впродовж тривалого часу, адже його особистісні характеристики в цей період практично незмінні. А сучасні дослідники копінгу А. Будницький, О. Левкова (2014) вважають, що опановувальна поведінка залежить від характеру, темпераменту, здібностей людини, а також саме особистісні характеристики впливають на опановувальну поведінку [43].

На думку Ісаєвої О.Р. (2009), яка розвиває концепцію Бірна, диспозиційні концепції копінгу походять із психоаналітичного напрямку. Стиль психологічного захисту, на її думку, це стійке особистісне утворення. Автор зазначає, що копінг-стилі вказують на рівень успішності забезпечення психологічного благополуччя індивіда. Бірн виділяє «пригнічуючий» та «сенситивний» стилі подолання стресу. Пригнічуючий стиль подолання стресу чітко пов'язаний із захисним механізмом «витіснення», що дає змогу усувати складні спогади, після чого переходить у сферу безсвідомого. Таким людям властивий копінг-стиль уникання. А сенситивний копінг-стиль- це спроба суб'єкта зменшити вплив тривоги за допомогою контролю різними способами, наприклад, способом інтелектуалізації [44, с. 18-20].

Також виділяють інші стилі подолання стресу, а саме: «моніторинговий», «блантерний» виділеними Мілером, Mangan. Моніторинговий стиль подолання стресу – прагнення суб'єктом до пошуку, переосмислення негативної інформації, тим самим усуваючи джерело загрози. Блантерний стиль описує ухилення індивіда від негативної інформації, докорінно не міняючи стан речей [45]. Таким чином, більшість науковців диспозиційного підходу наголошують, що стиль опановувальної поведінки пов'язаний з рисами особистості й є стійким.

Н.О. Сирота й В.М. Ялтонський (1994) вивчали опановувальну поведінку, зазначаючи, що існує зв'язок між оцінкою Я-концепції й вибором певних копінг-стратегій в підлітковому віці. Низька самооцінка зумовлює вибір пасивних стратегій, що призводить до дезадаптивного функціонування копіngu [46; 47, с. 63-74]. На думку С.К. Нартової-Бочавер (1997), диспозиційний підхід є одним з найбільш суперечливих, оскільки не завжди підтверджується емпіричними даними

Третій підхід, ситуативний підхід, розроблений Р.Лазарусом, С.Фолкманом, в психології прийнято вважати одним із найбільш розроблених підходів до розуміння феномену копіngu. Копінг, на думку Lazarus, R. S., & Folkman (1984) С.Фолкман, передбачає активну взаємодію між особистістю й навколишнім середовищем, в ситуації, в якій перебуває суб'єкт, а також докладені зусилля для мінімізації впливу стресової ситуації. Lazarus R.S. (1966) вважає, що «...копінг – це динамічний процес, за допомогою якого індивід в одних випадках, головним чином, використовує одну форму копіngu, скажімо захисні стратегії, а в інших – вдаються до стратегій рішення проблем шляхом зміни відношення «особистість-середовище» [49, с. 142].

Коли суб'єкт перебуває у стресовій ситуації, активується «...динамічний процес когнітивної оцінки, переоцінки...й емоційної переробки». Р.Лазарус, С.Фолкман (1984) відносять когнітивну оцінку до пізнавальної детермінанти емоцій; «...когнітивна оцінка може бути зрозумілою в якості процесу категоризації факту зіткнення із загрозливим фактором, а також різних аспектів його впливу на благополуччя людини» [50, с. 31]. Відповідно й виділяють первинну й вторинну когнітивні оцінки. Первинна когнітивна оцінка здійснюється тоді, коли індивід оцінює сам масштаб впливу ситуації. Після оцінки активуються емоції особистості. Вторинна когнітивна оцінка відповідає за вибір стратегії і її втілення в життя. Автори зазначають, що «вторинна когнітивна оцінка є більш ніж простою інтелектуальною вправою по виявленню всього того, що можливо було б зробити. Це складний

оцінювальний процес, який бере в розрахунок доступні для копіngu можливості, а також ймовірність того, що завдяки використанню даної стратегії людині вдається здійснити спочатку ймовірний результат, й ймовірність того, що людина може використати одну або декілька конкретних стратегій ефективно» [50, с. 35]. Отже, в концепції Р.Лазаруса & С.Фолкман копінг – це когнітивні й поведінкові зусилля людини, що постійно змінюються і направлені на те, щоб впоратися з певними зовнішніми чи внутрішніми вимогами, які оцінюються в якості обтяжливих чи таких, що перевищують особистісні ресурси людини [50, с. 178]. Р. Лазарус & С. Фолкман (1986) здійснили спроби до класифікації копінг-стратегій, виділивши 2 типи (стилі): проблемно-орієнтовані й емоційно-орієнтовані копіngи. До емоційно-орієнтованого копіngу відносять такі копіng-стратегії: самоконтроль, дистанціювання, втеча-уникання, пошук соціальної підтримки, прийняття на себе відповідальності й позитивна переоцінка. Проблемно-орієнтований копіng включає такі стратегії, як конфронтаційний копіng, планування рішення проблеми. Таким чином, проблемно-орієнтовані копіngи, спрямовані на вирішення проблеми й перетворення ситуації в цілому; в емоційно-орієнтованих копіngів змінюється лише психоемоційний стан людини. Останні копіng-стратегії можуть бути конструктивними лише в тому випадку, коли суб'єкт не може об'єктивно вплинути на ситуацію.

Сучасний дослідник Ісаєва О.Р. (2009) в своїй монографії, класифікувала копіng-стратегії Р.Лазаруса з урахуванням емоційних, поведінкових й когнітивних аспектів копіngу:

1. Конфронтація (в поведінці - імпульсивна, непослідовна активність; в емоціях – «емоційне збудження», «злість й відсутність гнучкості» в розв'язанні ситуації; в когнітивній сфері – «відсутність плану дій»),

2. Дистанціювання (в поведінці – «збереження звичної поведінки», «переключення уваги на інші види діяльності»; в емоційній сфері – зусилля, спрямовані на уникання ситуації; когнітивна сфера – «відмова роздумувати й

глибоко задумуватися...» над ситуацією, «мисленнєве відхилення» від негативних думок й ситуації),

3. Самоконтроль (в поведінковій сфері – контроль за власними висловлюваннями, діями, стриманість; в емоційній сфері – «подавлення емоцій», самозбереження; в когнітивному аспекті – підвищена увага до власних дій й слів, до отриманої інформації, «настороженість до зовнішніх сигналів»),

4. Пошук соціальної підтримки (в поведінковій сфері – «спілкування з іншими людьми»; в когнітивному аспекті – «активний збір інформації з метою подолання невизначеності», «постійне проговорювання ситуації з іншими з метою послабити емоційне напруження»; в емоційній сфері – «емоційна включеність в ситуацію»),

5. Прийняття відповідальності (в поведінковій сфері – «непослідовні дії», «стан безпорадності»; в емоційній сфері – «почуття провини із депресивним відтінком», в когнітивному аспекті – «розгубленість, відсутність чіткого плану, орієнтація на зовнішню оцінку, нестійкість уявлень про себе»),

6. Втеча-уникання (в поведінковому аспекті – «відомі способи зняття напруги за допомогою алкоголю, сну» без осмислення ситуації; в емоційному аспекті – «тривога й емоційна напруга на фоні збереження надії на позитивний результат»; в когнітивному аспекті – «мисленнєве уникання проблеми», «фантазування про більш сприятливі варіанти розвитку ситуації»),

7. Планомірне рішення проблем. (в поведінковій сфері – «активна взаємодія зі зовнішньою ситуацією, з інформацією й людьми», «свідомі спроби рішення проблеми»; в емоційній сфері – «зосередженість й врівноваженість»; в когнітивному аспекті – «мисленнєві зусилля з пошуку способів рішення проблеми, аналіз ситуації, звернення до минулого досвіду»),

8. Позитивна переоцінка. (в поведінці – «звичайне»; в емоційній сфері – «збереження віри, надії й оптимізму»; в когнітивному аспекті – «спроби аналізу ситуації, пошук смислу... з фокусуванням на позитивних аспектах; переосмислення себе, своїх відносин й життєвих цінностей; зосередженість уваги...»), «находження «користі-вигоди» із... ситуації [44, с. 28-31].

На даний момент виділяють ще один підхід, який, на думку українських вчених, таких як Н.В. Родіна (2010), С.Грабовська & М. Єсип (2010), О.Войцеховська & Г.Закалик (2016), варто розглядати як четвертий підхід до дослідження копінгу. Четвертий підхід називають «ресурсним підходом», авторами якого є С.Хобфолл & М.Селігман.

Н.В. Родіна (2010) вважає, що « у межах ресурсного підходу розглядають широкий спектр різних ресурсів, як середовищних (доступність інструментальної, моральної і емоційної допомоги з боку соціального середовища), так і особистісних (навички і здібності індивіда)» [52, с. 609].

Автор теорії зберігання ресурсів С. Хобфолл вважає, що стрес може відбуватися за таких умов: 1) усвідомлення індивідом того, що ресурсам індивіда може загрожувати втрата; 2) ресурси індивіда вже втрачені; 3) невдача індивіда при спробі отримати додаткові ресурси.

С. Хобфолл (2001) обґрунтовує свою теорію зберігання ресурсів двома принципами:

1. Принципом примату втрати ресурсів, суть якого полягає в тому, що навіть, коли індивід витратив й одержав однакову кількість ресурсів. Втрата ресурсів суттєво впливає на його стан здоров'я, спричиняє стресові реакції,

2. Принципом інвестиції ресурсів. Н.В. Родіна (2010) пояснює цей принцип так: «Люди схильні інвестувати у захист від втрати ресурсів, вони здатні відновлюватися після втрати і знаходити нові ресурси. Звідси стрес пов'язується з циклом “втрата – придбання ресурсів”. Одиначна втрата ресурсів може призводити до подальших втрат, що викликає стан підвищеної уразливості. З іншого боку, надбання ресурсів може зумовлювати подальші надбання і, отже, сприяти меншій уразливості» (цит. за: Родіна Н.В.

Особистісні характеристики як ресурси долаючої поведінки. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Випуск 7. С. 609).

Як правильно зауважили С.Грабовська & М. Єсип (2010), О.Войцеховська & Г.Закалик (2016), до ресурсів відносять «наявність і доступність моральної, емоційної, матеріальної, інструментальної допомоги соціального середовища та власні здібності, навички й уміння людини. Найбільш потужним ресурсом, на думку М. Селігмана, що здатний протистояти стресу є оптимізм [56]. Часто представники “ресурсного” підходу, щоб пояснити, чому в напруженій ситуації індивід обирає ту чи іншу стратегію її подолання, використовують конструкт “життєстійкість”. Життя сприймають як найважливішу цінність у кожному його вияві, кожна мить – сенсовна. Цей сенс індивідуальний, і його створює сама людина. Отже, якщо людина переживає дискомфорт – вона сама його створила, і в її волі змінити ситуацію на свою користь [53, с. 191; 54, с. 97].

Отже, в межах нашої роботи розглянуто 4 підходи до дослідження копінгу в сучасній психологічній літературі. Вивчивши вищезгадані підходи, ми дійшли висновку, що емпіричне дослідження копінгу в нашій роботі доцільно проводити в межах ситуативного підходу, розробниками якого є Р.Лазарус, С.Фолкман.

Необхідно зауважити, що більшість російських вчених перекладають «копінг» як «долаючу поведінку», що знайшли відображення у працях Т.Л.Крюкової, С.К. Нартової-Бочавер, А. Мірболок, О.В. Лібіної, К.В. Бітюцької та ін. Цікавим є те, що «совладающее поведение» в українській психологічній науці, як правильно зауважила Н.В. Родіна, не має однозначного перекладу, відповідно й існують різні варіанти перекладу такі як «долаюча поведінка», «опановуюча поведінка», «поведінка подолання», тим самим наповнюючи різним смисловим навантаженням цей термін. Значна кількість українських науковців використовують сам термін «копінг», не перекладаючи [57, с. 21].

Російська дослідниця Т.Л. Крюкова визначає долаючу поведінку як «особливу соціальну поведінку, яка забезпечує продуктивність, здоров'я й благополуччя людини, ціленаправлена поведінка, яка дозволяє людині впоратися зі стресом адекватними особистісним особливостям й ситуації способами, ми підкреслюємо, що його головною відмінною ознакою є суб'єктні характеристики» [58, с. 184]. В.М. Ялтонський розуміє копінг як «спробу подолати стан збитку, загрози чи виклику, коли звичайні чи автоматичні відповіді складно досягти, а вимоги середовища повинні бути зустрінені новими поведінковими рішеннями, або старі поведінкові рішення повинні бути пристосовані до зустрічі зі стресором, що виник» [59; 43].

Н. Weber дещо розширив поняття копінгу, визначивши його як стратегію дій, які докладаються людиною в ситуаціях психологічної загрози, зокрема в умовах пристосування до хвороби, як загрози фізичному, особистісному й соціальному благополуччю. Автор вбачає, що головним завданням копінгу є, перш за все, підтримка благополуччя людини, її фізичного і психічного здоров'я. Дослідник також звертає особливу увагу на задоволеність особою соціальними відносинами [60, с. 17-27]. У Скіннера і Велборна знаходимо таке визначення поняття копінгу – «це те як люди регулюють свою поведінку, емоції і орієнтування під впливом психологічного стресу». Автори включають до поняття копінгу не тільки усвідомлені вольові дії, а й неусвідомлені дії, що виникають автоматично при відповіді на стрес [61, с. 87-127].

Сучасний український дослідник Я.Є. Ляшин, вивчаючи роботи Айзенберга та інших співавторів, зазначив, що вони розуміють копінг як один із видів саморегуляції, дослідження підтверджують, що люди постійно регулюють свою поведінку, а копінг відноситься до саморегуляції саме у стресових ситуаціях. Компас, на думку Я.Є. Ляшина, також розглядає копінг як один із видів саморегуляції, який є усвідомленим, регульованим волею і має стосунок специфічно до стресу, в той час як саморегуляція включає в себе і реакції на нестресові обставини (цит за: Ляшин Я.Є. Копінг у

подоланні життєвих труднощів. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 35. С. 301).

С.Грабовська, М.Єсип (2010), О.Войцеховська, Г.Закалик (2016) розуміють копінг як «когнітивні, емоційні та поведінкові зусилля, спрямовані на подолання труднощів у процесі взаємодії людини з довкіллям. Когнітивні зусилля особи скеровано на аналіз проблеми, складання можливого плану дій, пошук альтернативних варіантів виходу із ситуації тощо. За допомогою емоційних зусиль людина контролюватиме свої переживання, шукатиме емоційну підтримку в оточення. Поведінкові зусилля дають змогу особі досягти бажаного результату. Особливості копінгу – його усвідомленість і цілеспрямованість. Важливо зазначити, що копінг тісно пов'язаний із типологічними та особистісними рисами людини, які суттєво впливають на вибір стратегії поведінки подолання» [53, с. 191; 54, с. 101].

Огляду психологічної літератури показав, що копінг не має універсального визначення, що робить його дослідження актуальним і в подальшому. Більшість науковців вважають, що актуальним є визначення Р. Лазаруса і Сьюзан Фолкман, що «копінг –це динамічна взаємодія людини із ситуацією, як когнітивні, поведінкові й емоційні зусилля, які направлені на усунення зовнішніх чи внутрішніх протиріч» [50; 62, с. 101].

Варто зауважити, що в психологічній літературі при дослідженні копінгу використовуються ще ряд термінів: копінг-процес, копінг-поведінка, копінг-ресурси, копінг-механізми, копінг-утворення, копінг-дії, копінг-стиль, опановуючий інтелект за Лібіною а також копінг-стратегії та інші. В нашій роботі будуть розглядатися лише копінг-стратегії та їх стилістика.

Перераховані вище терміни будуть використовуватися в якості довідкового матеріалу: копінг-процес, копінг-поведінка.

Копінг-механізми, за А.М. Гарбер, мають трьохфакторну модель, до якої відносять копінг-стратегії, копінг-ресурси й копінг-поведінку. Копінг-стратегії виступають фундаментом цієї моделі, відповідно й виступають як реакція на небезпеку, з урахуванням можливості її подолання. Копінг-

ресурси, спрямовані на «підтримку внутрішнього стану в процесі долаття зі стресом й сприяють розширенню репертуару копінг-стратегій», є «відносно стійкими характеристиками». Копінг-поведінка зумовлена «наявністю зовнішніх і внутрішніх ресурсів...з використанням копінг-стратегій» [63, с. 17]. Копінг-утворення, на думку А. Мірболока, - «дії особистості, направлені на подолання проблемних ситуацій», «копінг-дії утворюють копінг-стратегії», а копінг-стратегії утворюють копінг-стиль [64, с. 70, 73]. Сьюзан Фолкман виокремлює активну й пасивну копінг-поведінку. Активна копінг-поведінка передбачає максимальне «усунення чи уникання загрози», а пасивна копінг-поведінка – на зменшення психологічного дискомфорту [65, с. 839-852].

Опановуючий інтелект («совладающий интеллект») за Лібіною, який включає «як особистісні, так і психічні процеси, які характеризують взаємодію людини з конкретними життєвими ситуаціями з точки зору успішності, чи неуспішності результату цієї взаємодії... тісно пов'язаний з особистісною компетентністю, удосконаленням майстерності життя й позитивним психологічним досвідом в цілому». Також автор вважає, що опановуючий інтелект включає терміни, зокрема психологічний захист, копінг й інтелект, підкреслюючи самобутність індивіда [30, с. 5].

Слід зазначити, що єдиної загальноприйнятої класифікації психологічною наукою не вироблено. Так, С. Карвер і його співавтори запропонували таку класифікацію копінг-стратегій: активний копінг – активізація зусиль у подоланні стресу, планування – прогнозування власних дій стосовно проблемної ситуації, яка відбулася, пошук активної соціальної підтримки, позитивне тлумачення та зростання – усвідомлення суб'єктом ситуації, враховуючи позитивні аспекти цієї ж ситуації «і ставлення до неї як до одного з епізодів свого життєвого досвіду», прийняття – адекватність ситуації, що склалася [66; 54, с. 98].

Іншою класифікацією є класифікація П. Тойса, в якій виділено дві групи копінг-стратегій, зокрема поведінкові та когнітивні. Поведінкові стратегії

поділяються на три підгрупи: поведінка, зорієнтована на ситуацію: прямі дії (обговорення ситуації, її вивчення), пошук соціальної підтримки, «втеча» від ситуації, поведінкові стратегії, зорієнтовані на фізіологічні зміни: використання алкоголю, наркотиків; тяжка праця; інші фізіологічні методи (таблетки, їжа, сон), поведінкові стратегії, зорієнтовані на емоційно-експресивне вираження: катарсис, стримування та контроль почуттів. На думку П.Тойса, когнітивні стратегії також поділяються на три групи: когнітивні стратегії, спрямовані на ситуацію: продумування ситуації (аналіз альтернатив, створення плану дій), новий погляд на ситуацію, прийняття ситуації, відволікання від ситуації, вигадкування містичного розв'язання ситуації, когнітивні стратегії, спрямовані на експресію: «фантастичне вираження» (фантазування стосовно способів вираження почуттів), молитва, когнітивні стратегії, спрямовані на емоційні зміни: переінтерпретація існуючих почуттів. До додаткових стратегій П. Тойс відносить також написання щоденників, листів, слухання музики, стратегію очікування (цит. за: Войцеховська О., Закалик Г. Сучасні напрями психологічних досліджень копінг-стратегій особистості. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2016. № 2. С. 99-100).

Ч.Карвер виділяє п'ять проблемно-орієнтованих стратегій (активне опанування, планування, пригнічення конкуруючої діяльності, обмеження і пошук предметної або інструментальної соціальної підтримки) та п'ять емоційно-орієнтованих стратегій (пошук емоційної соціальної підтримки, позитивна реінтерпретація, прийняття, заперечення і звернення до релігії), а також додав ще стратегії дисфункціонального характеру (сфокусованість на емоціях і прояв їх назовні, поведінкове самоусунення і ментальне або когнітивне відсторонення) [66; 38, с. 298].

Л. Перлін і К. Шулер виокремлюють такі групи копінг-стратегій: стратегії зміни погляду на проблему, ракурсу її бачення; стратегії зміни проблеми, переструктурування ситуації, пошук її структурних блоків, з яких

можна починати розв'язання проблеми; стратегії управління емоційним стресом (або, радше, дистресом) [67, с. 2-21].

Дж. Шеффер і Р. Моос поділяють копінг на три види, які аналізує сучасний дослідник А.Гарбер: проблемно-фокусований копінг (можливість прогнозу й тактики вирішення проблеми); оціночно-фокусований (включає переосмислення певної ситуації, або події; застосування тактики планування); емоційно-фокусований (можливість суб'єктом керувати власними почуттями й емоціями) [68; 63, с. 18].

Чимало дослідників класифікують копінг-стратегії залежно від типів психічних процесів, на яких базуються ті чи інші стратегії (Р. Грановська, І. Нікольська та ін): когнітивні (пов'язані з пізнавальними процесами, що задіяні в ухваленні рішень, розв'язуванні проблеми); емоційні (пов'язані з емоційним саморегулюванням у процесі подолання стресу); поведінкові (створення системи дій для подолання труднощів) [69; 53, с. 193-194].

Інколи пропонують простий дихотомічний поділ копінг-стратегій, на основі їх ефективності, на два класи: ефективні (продуктивні, результативні, функціональні, які дають змогу розв'язати проблему, подолати труднощі з найменшими затратами ресурсів тощо); неефективні, з прямо протилежними характеристиками [53, с. 194].

Р.Моос, А.Біллінгс виділяють адаптивні й малоадаптивні копінг-стратегії. Малоадаптивні копінг-стратегії включають уникання й самозвиучення. До адаптивних копінг-стратегій відносять пошук соціальної підтримки, вирішення проблеми [70; 71; 63, с. 18]. Е.Хейм поділяє копінг-стратегії на: адаптивні, частково адаптивні, неадаптивні копінг-стратегії [72; 63, с. 18]. Дж.Амірхан виокремив такі стратегії поведінки людини, позначивши їх як адаптивні (вирішення проблеми, пошук соціальної підтримки); неадаптивні (уникання проблеми). Автор вважає, що ці стратегії є незмінними й постійними, незалежно від типу стресору [73, с. 1066-1074; 44].

Е.К.Коплик створив дихотомічну класифікацію, до яких входять 2 копінг-стратегії: стратегію закритості до інформації та стратегію пошуку [74, с. 71-93; 64, с. 71]. П.Віталіано виділяє лише емоційно-орієнтований копінг, який включає 3 стратегії, а саме: уникання, самообвинувачення, а також практичне розтлумачення (наприклад, невинуваті мрії) [75, с. 17-34; 64, с. 71]. Е.Фрайденберг створив класифікацію, яка включає 18 стратегій, але систематизована у 3 групи, а саме: продуктивний копінг (вміння оптимально вирішити проблему, зберігаючи оптимізм та адекватні відносини із зовнішнім середовищем), непродуктивний (неможливість усунути проблему) та звернення до інших. Остання стратегія є неоднозначною [76; 63, с. 18; 64, с. 71].

Р.Лазарус (1976) виділив види копінг-механізмів: конструктивні (стратегії самоконтролю та планування рішення проблеми); відносно конструктивні (стратегії позитивної переоцінки та прийняття відповідальності); неконструктивні (стратегії дистанціювання, втеча-уникання, конфронтація та ін.) [77; 78, с. 152].

Таким чином, перелік проаналізованих класифікацій не є вичерпним. Класифікації копінгів продовжують вивчати й систематизовувати.

Створення ефективної структури класифікацій копінг-стратегій дасть змогу розробляти ефективні корекційні заходи для допомоги особам, що не можуть дати собі раду під час зіткнення із життєвими труднощами, а також готувати людей до самостійної результативної поведінки подолання. На нашу думку, розвиток копінгової психотерапії, на який акцентує увагу Ісаєва О.Р., є перспективним, це дозволить виробити суб'єкту оптимальні копінг-стратегії, з урахуванням вимог середовища й наявних ресурсів [44, с. 49]. Окрім цього, необхідно вказати, які існують фактори, що впливають на вибір копінг-стратегій.

Будницький А.А., Левкова О.А. перераховують основні фактори, які детермінують копінг-поведінку суб'єкта:

- зовнішні фактори (ситуативні й соціокультурні фактори, професійна компетентність, етнокультурна приналежність);

- внутрішні фактори (наприклад, тип темпераменту, рівень тривожності, самооцінка). Наше дослідження більш спрямоване саме на вивчення внутрішніх факторів в осіб з порушеннями слуху й обрання ними копінг-стратегій при вирішенні внутрішньоособистісних конфліктів [43].

Цікавою є думка Собчик Л.М. про те, що специфіка реагування індивіда в умовах стресу, зумовлена саме типом вищої нервової діяльності [79; 44].

На сучасному етапі копінг – одне із найбільш досліджуваних проблем в психології. Копінг досліджують в осіб різних вікових груп; в осіб із різними нозологіями; в осіб різних соціальних груп; різних професій, у тому числі й професій, з екстремальними умовами праці. Копінги також активно вивчають в спортсменів, параолімпійців та ін.

Наше дослідження присвячене вивченню стилістики копінг-стратегій в осіб із слуховою депривацією. Під копінг-стратегіями в даній роботі будемо розуміти «свідомі зусилля особистості, які спрямовані на керування стресовими ситуаціями, що породжують тривожність чи тривогу людини, для усунення якої характерна комбінація різних захисних механізмів та з різними варіантами копінг-стратегій» [80, с. 112]. При дослідженні будемо використовувати класифікацію копінг-стратегій, надану Р.Лазарусом і С.Фолкман, які виокремлюють два стилі копінг-стратегій: проблемно-орієнтований копінг й емоційно-орієнтований копінг. Крім того, будемо користуватися простим поділом копінг-механізмів на конструктивні, відносно конструктивні і неконструктивні, запропоновані цими ж авторами.

1.5. Дослідження стилістики копінг-стратегій в осіб з різним ступенем втрати слуху (на матеріалах сучасних іноземних джерел)

Перш ніж перейти до нашого дослідження, ми також вивчали стилістику копінг-стратегій в осіб з порушеннями слуху на матеріалах сучасних

іноземних й російських джерел, що враховували при дослідженнях ступінь втрати слуху респондентів, соціокультурний контекст, а також соціальний статус осіб з порушеннями слуху.

Схожі дослідження проводилися в багатьох країнах світу. Так, польські дослідники факультету освіти відділення особливих освітніх потреб педагогічного університету в Кракові у 2019 опитали 76 студентів віком від 16 до 24 років, з них 29 жінок, 47 чоловіків, з нормальним інтелектом з порушеннями слуху. Дослідження проводилося в регіональних школах для осіб зі значною втратою слуху в Кракові, Тарнові й Вроцлаві. Всі респонденти навчаються в старшій школі середньої школи, професійно-технічному училищі, вищій школі тощо. Всі учасники дослідження були зі значною втратою слуху, які втратили слух в ранньому дитинстві. Науковці вивчали рівень стресу та копінг-стилі при подоланні стресу польськими студентами із слуховою депривацією. Дослідження проводилося за допомогою стандартизованих психологічних інструментів: CISS- Coping Inventory for Stressful Situations Endler and Parker' from 1990 adapted by Strelau, Jaworowska, Wrześniewski, Szczepaniak from 2009 and PSS-10 - The Perceived Stress Scale by Sheldon Cohen, Tom Kamarck and Robin Mermelstein adapted by Zygfryd Juczyński and Nina Ogińska-Bulik from 2012), обидва з них адаптовані для осіб з порушеннями слуху. Важливо зазначити, що суттєвою умовою проведення дослідження було використання раніше підготовлених фільмів з поясненнями польською жестовою мовою. Тривалість сесії (дослідження) варіювалися між 40 хвилинами й 2 годинами. Дослідження проводилося індивідуально або в групах з двох або трьох респондентів з порушеннями слуху, відповідно до їх потреб. Дослідження показали, що особи з порушеннями слуху використовують 5 основних копінг-стилів, деякі з цих стилів мають більше значення у формуванні поведінки учасників, інші – менше. Автори зазначають, що найбільш використовуваний копінг-стиль серед учасників дослідження – уникання; а найменш вживаний – вирішення проблеми. Дослідники зауважують, що жінки найчастіше обирають стиль,

який фокусований на уникнення. Чоловіки, навпаки, більше зосереджуються на пошуку соціальних контактів. Учасники дослідження концентруються більше на емоціях в контексті складних життєвих ситуаціях. Також дослідники звернули особливу увагу на значну втомлюваність респондентів. Автори відстежили, що існує зв'язок між рівнем стресу й копінг-стилем: чим вище рівень стресу, тим частіше використовується респондентами емоційно-фокусований копінг-стиль. Вчені дійшли висновку, що емоційно-фокусований копінг-стиль допомагає особам з порушеннями слуху максимально зосереджуватися на власних почуттях, проявляючи при цьому свої емоції, серед яких злоба, почуття провини [81, с. 19338-19342].

Шведські дослідники Gerhard Andersson and Christina Hägnebo дослідили копінг-стратегії в осіб з порушеннями слуху та їх чутливість до тривоги. Автори використовували валідизований копінг-інструмент – опитувальник копінг-стратегій С. Фолкман, Р. Лазаруса (1988) та опитувальник ASI (Reiss et al., 1986) для вимірювання індивідуальних реакцій на фізичні відчуття. Опитувальники були надіслані учасникам місцевого відділення Шведської асоціації туговухих. Загальний обсяг вибірки склав 4 учасника Шведської асоціації туговухих. Середній вік досліджуваних – 62 роки, хоча брали участь учасники віком від 18-94 років. 78% опитаних є користувачами слухових апаратів. 66% учасників - жінки, 56 % учасників – на пенсії, із них 28 % пішли на пенсію раніше у зв'язку з порушенням слуху. Респондентів попросили подумати про стресову ситуацію, яка трапилася тиждень тому (не обов'язково це пов'язано з порушеннями слуху). Після цього було запропоновано заповнити методику Р. Лазаруса і було вираховано загальний бал. Потім застосовували методику ASI (Reiss et al., 1986), також вираховали середнє арифметичне. Дослідження показали, що особи з порушеннями слуху найбільш часто використовують такі копінг-стратегії, як «планування рішення проблеми» (16 %) й «самоконтроль» (15,5 %). Копінг-стратегія «втеча-уникання» (9,4 %) є найменш використовуваною. Також не знайдено значущих гендерних відмінностей. Знайдено значущий кореляційний зв'язок

між дискомфортом, внаслідок дефекту слуху зі копінг-стратегією «прийняття відповідальності». Автори дійшли до висновку, що особи з порушеннями слуху не використовують «втечу-уникання часто, але якщо використовують це, то це пов'язано із підвищеним рівнем тривожності [82, с. 35-38].

У 2019 році було проведено дослідження британськими й шотландськими вченими Holman, J. A., Drummond, A., Hughes, S. E., & Naylor, G., які вивчали вплив порушення слуху на повсякденну втомлюваність. Результати дослідження були опубліковані в Міжнародному журналі аудіології. Всі учасники дослідження з порушеннями слуху пройшли аудіометрію перед початком дослідження, щоб визначити ступінь втрати слуху. Після цього респонденти заповнили анкету, розроблену авторами, що включала питання носіння слухового апарату, тіннітису й соціального статусу респондентів. Після заповнення анкети було проведено інтерв'ю з учасниками. Їм було запропоновано перераховувати будь-які потенційно можливі втомлюючі умови, з якими вони стикаються. Інтерв'ю з кожним учасником дослідження тривало близько 29 хвилин і відповіді записано на диктофон. Перші чотири інтерв'ю були розшифровані дослівно авторами й спеціальною службою розшифрування. Вибірка була добрана з урахуванням ключових змінних, таких як: статус носіння слухових апаратів (застовується респондентом унілатерально, білатерально або не використовуються), ступінь втрати слуху, вік, стать і робочий статус (робота з частковою занятістю, робота з повною занятістю, безробітні). Загальний обсяг вибірки склав 14 осіб; з них 10 осіб – жінки; вік респондентів від 44 до 70 років. Респондентам було повідомлено мету дослідження й було проведено інтерв'ю з учасниками стосовно впливу порушення слуху на щоденне життя, особливо на соціальну сферу життя й на роботу й втому. Після дослівного рошифрування цих відповідей, був здійснений тематичний аналіз. Науковці розробили інструкцію з кодування, щоб з'ясувати валідність й надійність отриманих результатів тематичного аналізу. Тематичний аналіз виокремив 5 головних тем, а саме: втому,

зусилля, стосунки й емоції, копінг-стратегії й вплив слухових апаратів на їх повсякденне життя.

В даному випадку ми зупинимося на дослідженні виокремлених авторами копінг-стратегіями. Учасники дослідження з порушеннями слуху в інтерв'ю продемонстрували особливості використання ними копінг-стратегій в повсякденному житті. Наприклад, в їх розповідях стратегія «втечі» найчастіше зустрічалася в складних комунікативних ситуаціях. Стратегія «ментальної, або емоційної втечі» найчастіше використовується учасниками, коли вони втомлюються, або у випадках, коли необхідно докласти зусилля, а також в групових обговореннях, коли недостатньо розбірливо говорить учасник. Стратегія «фізичної втечі» застосовується учасниками в ситуації шумних групових середовищ.

Стратегія «уникання» має 2 підвиди: «уникання подій, або ситуацій» і «уникання взаємодії з іншими». «Уникання подій, або ситуацій» зустрічається в тому випадку, коли учасники, з одного боку, уникають складних комунікативних ситуацій, з іншого боку, прагнуть підтримувати соціальне життя.

Стратегія «планування» має також підвиди: «оцінювання ситуативних потреб» (збір інформації й завчасне планування, щоб уникнути негативних результатів); «планування, де сісти» використовується, щоб найкраще бачити обличчя інших й краще чути, «підготовка до роботи» (завчасно планують, щоб спростити ситуацію, з якою вони будуть стикатися в майбутньому).

Таким чином, науковці, підбиваючи підсумки проведеного інтерв'ю, наголошують на широкому використанні респондентами з порушеннями слуху копінг-стратегій для пом'якшення наслідків впливу порушення слуху. Деякі стратегії використовуються, щоб зменшити вплив втоми й кількості докладених зусиль; деякі стратегії використовуються автоматично з найменшим розумінням того, наскільки вони здійснюють вплив на втому й докладання зусиль [83, с. 409-410, 413, 415].

Дослідники Тель-Авівського університету (Anat Zaidman-Zait and Adi Dotan) вивчали вплив щоденних стресорів на глухих і слабчуючих підлітків та роль копінг-стратегій, які ними застовуються. Дослідження проводилося в 2017 році. Загальний обсяг вибірки склав 30 осіб; з них - 18 дівчат і 12 юнаків, що мають середню та глибоку втрату слуху. Зокрема, 25 осіб носять слухові апарати й 5 осіб - на одне вухо кохлеарно імплантовані. Всі досліджувані відвідують звичайну школу й використовують усну розмовну мову. Автори використали в дослідженні опитувальник Coping Across Situations Questionnaire (CASQ; Seiffge-Krenke, 1995) й опитувальник Problem Questionnaire (PQ; Seiffge-Krenke, 1995), що дає змогу визначити щоденні стресори, які проявляються в сімох сферах життя (школа, майбутнє, батьки, друзі, дозвілля, романтичні стосунки, «Я») . Цей опитувальник визначає 20 копінг-стратегій, які можна об'єднати в 3 копінг-стилі, зокрема активний копінг, внутрішній копінг й уникання. Дослідники зауважили, що підлітки, які часто перебувають в ситуаціях стресу, мають провідну копінг-стратегію – уникання, вони використовують стратегію «уникання» в усіх виділених сферах життя, про це свідчать значущі кореляційні зв'язки. У підлітків виявлено певне занепокоєння стосовно власного майбутнього, їх подальшої освіти та працевлаштування. У відносинах з однолітками вони можуть стикатися з певною стигмою й мати певні комунікативні труднощі. Що стосується шкільного життя, підлітки з порушеннями слуху відчують тиск стосовно необхідності високої успішності навчання. Автори наголошують на труднощах, які полягають у тому, що більшість класів мають низькі акустичні умови, а отже усні пояснення вчителя вимагають значного слухового зосередження з боку респондентів. Науковці зазначають, що більшість шкіл не адаптовані до освітніх потреб учнів із слуховою депривацією. У такій сфері життя, як дозвілля респонденти теж мають проблеми. Це неспроможність, насамперед, повноцінно слухати музику, брати участь в деяких активних видах спорту, наприклад, у плаванні, що потребує знімання слухових апаратів. Дослідники зауважують, що підлітки з

порушеннями слуху, як правило, не можуть брати участь в хаотичних групових обговореннях, не знаючи предмет обговорення. Також не знайдено суттєвих гендерних відмінностей [84, с. 259, 263-264].

Російські дослідники (Хазова С.А., Шипова Н.С., Адеєва Т.Н., Тихонова И.В.) досліджували осіб з різними нозологіями та здійснили порівняльний аналіз на предмет вивчення зв'язку копінг-стратегій із суб'єктивним благополуччям вказаних категорій. Автори застосовували для дослідження такі методики: ВОЗ QUALITY OF LIFE (WHOQOL)—BREF в адаптації НИИ имени В.М. Бехтеева; шкала суб'єктивного благополуччя М.В. Соколовою; опросник способів совладання (S. Folkman, R. Lazarus) в адаптації Т.Л. Крюковой, Е.В. Куфтяк. Науковці в межах свого дослідження здійснили опитування 18 осіб з порушеннями слуху (туговухість III-IV), 16 осіб з порушеннями зору та 17 осіб з порушеннями опорно-рухового апарату на предмет використання ними копінг-стратегій. Результати дослідження показали, що особи з порушеннями слуху вибирають саме 2 провідні копінг-стратегії: дистанціювання від проблем та конфронтаційний копінг. Науковці обґрунтовують отримані результати в осіб з порушеннями слуху тим, що все це зумовлено, перш за все, психологічними особливостями цих осіб, а саме: «конкретний тип мислення», «труднощі у відстоюванні власних прав», «порушення соціальної взаємодії» із людьми з типовим розвитком. Згідно з даними дослідження, обрання такої копінг-стратегії як пошук соціальної підтримки особами з порушеннями слуху майже не притаманно, на відміну від інших досліджуваних нозологічних груп [85, с. 102,110].

Різні результати, отримані при дослідженні копінг-стратегій в осіб з порушеннями слуху в різних країнах світу, пояснюються, на нашу думку, перш за все, культурними відмінностями між країнами, рівнем медичного обслуговування та своєчасного імплантування та протезування цих осіб, їх віком, рівнем освіти та способом життя.

Висновки до першого розділу

Теоретичний аналіз внутрішньоособистісного конфлікту показав, що цей вид конфлікту залишається недостатньо вивченим на даний момент і є найскладнішим з існуючих конфліктів.

Внутрішньоособистісний конфлікт зазвичай розглядається, виходячи із концепції особистості різних психологічних шкіл. Внутрішньоособистісний конфлікт є багатоаспектним поняттям, і може по-різному протікати у людей з різними психологічними особливостями.

При дослідженні внутрішньоособистісного конфлікту в осіб з порушеннями слуху будемо керуватися визначенням цього поняття, наданим А.Я. Анцуповим, А.І. Шипіловим.

На даний момент, в сучасній психологічній й педагогічній літературі не має однозначної думки стосовно конкретних психологічних особливостей в осіб з порушеннями слуху. Одні автори приписують особам з порушеннями слуху виключно негативні якості характеру, а інші вважають їх чутливими, схильними до складних психологічних переживань і травм.

Внутрішньоособистісні конфлікти в осіб із слуховою депривацією, на нашу думку, протікають більш гостро, що пов'язано з психологічними особливостями цих осіб. У них можуть проявлятися всі види конфліктів, визначених в психологічній літературі. На наш погляд, найбільш часто проявляються три з них: конфлікт нереалізованого бажання, адаптаційний конфлікт, конфлікт неадекватної самооцінки.

На сучасному етапі копінг – одна із найбільш досліджуваних проблем в психології. Сучасні дослідники налічують понад 400 видів копінгів. Копінг досліджують в осіб різних вікових груп; в осіб із різними нозологіями; в осіб із різних соціальних груп; різних професій, й таке інше.

Наше дослідження присвячене вивченню стилістики копінг-стратегій в осіб із слуховою депривацією.

Під копінг-стратегіями в даній роботі будемо розуміти «свідомі зусилля особистості, які спрямовані на керуваність стресовими ситуаціями, що породжують тривожність чи тривогу людини, для усунення якої характерна комбінація різних захисних механізмів та з різними варіантами копінг-стратегій» [80, с. 112].

При дослідженні будемо використовувати класифікацію копінг-стратегій, надану Р.Лазарусом і С.Фолкман, які виокремлюють два стилі копінг-стратегій: проблемно-орієнтований копінг й емоційно-орієнтований копінг. Крім того, будемо користуватися простим поділом копінг-механізмів на конструктивні, відносно конструктивні і неконструктивні, запропоновані цими ж авторами.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Обґрунтування методів та методик дослідження

Огляд літератури показав, що особам з порушеннями слуху, на відміну від осіб з типовим розвитком, характерні деякі психологічні особливості, а внутрішньо особистісні конфлікти протікають більш гостро, внаслідок впливу дефекту. Це й зумовлює більшу тривожність таких осіб, формує занижену або завищену самооцінку, невпевненість. Особи із втратою слуху мають знижені показники суб'єктивного благополуччя, що виражаються у вигляді певного ступеня незадоволеності своїм життям, усвідомленням власної неспроможності брати участь у тих сферах діяльності, які вимагають максимального комунікативного зосередження.

Для вивчення рівня тривожності в осіб з порушеннями слуху нами використовувалася методика Ч.Д. Спілберга, Ю.Л. Ханіна, опублікована в роботі Д.Райгородського (2001), яка дає змогу зафіксувати на даний момент ступінь реактивної й особистісної тривожності. Особистісна тривожність – стійка схильність сприймати більшість ситуацій як загрозливих, виражаючи станом тривоги. Реактивна, або ситуативна тривожність, проявляється у вигляді нервозності, напруження й занепокоєння. Дуже високий рівень ситуативної тривожності зумовлює порушення концентрації уваги, навіть порушення тонкої моторики. На думку Д.Я. Райгородського (2001), дуже висока особистісна тривожність має прямі кореляційні зв'язки із невротичним конфліктом, із психосоматичними захворюваннями, з емоційними зривами тощо. Однак, адекватний рівень тривожності є обов'язковою особливістю будь-якої людини, тобто існує рівень «корисної тривоги».

Шкала самооцінки визначення рівня тривожності містить 2 частини, які окремо оцінюють реактивну (з 1-20 твердження) й особистісну тривожність

(з 21-40 твердження). Отриманий результат можна так оцінити: до 30 – в'язка тривожність; 31-45 – помірна тривожність; 46 і більше – висока тривожність [87, с. 59-60].

Наступний психодіагностичний інструмент, який ми використали для вивчення рівня самооцінки в осіб з порушеннями слуху, – тест-опитувальник самовідношення В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва (Глуханюк Н.С., 2005), який дозволяє з'ясувати ступінь узагальненості трьох рівнів самовідношення, зокрема:

- 1) глобальне самовідношення;
- 2) самовідношення, яке диференціюється самоповагою, аутосимпатією, самоінтересом й очікуванням відношення до себе.
- 3) рівень конкретних дій по відношенню до свого «Я».

Цей опитувальник дає змогу вивчити в осіб з різною втратою слуху зміст «Я-образу», тобто сформовану систему уявлень, самооцінку рівня вираженості рис й самовідношення. З урахуванням психологічних особливостей таких осіб й можливості виконання цього складного опитувальника особами із слуховою дисфункцією ми обрали тільки певні шкали: шкалу очікуваного відношення від інших, шкалу самоінтересів, шкалу самовпевненості, шкалу відношення інших; самоприйняття та самообвинувачення. Показник по кожній шкалі – сума тверджень, з якими респондент погоджується, або не погоджується. Сирий бал переводиться в накопичені частоти, виражені у відсотках. Інтерпретація результатів здійснюється відповідно до рекомендацій розробника [87].

В роботі вивчалися внутрішньоособистісні конфлікти та особливості їх прояву в осіб з порушеннями слуху. Визначалися способи їх подолання за допомогою захисних механізмів та копінг-стратегій. Отже, для вивчення особливостей застосування копінг-стратегій особами з порушеннями слуху ми використали методику Р. Лазаруса, С. Фолкман, яка була створена в 1988 році та адаптована Т.Л. Крюковою, О.В. Куфтяк, М.С. Замишляєвою (2004), метою якою є визначення копінг-механізмів, способів подолання труднощів в

різних сферах психічної діяльності людини та використання копінг-стратегій. Як зауважує Т. Крюкова (2007), головним завданням копінгової поведінки є боротьба з негативними життєвими обставинами, подолання цих труднощів, або зменшити їх негативних наслідків; чи уникнути цих труднощів, або витерпіти їх, а копінг є цілеспрямованою соціальною поведінкою, яка дозволяє впоратися із складною життєвою ситуацією (або стресом) способами, які є адекватні згідно з психологічними особливостями осіб й ситуації, за допомогою усвідомлених стратегій дій. Усвідомлені стратегії дій спрямовані на перетворення ситуацій, яка є контрольованою суб'єктом, або пристосування до ситуації, яку неможливо контролювати.

Процедура проведення та підрахування балів здійснювалась відповідно до інструкції та представлених шкал (Крюкова Т, 2007):

1. Субшкала «Конфронтація» - це вирішення проблеми за допомогою поведінкової активності особи. Слід зазначити, що конфронтація є не завжди неадаптивною. Оскільки, її дозоване використання сприяє долаттю труднощів суб'єктом, дає можливість енергійно відстоювати власні інтереси й активно розв'язувати проблемні ситуації.

2. Субшкала «Дистанціювання» - зниження значимості емоційної залученості в негативні переживання із застосуванням гумору, раціоналізації, переключення уваги та відсторонення тощо.

3. «самоконтроль» - цілеспрямоване подолання негативних переживань за рахунок стримування емоцій. Це завжди високий контроль поведінки.

4. «пошук соціальної підтримки» - залучення емоційної, інформаційної підтримки інших осіб для розв'язання проблем. Використовуючи дану стратегію, респондент очікує від інших увагу, підтримку, поради, співчуття.

5. «прийняття відповідальності» - активна стратегія по розв'язанню проблеми, але із залученням нищівної самокритики, переживання почуття провини й хронічної невдоволеності собою.

6. «втеча-уникання» - негативні переживання долаються за рахунок відхилення: фантазування, невиправдані очікування, уникання проблеми, можуть спостерігатися інфантильні форми поведінки в ситуаціях стресу.

7. «планування рішення проблеми» - всебічний аналіз наявної проблемної ситуації й пошук оптимальних стратегій вирішення проблем, виробляючи тактику власних дій з огляду умов, минулого досвіду й ресурсів.

8. «позитивна переоцінка» - позитивне переосмислення наявних негативних переживань. Дану стратегія виступає як стимул до особистісного зростання. Прагнення до філософського осмислення наявної ситуації, мінімізуючи вплив негативної ситуації на особистість [88].

Іншою методикою стала проєктивна методика «Малюнковий аперцептивний тест» модифікованого ТАТ Г. Мюррея, яка була адаптована в 1974 році Л.М. Собчик з метою вивчення механізмів проєкції у спрощеному варіанті. Стимульний матеріал складається з 8 схематичних зображень людей. Ці зображення не містять в собі жодної вказівки на стать, вік, соціальний статус, вираз обличчя. Дана методика дає змогу кожному досліджуваному вільно інтерпретувати надані малюнки. Перевагою цієї методики є те, що вона не містить культурно обумовлених малюнків. До кожного схематичного зображення необхідно скласти розгорнуту розповідь усно, або письмово, даючи відповіді на наступні питання: «Що відбувається на даний момент? », «Хто ці люди? », «Про що вони думають і що відчувають?», «Що призвело до цієї ситуації і чим вона завершиться?». Аналіз відповідей учасників дослідження дає змогу виявити їх ідентифікацію з «героями» сюжетів й проєкцію власних переживань. На думку авторів методики, інтенсивність, частота й тривалість уваги, яка приділяється опису окремих деталей ситуації, тривалість фіксації уваги досліджуваного на певних повторюваних в різних розповідях цінностях, можуть дати загальні розуміння проблемних психологічних зон (незадоволених потреб, стресогених факторів), що є дуже доцільним при вивченні глибинних структур психіки й особливостей осіб з різною втратою слуху. Крім того,

дозволить проаналізувати баланс між емоційною й інтелектуальною сферою особистості, виявити наявність зовнішнього й внутрішнього конфліктів, сферу порушених відносин, позицію особистості (пасивну, або активну, агресивну, або страждальницьку) [89, с. 119-123].

2.2. Характеристика вибірки учасників дослідження та процедура дослідження

Наше теоретичне дослідження стилістики копінг-стратегій осіб з порушеннями слуху в ситуації внутрішньо особистісного конфлікту проводилось з вересня 2019 року по березень 2020 року. Емпірична частина дослідження проводилася у березні-липні 2020 року.

В емпіричному дослідженні брали участь студентська молодь закладів вищої освіти та особи, що вже мають вищу освіту віком до 35 років з різними порушеннями слуху: слабчущі, що носять слухові апарати, глухі з кохлеарною імплантацією, які володіють усним та писемним мовленням та добровільно висловили бажання брати участь у тестуванні. Тестуванню передувала тривала роз'яснювальна робота серед осіб з порушеннями слуху. Роз'яснювальний етап, на нашу думку, був тривалим, оскільки кожен із учасників потребував індивідуального зворотного зв'язку, роз'яснень щодо конфіденційності інформації й не застосування отриманої інформації проти цих осіб. Досить тривалий підготовчий період показав, що існує певна недовіра в осіб з особливими потребами до суспільства.

Емпіричне дослідження проводилося у два етапи: перший етап проходив на початку березня 2020 року на базі Відкритого міжнародного університету «Україна» в інклюзивній групі, де навчаються студенти з різними нозологіями, серед них чотири студенти з порушеннями слуху, які взяли участь в тестуванні за трьома методиками, а саме: опитувальник реактивної та особистісної тривожності Ч.Д. Спілберга, Ю.Л. Ханіна; методику Р. Лазаруса і С. Фолкмана (1988) в адаптації Т.Л. Крюкової, О.В. Куфтяк, М.С.

Замишляєвої (2004); тест опитувальник самовідношення В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва. Проведення опитування з проєктивної методики було заплановано провести окремо, але так і не відбулося у зв'язку з введенням карантинних обмежень. В такій ситуації було вирішено проводити подальшу роботу в соціальних мережах Фейсбук та Телеграм в Гугл-формах. Досить складно було вийти на зв'язок з особами з порушеннями слуху в соціальних мережах, оскільки їхні групи є закритими. Щоб стати членом групи, мені довелось розповісти свою біографію та заповнити запропоновану ними анкету. Обсяг вибірки в соціальних мережах склав 13 осіб. Взагалі бажаних було значно більше, але в багатьох виникли суттєві труднощі в заповненні методик. Частина поданих респондентами заповнених методик було відбраковано, що зменшило кількість досліджуваних.

Загальний обсяг вибірки склав 17 осіб, із них 13 осіб із соціальних мереж, 4 – студенти університету «Україна» з порушеннями слуху. Загальна кількість чоловіків - 4. Особи, що взяли участь у тестуванні – це студенти денної форми навчання закладів вищої освіти (університет «Україна», Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"), особи з вищою освітою, що вже завершили навчання в різних ЗВО України, мають стабільну роботу та успішно соціалізовані.

Більш масове дослідження провести досить проблематично, враховуючи відсутність адаптації методик до особливостей ментальності українського суспільства (російська мова не є обов'язковою для вивчення у школах) і складності організації масового тестування осіб, що застосовують у спілкуванні виключно жестову мову. Вказане дослідження потребує тільки індивідуального підходу і досить тривале за часом, враховуючи швидку втомлюваність вказаних осіб.

Висновки до другого розділу

Для вивчення рівня тривожності в осіб з порушеннями слуху нами використовувалася методика Ч.Д. Спілберга, Ю.Л. Ханіна, яка дає змогу вивчити ступінь реактивної й особистісної тривожності.

Наступний психодіагностичний інструмент, який ми використали для вивчення рівня самооцінки в осіб з порушеннями слуху, – тест-опитувальник самовідношення В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва, який дозволяє з'ясувати ступінь узагальненості трьох рівнів самовідношення.

Для вивчення особливостей застосування копінг-стратегій особами з порушеннями слуху ми використали методику Р. Лазаруса, С. Фолкман, (1988) в адаптації Т.Л. Крюкової, О.В. Куфтяк, М.С. Замишляєвої (2004).

В нашому емпіричному дослідженні було використано також одну проєктивну методику під назвою «Малюнковий аперцептивний тест» модифікованого ТАТ Г. Мюррея для вивчення механізмів проєкції. Дана методика адаптована в 1974 році Л.М. Собчик.

Нам не вдалося відшукати вказаних вище методик, адаптованих до української ментальності, викладених українською, надійних та валідних психометричних інструментів для дослідження.

Обсяг вибірки склав 17 осіб, з них 4 - чоловіки. Досліджувані мають значну втрату слуху, носять слухові апарати або кохлеарно імплантовані й мають вищу освіту.

РОЗДІЛ III. АНАЛІЗ І ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Якісний та кількісний аналіз отриманих даних

В нашому емпіричному дослідженні використовувалися методи описової статистики, зокрема середнє арифметичне й стандартне відхилення та їх графічне представлення у вигляді діаграми, а також кореляційний аналіз, що дозволив вивчити взаємовпливи між змінними. Критерій нормальності розподілу Колмогорова-Смірнова є нормальним (див. Додаток 3).

Був здійснений аналіз за допомогою описової статистики. Як бачимо з табл.1., побудованої за результатами, отриманими при використанні методики, визначення копінг-стратегій Р. Лазаруса та С. Фолкман, то можна виділити переважаючі копінг-стратегії в осіб з порушеннями слуху:

1. Втеча-уникання (середнє 13,00, стандартне відхилення 4,09).
2. Самоконтроль (середнє 12,94, стандартне відхилення 2,70).
3. Позитивна переоцінка (середнє 12,94, стандартне відхилення 4,04).

Таблиця 3.1.

Копінг-стратегії	Середнє	Стандартне відхилення
Конфронтація	8,65	2,96
Дистанція	10,71	2,28
Самоконтроль	12,94	2,70
Пошук	11,29	3,33
Прийняття	7,53	1,97
Втеча-уникання	13,00	4,09
Планування	12,47	2,37
Позитивна переоцінка	12,94	4,04

Також це можна зобразити графічно (рис. 3.1)

Рис. 3.1. Копінг-стратегії в осіб з порушеннями слуху

Таким чином, згідно з методикою Р. Лазаруса, С. Фолкман всі виділені стратегії (втеча-уникання та позитивна переоцінка, самоконтроль) відносяться до емоційно-орієнтованих копінг-стилів. Особи з порушеннями слуху використовують емоційно-орієнтований копінг-стиль в ситуаціях, коли вони об'єктивно не можуть вплинути на складні життєві ситуації. Також це відбувається тоді, коли складні життєві ситуації перевищують психофізичні можливості самих осіб з порушеннями слуху. З іншого боку, після опанування власним психічним станом в осіб з різним ступенем втрати слуху спрацьовує стратегія самоконтролю. Після чого такі особи виробляють тактику й стратегії рішення проблем, які є нагальними для них. Також особам з порушеннями слуху притаманне осмислення об'єктивних і суб'єктивних труднощів як засобу до саморозвитку. Дослідження показало також здатність до філософського осмислення цих труднощів.

Однак, як правильно зауважила О.В. Бітюцька позитивна переоцінка проблеми допомагає знизити стрес, зумовлений незворотними ситуаціями (наприклад, смерть близької людини), але вона дезактивна в подоланні "ситуацій з низьким ступенем загрози", або при вирішенні практичних проблем [63]. Що стосується використання стратегії самоконтролю, слід

зауважити, що така копінг-стратегія допомагає подолати негативні переживання за рахунок цілеспрямованого подавлення та стримання емоцій, мінімізації їх впливу на сприймання ситуації та вибір стратегії поведінки [89]. Однак, надмірний самоконтроль може призвести до невротичних розладів. Втеча-уникання – дезадаптивна копінг-стратегія. Використання копінг-стратегії втеча-уникання обумовлене недостатнім рівнем особистісних копінг-ресурсів і навичок активного розв'язання життєвих проблем. Вказана копінг-стратегія є емоційно-орієнтованим копінгом за Р.Лазарусом. Результати дослідження вказують на те, що особи з порушеннями слуху використовують як адаптативні, так і дезадаптивні копінг-стратегії; як проблемно-орієнтовані, так і емоційно-орієнтовані копінг-стратегії для того, щоб впоратися зі стресом, але переважають емоційно-орієнтований копінг-стиль.

За методикою Ч.Д Спілберга та Ю.Л. Ханіна було визначено рівень реактивної, або ситуативної тривожності й особистісної тривожності. За описовими статистиками визначено середнє й стандартне відхилення. Середній показник реактивної тривожності складає 41,71; стандартне відхилення - 6,58. Показник особистісної тривожності складає 45,41 стандартне відхилення 6,56.

Як можна побачити з графіку (рис.3.2), що особистісна тривожність переважає над ситуативною тривожністю з незначним розривом.

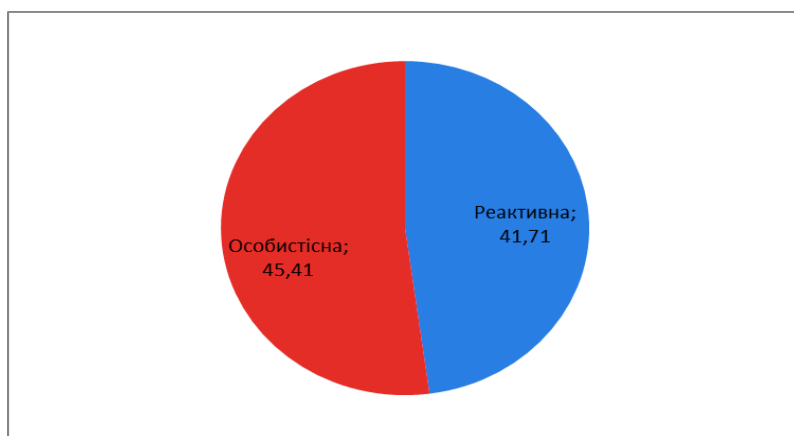

Рис. 3.2. Співвідношення реактивної й особистісної тривожності

Отримані результати за методикою Ч.Д. Спілберга й Ю.Л. Ханіна показують, що переважає особистісна тривожність над ситуативною, це зумовлено саме психологічними особливостями, які притаманні особам з порушеннями слуху. Тим не менш, отримані результати дослідження вказують на наявність помірної тривожності як ситуативної, так і особистісної. Таким людям з втратою слуху характерна особистісна й ситуативна тривожність, яка не перешкоджає критичному усвідомленню загрозливих і невизначених ситуацій. В них помірно проявляються стани неспокою, роздратованості, невпевненості в собі, почуття психологічного дискомфорту. Тим не менш, постійна тривожність, навіть помірна, може спричинити негативні переживання, які у свою чергу, можуть перейти до внутрішньоособистісного конфлікту, що може призвести до стану психологічного дискомфорту, емоційної нерівноваженості, особливо імпульсивності, негнучкої поведінкової стратегій.

Також ми проаналізували самовідношення і рівень самооцінки осіб з порушеннями слуху за допомогою тест-опитувальника самовідношення В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва. Як зазначалося раніше, ми обрали в емпіричному дослідженні лише окремі шкали, враховуючи психологічні особливості осіб із слуховою депривацією і їх підтверджену дослідженнями резистентність до втоми. Аналіз отриманих результатів показав, що переважними шкалами в цьому тест-опитувальнику в таких осіб є:

1. Самоприйняття (середнє - 83,24; стандартне відхилення - 20,56).
2. Самовпевненість (середнє - 56,55; стандартне відхилення - 27,85).
3. Відношення до інших (середнє - 41,63; стандартне відхилення - 20,23).

Інші шкали представлені в таблиці 3.3, які мають найменш виражені ознаки в осіб з порушеннями слуху.

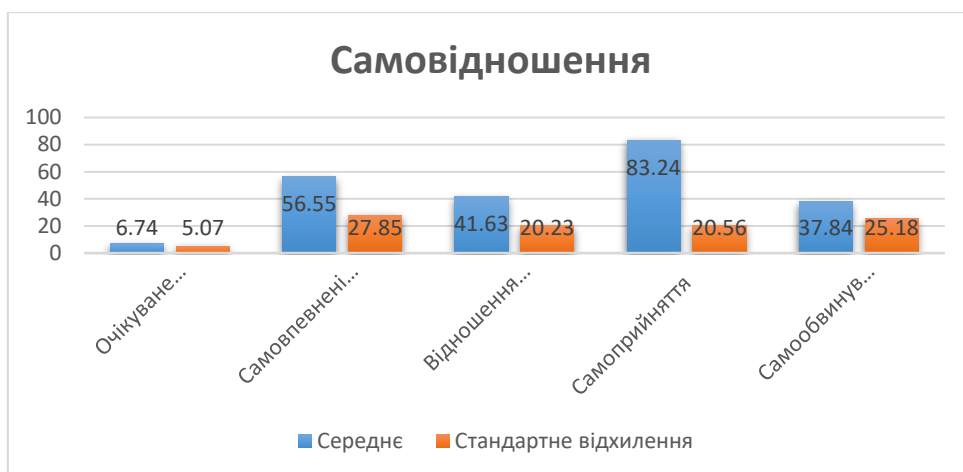

Рис. 3.2. Порівняння середніх значень самовідношення

Таким чином, високий рівень самоприйняття свідчить про адекватне прийняття власного психічного стану, незважаючи на наявність слухової дисфункції в таких осіб, але найбільш виражене самоприйняття призводить до підвищеної аутизації осіб з порушеннями слуху й іпохондричної зацикленості на власних переживаннях, й в майбутньому може утруднювати налагодження соціальних контактів. Високий рівень самовпевненості свідчить про завищену самооцінку таких осіб. Такі особи можуть недооцінювати об'єктивно труднощі, що трапляються на їх шляху. Також підвищена самовпевненість може породити, так звану маячню туговухих, особливо це проявляється у спілкуванні з чуучими людьми. Особи з порушенням слуху можуть в деяких випадках сприймати жарти й сміх оточуючих людей як насмішки чуучих по відношенню до себе. Також самовпевненість може проявлятися в осіб з втратою слуху як механізм захисту від зовнішнього середовища.

Табл. 3.1.

Змінні		Кореляція	Рівень значущості
Дистанція	Самоконтроль	$r = 0,533$	$p = 0.05^*$
Дистанція	Втеча-уникання	$r = 0,642$	$p = 0.01^{**}$
Планування рішення проблеми	Позитивна переоцінка	$r = 0,739$	$p = 0.01^{**}$
Очікуване відношення до інших	Самовпевненість	$r = 0,692$	$p = 0.01^{**}$
Очікуване відношення до інших	Відношення до інших	$r = 0,781$	$p = 0.01^{**}$

Як ми бачимо з таблиці 3.1, де відображені кореляційні зв'язки зі змінними і їх рівні значущості. Всі змінні, які мають значущі кореляційні зв'язки, містять лише позитивні зв'язки, що свідчать про їх взаємообумовленість і взаємовплив.

Змінні копінг-стратегій «дистанція», «самоконтроль» мають статистично достовірний кореляційний зв'язок ($r = 0,533$; $p = 0.05$); це говорить про те, що чим більша дистанція в осіб з порушеннями слуху, тим більше проявляється самоконтроль в них для того, щоб опанувати власним психічним станом у ситуації невдачі, або ситуація підвищених комунікативних бар'єрів між учасниками комунікативного процесу. Також постійне застосування поєднаних стратегій дистанції й самоконтролю особами із різною втратою слуху призводить до аутистичних проявів: до відчуження, до труднощів вербалізації емоційно-почуттєвої сфери.

Копінг-стратегії «дистанції», «втечі-уникання» мають статистично значущий кореляційний зв'язок ($r = 0,642$; $p = 0.01$). Ці стратегії мають спільні риси: уникання тих завдань, які вимагають надзусилля від респондентів й постійної мобілізації ресурсів з боку осіб з порушеннями слуху. Постійне застосування таких стратегій призводить до «пасування» складних життєвих обставин, очікуючи на те, що все само по собі вирішиться без безпосередньої їх участі. У ситуації неможливості вирішення нагальних питань, які необхідно розв'язати особам із слуховою дисфункцією, можуть проявитися такі риси, як надмірна інфантилізація, надмірна пасивність перед існуючими обставинами, навіть може з'явитися «несвідоме» забування нагальних питань, відповідно й виявляється захисний механізм «витіснення».

Стратегії «планування рішення проблеми», «позитивна переоцінка» мають статистично достовірний кореляційний зв'язок ($r = 0,739$; $p = 0.01$) в осіб з порушеннями слуху. Особи із слуховою дисфункцією застосовують стратегію «планування рішення проблеми» у випадку, коли проблеми дійсно не перевищують психофізичні можливості таких осіб, і ці проблеми не призводять до стану розгубленості, фрустрованості, дратівливості таких осіб.

Застосування стратегій «планування рішення проблеми» і «позитивної переоцінки» можливе в тому випадку, коли особи з порушеннями слуху можуть вирішити проблеми, причому детально обмірковуючи їх, і в разі успішного вирішення проблем, виникає позитивне підкріплення в осіб з порушеннями слуху. Також, плануючи вирішити проблеми, особи з порушеннями слуху можуть розглядати ці проблеми як мотиваційний фактор, що спонукає до саморозвитку таких осіб, до філософського осмислення існуючих труднощів.

Шкали «очікуваного відношення від інших», «самовпевненості» мають значущий кореляційний зв'язок ($r = 0,692$; $p = 0.01$), їх взаємозв'язок пояснюється тим, що, чим краще ставлення чуючих до осіб з порушеннями слуху, тим останні більш впевнені в собі, краще йдуть на контакт з чуючими. Психологічно комфортніше особи з порушеннями слуху почуваються в ситуації повного прийняття їх чуючими, враховуючи їх психологічні особливості, при створенні всіх умов для осіб з порушеннями слуху для повної їх інтеграції і соціалізації в чуюче середовище. В результаті такої взаємодії осіб із слуховою депривацією вони відчують психологічну безпеку і підвищується самооцінка таких осіб.

Шкали «очікуваного відношення від інших», «відношення інших» мають достовірний кореляційний зв'язок ($r = 0,781$; $p = 0.01$). Їх взаємний зв'язок пояснюється тим, що чим краще ставлення чуючих до осіб з порушеннями слуху, тим краще ставлення осіб з різною втратою слуху до світу «чуючих».

3.2. Інтерпретація отриманих результатів із використанням проективної методики для осіб з порушеннями слуху

Ми використали проективну методику «Малюнкowego аперцептивного тесту» Г.Мюррея в адаптації Л.М. Собчик. Проективна методика надавалась

учасникам у Гугл-формі. Результати показали, що застосування проєктивних методик до даної категорії осіб не є досить ефективною. Оскільки неможливо оцінити особливості почерку, рівня натиску, наявності закреслень, виправлень, погіршення почерку, підсилення нахилу літер та інші. Неможливо також відстежити реакції учасників дослідження, що значно погіршує якість інтерпретації отриманих результатів. Однак, отримані результати все ж були показовими й виявили ряд особливостей, притаманних для осіб з порушеннями слуху, і дали можливість розібратися з їх потребами, захисними тенденціями й способами вирішення конфліктів.

На першому етапі кожен з учасників досліджувався окремо за допомогою контент-аналізу.

На другому етапі ми зробили узагальнення виявлених особливостей по проєктивній методиці «Малюнкowego аперцептивного тесту» Г.Мюррея в адаптації Л.М. Собчик.

Респондент № 1 чоловічої статі одним з перших виконав проєктивний тест. Досліджуючи написані ним тексти під малюнками, ми дійшли до висновку, що: досліджуваний має схильність до уточнень, які присутні в 5 із 8 малюнків, що свідчить про невпевненість респондента, схильність до особистісної тривожності; явно песимістичних виразів у тексті не знайдено. явно вираженої депресивної симптоматики не виявлено; сюжет текстів під малюнками, як правило, не має завершення, відсутня перспектива їх розвитку; у тексті виявлені переважно умовивіди, а не просто судження, що свідчить про переважання лівопівкульної домінанти. Респондент прагне осмислити дійсність логічно й неемоційно; в одному тексті під малюнком № 8 виявлено протиріччя в оцінці ситуації («людина щось накоїла, або хоче придбати неймовірну річ»); всі сюжети - на побутову тематику; по формі опису – це констатація факту; тексти не є розгорнуті, що свідчить про конкретний тип мислення; у восьмому малюнку простежується конфлікти нереалізованого бажання («хотіла придбати цю річ, яку побачила давно»); у семи сюжетах відсутня ідентифікація особи за статтю, за професійним

спрямування й віком. Всі персонажі позначені словом «людина»; і тільки в сюжеті № 4 виявлена лише одна ідентифікація «діти»; респондент не в повній мірі вважає себе чоловіком. Учасник відносить себе до дитини; в сюжетах відсутні «особливі теми», такі як: смерть, тяжка хвороба, суїцидальні, мазохістські, садистські прояви; у респондента розвинута культура мовлення, достатній словниковий запас, присутня орфографічна грамотність; всі сюжети викладені дуже коротко, без ідентифікації учасників сюжетів та завершення подій, викладених в сюжеті.

В учасника дослідження є позиція стороннього спостерігача, оскільки є висловлювання типу: «В даному випадку я бачу...». Така позиція може свідчити про те, що у респондента система захисних механізмів його Его не дозволяє йому усвідомити в себе ті якості, які він приписує іншим; учасник боїться таких ситуацій, в ньому спрацьовує механізм дисоціації, що може свідчити про низький рівень особистісної рефлексії, самоаналізу й ідентифікації. Виявлено знижену самооцінку в респондента (неможливість повноцінно брати участь в спілкуванні; виявлено схильність до астенізації). Найбільш виражені потреби: розуміння, осмислення. А найменш виражені потреби – сексуальні відносини, захист й заступництво. Способи вирішення конфліктів: схильність до використання таких копінг-стратегій, як: дистанціювання, самоконтроль та пошук соціальної підтримки. (Дистанціювання - постійно виступає в ролі стороннього спостерігача); (самоконтроль – постійне придушення емоційних проявів); (пошук соціальної підтримки – прагнення, перш за все, матеріальної підтримки (людина просить милостиню)).

Респондент № 2 жіночої статі.

Всі персонажі сюжетів не персоніфіковані, учасник не ототожнює себе ні з ким із них. Статева та вікова ідентичність в героїв сюжету відсутня. Автор сюжетів співчуває своїм героям, намагається допомогти, заступитися за них, але не знає, як це зробити. Присутнє почуття безсилля й безнадійності. Присутні також астенічні емоції, що пригнічують діяльність

людини, послаблюють її активність (зневіра в тому, що можна знайти вихід із ситуації: «Божечки, человек-осьминожка. Который ничего не успевает. Потом уже как то и не хочется. Потом и не надо»). У сюжеті № 3 простежується моральний конфлікт між необхідністю йти на роботу й бажанням послухати цікавого співрозмовника.

У досліджуваної виявлено песимістичні висловлювання: «Потом уже как то и не хочется. Потом и не надо», що може свідчити про схильність до депресивної симптоматики. Сюжети, як правило, мають завершеність або перспективу розвитку, це показує вміння планувати майбутнє та елементи впевненості в ньому. Більшість висловлювань мають емоційне забарвлення, що говорить про підвищену емотивність досліджуваної. Присутні (доволі часто) протиріччя в оцінці героїв і ситуацій: «Человек на коленях ищет, веря, что найдет (он оптимист до костей мозга), а тот что стоит, с пессимизмом говорит - ты только время свое тратишь»; «мне тут печалится, или все таки это хороший конец»; «тут все просто, я это на ножках стою, а тот кто лежит, это не "я" и вообще не человек»; «Оу, силуэт шляпы Бонапарта. Нет, нет. Вы, обознались. Это просто обычные руки за голову схватились...». Описи досить багатослівні з елементами філософського осмислення. Тематика в сюжетах висвітлюється на побутовому рівні, здебільшого як констатація факту з коментарями. Досліджувана в сюжеті № 6 поверхнево піднімає тему смерті: «А может и человек, но труп. Разлагаемый...». Але вона має філософський підтекст кінечності життя. З приводу способів розв'язання конфліктів можна сказати наступне: респондент використовує переважно стратегію дистанціювання, втечу-уникання (використання фантазування про шляпу Бонапарта). Немає чіткого розмежування «Я-ідеального» та «Я-реального», хоча автор намагається пофілософствувати на цю тему у сюжеті №6. Йде порівняння двох осіб: оптиміста й песиміста. Особливо привернуло нашу увагу використання деяких психологічних термінів, наприклад: «Воображаемой "я" и реальный "я" №3, «Депрессия», №5. Автор використовує стійкі вирази, словосполучення, наприклад, «работа и дом

порогом розділяються» №8, «он оптимист до костей мозга» №1, перефразована фраза Сократа: « Чем больше знаешь, тем больше не знаешь» № 8. Все це свідчить про обізнаність досліджуваної, досить багатий словниковий запас й уміння ним користуватися відповідно до контексту ситуації, що не є типовим серед осіб з порушеннями слуху. Головні потреби: протидія, привернення уваги до себе, неприйняття, осмислення, а найменш виражені потреби – повага й сексуальні відносини.

Респондент № 3 жіночої статі. Виявлені 2 ідентифікації учасників сюжетів: №3 за статтю та віком (юнак, дівчина; за віком – молодь); №5 за віком (людина у віці). Учасник дослідження описує емоції та почуття, а також фізичний стан. В різних сюжетах він різний: «ощущает беспомощность и боль...ощущает сострадание» № 1; радість, в той же час як відчуття самотності, зайвості № 2; «чувство усталости» № 5. В сюжеті № 3 простежується сексуальна тематика (залицання юнака до дівчини). Для автора актуальними є загальнохристиянські цінності (допомоги ближньому, співчуття) № 1. У досліджуваної наявні комунікативні бар'єри. З приводу способів розв'язання конфліктів можна сказати наступне: респондент використовує переважно стратегію втечу-уникання та пошук соціальної підтримки. Всі ситуації описані дуже коротко, складно спрогнозувати закінчення цих сюжетів. Орфографічних помилок не виявлено. Найбільш виражені потреби - привернення уваги до себе, осмислення, розуміння, а найменш виражені – приниження, незалежність. Присутні однотипні сюжети (танці, зарядка- № 2, 4, 7, 8), що свідчать про наявність захисних тенденцій.

Респондент № 4 жіночої статі. При аналізі заповненої учасницею проєктивної методики було виявлено відсутність прямої ідентифікації з персонажами сюжетів ні за статтю, ані за віком. Лише використано узагальнені слова людина, люди, друзі («Люди на вечеринке» № 2; «Участники тренинга» № 4; «Человек...» № 5); вжиті займенники й числівники: («Встретились двое. На улице, случайно. Один просит милостыню, по-видимому. Второй сомневается...» у малюнку стимульного

матеріалу №1; «Двое пляшут, третий отдыхает» № 2; «Встреча друзей» № 3; «Два товарища» № 6). Також було помічено в тексті № 5 використання займенника «Я» респондентом. В ньому досліджуваний коментує цей малюнок, використовуючи психологічні й філософські терміни. Учасник дослідження використовує різні спектри почуттів, особливо інтелектуальне переживання («Раздумья. Человек сидит на стуле и долго над чем-то размышляет. Озадачен. Количество рук явно больше двух, и потому я склонна рассматривать это как аллегория на длительность размышлений и множество эмоций» № 5); різні емоції, зокрема радість, сумнів, зацікавленість в чомусь, подив, а також осуд («Второй сомневается» № 1; «Интересный разговор» № 3; «...второй осуждает...» №6; «Танцуют, радуются» № 2). У сюжеті № 6 герой засуджує іншого персонажа за те, що один хоче перепочити після вечірки. Ми припускаємо, що учасник дослідження несвідомо засуджує перепочинок, виступає проти різних пауз, вважає, що саме це заважає йому виконувати все заплановане. Явно виражених міжособистісних й внутрішньоосистісних конфліктів не виявлено – в сюжетах описані адекватні міжособистісні взаємини й збалансованість психічного стану респондента. Учасник дослідження активно використовує копінг - стратегії: дистанціювання («Интересен только двоим, третий занимается своими делами» № 7), самоконтроль й позитивну переоцінку («Раздумья. Человек сидит на стуле и долго над чем-то размышляет. Озадачен. Количество рук явно больше двух, и потому я склонна рассматривать это как аллегория на длительность размышлений и множество эмоций» № 5). Найбільш виражені потреби – афіліація, досягнення, осмислення, розуміння. А найменш – повага, уникання невдач, заступництво, сексуальні відносини. На основі аналізу також виявлено схильність до уточнення, що може свідчити про наявність підвищеної тривоги й невпевненість в собі респондента. Також виявлено незавершеність сюжетів, лише констатацію фактів на професійну й побутову тематики. Знайдено оптимальне співвідношення між емоційними відповідями й

логічними умовиводами в розповідях досліджуваної. Виявлено теми, які повторюються у сюжетах досліджуваної, такі як вечірка, танці. Це може свідчити про наявність захисних тенденцій.

Респондент чоловічої статі №5. На основі аналізу сюжетів виявлено відсутність прямої ідентифікації з персонажами сюжетів ні за статтю, ані за віком, хоча знайдено ідентифікацію за соціальним статусом: («Бомж просит деньги» № 1), також використано узагальнені слова («прохожий человек», №1); вжиті займенники й числівники: («Третий, что на сторонке, наблюдает» №2; «Первый сидит на лавочке, второй стоит . Им так удобно.» №3; «Обе танцуют» № 4; «Второй человек» № 6; «третий слушает и наблюдает» № 7). Можна також помітити, що учасник використовує слово «он» № 7 в значенні людина. Недостатньо виражена емоційно-почуттєва сфера в сюжетах, лише згаданий сум в епізоді № 5. Отже, учасник прагне осмислити навколишню дійсність достатньо критично й логічно без емоційного забарвлення, що свідчить про переваження лівопівкульної домінанти й захисного механізму дисоціації. Автор прагне до зовнішнього схвалення, яке описане в сюжеті №2, це зумовлено мотивом досягнення успіху. Явно виражених конфліктів не знайдено, єдине що в епізоді № 6 герой намагається вирішити проблему, а саме знайти спосіб як надати допомогу іншому персонажу, що втратив свідомість. Що стосується способів вирішення конфліктів, то, як зазначалося вище, що є присутній захисний механізм дисоціації (спроба описати сюжети крізь призму спостерігача). Досліджуваний використовує копінг-стратегії дистанціювання й самоконтролю («Третий, что на сторонке, наблюдает» №2; «Спорят о чем-то важном, третий слушает и наблюдает» № 7), пошук соціальної підтримки («Бомж просит деньги» №1). Найбільш виражені потреби – афіліація, привернення уваги до себе, осмислення, а найменш виражені - агресія, незалежність, протидія, порядок, сексуальні відносини. В учасника також відсутнє завершення всіх 8 сюжетів, що свідчить про складність прогнозування розвитку подій в майбутньому. Всі сюжети були описані на побутову тематику (представлена комунікація двох осіб, прохання

про надання матеріальної допомоги, вечірки). Всі ситуації описані дуже коротко, складно спрогнозувати закінчення цих сюжетів. Орфографічних помилок не виявлено.

Респондент № 6 жіночої статі. Учасник дослідження виражає багато прямих ідентифікацій (як позитивних, так і негативних героїв) за статтю («Девушка и парень... Ревнивый парень» № 2; «встречаются мужчина и женщина» №3; «Женщина...а мужчина смотрит на нее» №6; «Женщина» №8), за професійним спрямуванням («Клиентка парикмахера» № 8; «...учитель...» №7), за віком («Бабушка. Она грустит что внуки не приходят» №5; «Мама, папа и сын подросток» №7), за соціальним статусом («Эти чужие люди, один богатый а второй бедный» №1). Із наведених прикладів можна зробити висновок, що в досліджуваній одночасно відбувається ідентифікація з різними героями. Помічено постійне перескакування з одного персонажу на інший, особливо наявні протилежні якості, конфліктуючі сфери життя героїв, що може свідчити про наявність внутрішньоособистісного конфлікту (наприклад, рольового конфлікту). В сюжеті № 1 яскраво виражено моральні почуття («Бедный взял деньги у богатого в долг, на лечение близкого человека. Во время долг вернуть не смог. Богатый приказал бедному работать у него без зарплат» №1). Представлені різні емоції: сум, провина, радість («чувствует себя виноватым» №1; «Печальный человек сидит на стуле» №5; «Девушка и парень веселятся и ни о чем не думают» №2; «Они рады встрече» №3; «Они веселятся...смеются» №4; «А сын чувствует себя виноватым и думает как родители помирить» №7; «Она довольна...счастливо пошла на праздник» №8). Яскраво виражені такі мотиви: уникнення невдач, досягнення. Особливо це видно із ситуації взаємин між сином-підлітком, його батьками, педагогом. Тут виражена різна сфера відносин: відносини між батьками й сином; відносини між чоловіком й жінкою; дівчиною й юнаком; прояви ревнощів; відносини між онуками й бабусею; відносини між багатими й бідними; відносини між учителем й учнем; сфера послуг (перукар й клієнтка). Найбільш значимі цінності – це сімейні цінності. При

дослідженні сюжетів яскраво простежується наявність міжособистісних конфліктів як серед членів сім'ї досліджуваної, так і з іншими людьми. Наприклад, між учнем й учителем, що виражаються у їх непорозумінні («плохо вел себя с учителем» № 7); існує ситуація розчарування, що не виправдалися сподівання: «грустит что внуки не приходят, думает что они забыли о ней. Внуки обещали помочь бабуше по хозяйству и не пришли» № 5). Серед способів вирішення конфліктів у досліджуваної, найчастіше проявляється використання таких копінг-стратегій: конфронтація (агресивна позиція багатого по відношенню до бідного), пошук соціальної підтримки (прагнення до співчуття, жалю, матеріальної підтримки), прийняття відповідальності (син-підліток відчуває провину, з одного боку, з іншого – намагається помирити батьків, осмислюючи свої деструктивні дії). Основні найбільш виражені потреби у досліджуваної – афіліація, привернення уваги до себе, сексуальні відносини, а найменш виражені – захист, заступництво, порядок, пошук допомоги (залежність). Таким чином, всі 8 сюжетів досліджуваної є відносно завершені й мають перспективи розвитку. Респондент показує уміння планувати своє майбутнє, уміє передбачити наслідки впливу минулого й теперішнього на розвиток майбутніх подій. Тексти до 8 малюнків мають емоційне забарвлення; всі розповіді - на побутову тематику. Досліджувана має досить широкий словниковий запас, що дозволило повною мірою описати сюжети й логічно побудувати письмові розповіді.

Респондент № 7 чоловічої статі. Учасником заповнені всі 8 сюжетів проєктивної методики. При аналізі було виявлено відсутність прямої ідентифікації респондента з персонажами сюжетів ні за статтю, ані за віком. Досліджуваний обмежився використанням узагальнених слів - людина, люди. Вжиті займенники й числівники («2 человека, один привыше другого ,и такое в жизни всегда» № 1; «Люди танцуют» №2 ; «Люди отдыхают» №3; «Человек задумался,и не может решить свою проблему» №5; «Человек до доволен своим поступком» №6; «Человек чем-то очень удивлен» № 8). Отже,

відсутність прямої ідентифікації досліджуваного з героями ситуацій проективної методики свідчить про наявні у нього страхи, а також переваження захисних механізмів, зокрема механізму дисоціації (коментарі дій персонажів досліджуваним через стороннього спостерігача). Найчастіше зустрічаються такі базові емоції в сюжетах героїв, як радість й здивування («доволен» №6; «удивлен» №8; «хорошо» №2). Досліджуваний несвідомо переживає певну соціальну нерівність, особливо це помітно в епізоді №1, хоча ця соціальна нерівність не конкретизована ні за соціальним статусом, ані за станом здоров'я, чи набором певних психічних якостей, задля досягнення життєвого успіху. В сюжеті № 6 найбільш виражений мотив досягнення успіху, через нераціональні засоби його досягнення, а саме через приниження іншого персонажа. Основні перешкоди, які висвітлені в сюжеті, – це неможливість розв'язати певну проблему: «Человек задумался, и не может решить свою проблему» №5, разом з тим актуалізоване інтелектуальне почуття (роздуми про нагальну проблему, яку необхідно вирішити). Дослідження всіх 8 описаних сюжетів дає можливість дійти висновку, що учасник дослідження найчастіше використовує такі копінг-стратегії: конфронтацію (агресивне вирішення проблем), самоконтроль (майже неемоційний опис сюжетів, помітне стримування емоцій). Основні потреби, які найчастіше зустрічаються в написаних сюжетах героїв – афіліація, осмислення. А найменше зустрічаються – захист, заступництво, сексуальні відносини, пошук допомоги (залежність). Всі сюжети не мають подальшого розвитку, а мають лише констатацію факту. Всі сюжети містять побутову тематику; опис ситуацій здійснюється досліджуваним виключно в теперішньому часі. Переважають раціональні судження. Респондент рідко використовує емоційно-орієнтовані відповіді. Ми помітили також стереотипність в написанні певних сюжетів (часте вживання ситуацій ведення бесіди). Ми припускаємо, що це зумовлено афіліацією (потребою в спілкуванні з іншими).

Респондент № 8 жіночої статі. Учасниця дослідження виявляє пряму ідентифікацію з героїнею жіночої статті, а також за віком («Взрослым...» №4; «Женщина...» №3) й сферу соціальних відносин – друг. Прямі ідентифікації були висвітлені лише в 4 сюжетах, решта епізодів – через використання займенників, числівників й узагальнених слів («Человек что то потерял и ищет. Другой подошёл и предлагаешь помочь» №1; «Люди танцуют» №2; «У человека что то случилось...» №5; «Другой человек» №6).

Респондент відчуває підвищену втому в ситуації вирішення багатьох невідкладних питань, які потребують негайного розв'язку («...сидит обдумывает что делать дальше и как он устал» №5). У вказаному сюжеті актуалізується інтелектуальне почуття. Також в сюжетах найчастіше висвітлена основна базова емоція – радість («2...танцуют» №2, 7; «надо веселиться» №4). В сюжеті № 2 актуалізований мотив уникнення невдач («В стороне не умеет танцевать или просто не хочет то просто наблюдает»), що зумовлено низькою толерантністю до невдач. Активно застосовується стратегія «втеча-уникання». Що стосується сфери відносин, то для респондентки є важливим спілкування саме з другом, або людьми. Важливим також є гарне проведення часу (танці, душевна бесіда), а також радісне очікування зустрічі з другом. Для учасниці дослідження є дуже важливою цінністю надання допомоги тому, хто її потребує, особливо це помітно з сюжету № 1: «Человек что то потерял и ищет. Другой подошёл и предлагает помочь». Як зазначено вище, в сюжеті № 5 від великої кількості завдань досліджувана відчуває втому, але їй потрібен час, щоб опанувати собою. Це може свідчити про те, що досліджувана вміє керувати власним психічним станом й знаходить можливість доробити завдання, попри величезну втому. Учасниця дослідження активно використовує такі копінг-стратегії, зокрема втечу-уникання, як було зазначено вище, дистанціювання (низька толерантність до невдач). Основні найвираженіші потреби – афіліація, осмислення, а найменш виражені – приниження, агресія, протидія, захист, уникання шкоди, уникання невдач, порядок, неприйняття, сексуальні

відносини, пошук допомоги (залежність). Таким чином, було помічено схильність до уточнення у сюжетах, написаних досліджуваною, що є головним індикатором особистісної тривожності. А присутні незавершені сюжети, можуть вказувати на невпевненість досліджуваної. Також варто зазначити, що сюжети є емоційно насичені. У сюжетах присутня радість, гарне проведення часу з другом, або людьми. Але особливо помітним є те, що сюжети доволі стереотипні (танці, виконання фізичних вправ), що може свідчити про захисні тенденції – прагнення досліджуваної показати себе з кращого боку (така собі своєрідна втеча від реальності).

Респондент № 9 жіночої статі. Учасниця дослідження в описі запропонованих в методиці ситуацій використовує лише іменники, відповідно й відсутня пряма ідентифікація з героями за статтю, за віком, за професійним спрямуванням. Це свідчить про обережне ставлення респондента до даної методики й проявів в неї захисних механізмів найнижчого порядку. Досліджувана використовує різні спектри почуттів й емоцій («Испуг... Удивление» 32; «Любовь» № 4; «Грусть» №5; «Волнение. Переживание» №8). Учасниця особливу увагу звертає на сферу соціальних відносин, зокрема рабства й відношення до рабства. На нашу думку, у неї актуалізується мотив досягнення успіху за рахунок інших, а не власних зусиль: «Рабство. Унижение. Доминат» № 1. В сюжеті № 5 досліджувана відчуває певну байдужість до навколишньої дійсності, хоча депресивних висловлювань при цьому не вживає. Респондентка піднімає теми агресії у сфері трудових відносин (прагне захиститися від агресії іншого героя за допомогою нападу). Це висвітлено в сюжетах №1 й №2 відповідно. Ми припускаємо, що учасниця дослідження підсвідомо не відчуває підтримку з боку інших людей й перебуває в бойовій готовності до нападу на інших людей з метою власного захисту. Досліджувана негативно ставиться до комунікативної сфери як до марнування часу: «Болтовня. Оправдание» № 3. Респондентка володіє психологічними термінами для позначення типів особистості: «Экстраверт. Интроверт» у сюжеті №7. Основні потреби, які

найчастіше зустрічаються в сюжетах досліджуваної – осмислення, розуміння. Найменш виражені – незалежність, повага, привернення уваги до себе, уникання невдач, заступництво, пошук допомоги (залежність). Основними способами вирішення конфлікту є застосування копінг-стратегій конфронтації, причому неадаптивно (в ситуації вирішення трудових конфліктів за допомогою фізичної агресії), підвищеного самоконтролю (спроби протидії впливу емоцій на сприймання). Отже, досліджувана описала всі 8 малюнків письмово з використанням лише іменників. Це свідчить про дуже обережне ставлення до дослідження й низьку мотивацію до заповнення проєктивної методики. Присутні також протиріччя в судженнях, особливо це видно в сюжеті №2: «Защита. Испуг. Нападение. Удивление». Ми припускаємо, що в цьому сюжеті описаний класичний когнітивний конфлікт, де представлені дві непривабливі перспективи і треба зробити вибір.

Респондент № 10 жіночої статі. Досліджувана активно використовує займенники, неозначено-особові речення, числівники й узагальнені слова. Респондентка не виявляє прямої ідентифікації з героями сюжетів: «Человек упал» № 1; «Танцуют, третий наблюдает, как веселятся двое» № 2; «...между ними» №3; «Бегут в догонялки» № 4; «Сидит задумчиво о чем то» № 5; «Человек» № 6; «Обсуждают о чем то» № 7; «Делает зарядку» № 8. Можна зробити припущення, що в даній досліджуваної є труднощі в самоідентифікації. Виявлено обережне ставлення до дослідження, страх написати щось зайве. Досліджувана проявляє моральне почуття, особливо це помітно в сюжеті №1, про надання допомоги тому, хто реально цього потребує: «Человек упал и протянул руку чтоб ему помочь встать»; виявляє таку базову емоцію, як радість й проявляє стан розгубленості: «...веселятся... №2»; «...в расстерянном состоянии...» №6. Учасниця дослідження активно виражає інтерес до комунікативної сфери, приділяє багато уваги власній комунікації та дозвіллю (танці), це представлено в сюжетах №2,3,4,7: «Танцуют, третий наблюдает, как веселятся двое»; «Эмоциональный разговор между ними»; «Бегут в догонялки»; «Обсуждают

о чем то». Основною цінністю для досліджуваної є надання допомоги іншому, якщо він дійсно цього потребує. В сюжеті №6 досліджувана шукає оптимальні способи для допомоги іншій людині, але не може знайти вихід з ситуації, що склалася. Отже, перебуває в стані розгубленості, що її дуже розчаровує: «Человек в расстерянном состоянии и не знает как помочь». Досліджувана використовує такі копінг-стратегії: пошук соціальної підтримки (надання допомоги); прийняття відповідальності, що супроводжується почуттям підвищеної особистісної тривожності й почуттям провини в ситуації неможливості вирішити проблему; також використовує стратегію втечі-уникання. Найбільш виражені потреби - осмислення, розуміння, а найменш – приниження, незалежність, протидія, захист, домінування, уникання шкоди, уникання невдач, порядок, сексуальні відносини. Всі 8 сюжетів є незавершеними, що свідчать про наявність страхів перед майбутнім, складністю його прогнозування. Сюжети складені емоційно. Вся їх тематика – побутова.

Респондент № 11 жіночої статі. Досліджувана активно використовує дієприкметники, числівники, неозначено-особові речення. Уникає прямої ідентифікації з героями: «Поклоняющийся, осознал свою вину и просит прощения у стоящего. Стоящий, видимо, с трудом принимает прощения» №1; «они обрадовались встрече, очень хорошие знакомые. издалека стоящий с интересом наблюдает...» №2; «уставший сел на скамейке, а стоящий нетерпелив... один из двух более энергичен» №3; «веселые человечки» №4; «тренер дает упражнение лежащему» №6; «... между двоих, третий оставил, чувствовал, что он лишний» №7; «человек делает зарядку» №8. Єдине, що учасниця дослідження проявляє пряму ідентифікацію за професійним спрямуванням, досліджувана бачить себе «тренером». Учасниця дослідження у сюжетах найчастіше виражає такі базові емоції, як подив, радість, інтерес, провину: «поклоняющийся, осознал свою вину...» №1; «обрадовались встрече... издалека стоящий с интересом наблюдает» №2 ; «веселые человечки» №4 ; «интересный спор разгорелся между двоих...» №7.

В сюжеті №1 описується ситуація прощення, де досліджувана показала, що їй складно пробачити іншу особу. Дослідження проєктивної методики показали незадовільний фізичний стан досліджуваної. Вона ілюструє стан підвищеної втомлюваності й неспроможності виконувати вправи з фізичним навантаженням (ситуація з тренером). Ми припускаємо наявність у досліджуваної внутрішньоособистісного конфлікту, а саме адаптаційного конфлікту (конфлікту між «треба» й «можу»). В даному випадку бачимо невідповідність об'єктивних можливостей досліджуваної вимогам зовнішнього середовища. Досліджувана може проявляти нетерплячість по відношенню до інших: «уоставший сел на скамейке, а стоящий нетерпелив, пора идти.» у сюжеті № 3. Сфера відносин презентована досить широко: відношення тренера з підопічним; ситуація спілкування двох осіб, а третій почувається зайвим; гра як засіб вираження потреби в афіліації. В сюжеті № 5 ми вбачаємо прояви ще одного виду внутрішньоособистісного конфлікту, бо досліджуваній складно обрати правильне рішення (конфлікт між двома привабливими перспективами). Також можна припустити, що у досліджуваної часто виникають міжособистісні конфлікти, які виникають через труднощі в комунікативній сфері. Найбільш виражені потреби – протидія, осмислення, розуміння, а найменш представлені потреби – агресія, повага, захист, привернення уваги до себе, уникання шкоди, заступництво, сексуальні відносини, пошук допомоги (залежність). Основні стратегії, які використовує досліджувана при вирішенні конфліктів, це стратегії дистанціювання, пошуку соціальної підтримки та втеча-уникання. Дослідження показало, що окремі сюжети респондентки мають уточнення, що є свідченням певної невпевненості, підвищеної тривожності. Незавершеність письмових відповідей досліджуваної, на нашу думку, є індикатором труднощів планування майбутнього й наявністю захисних тенденцій. Варто відзначити, що сюжети мають емоційні відповіді, що вказують на підвищену емоційність досліджуваної.

Респондент № 12 жіночої статі. Досліджувана використовує для опису сюжетів дієприкметники, числівники, неозначено-особові речення. Відсутня пряма ідентифікація досліджуваної з героями сюжетів за статтю, віком. «Стоящий человек надменный, тот, что лежит, в зависящем положении, что-то просит, молит» №1; «третий думает...» №2; «Встретились два друга» №3; «Третьему неприятно быть свидетелем разговора/спора» №7. Виявлена ідентифікація досліджуваної за професійним спрямуванням (ідентифікує себе з персонажем-режисером): «стоит режиссер, говорит как кому играть» № 6. Респондентка найчастіше згадує в своїх сюжетах такі базові емоції: презирство, інтерес: «Стоящий человек надменный» №1; «Стоящему вначале может и было интересно...» №3. Досліджувана виражає моральне переживання: «Нужно принять решение, тяжёлое, преступив через себя» № 5, що є передумовою до розвитку внутрішньоособистісного конфлікту (морального). Також зображена ситуація неприязні стати свідком чужої розмови: «Третьему неприятно быть свидетелем разговора/спора». Досліджувана відчуває певну неприпустимість в підслуховувати чужі розмови. На нашу думку, спостерігається актуалізація захисного механізму дисоціації. Стосовно комунікативної сфери досліджуваної, можна припустити, що респондентка негативно ставиться саме до цієї сфери. В сюжеті № 3 представлене емоційне спілкування двох друзів, що призводить до нетерплячості одного з них, що може свідчити про наявність у досліджуваної міжособистісних конфліктів. У сюжеті № 3 показаний мотив досягнення успіху, де відбувається активне відстоювання власних інтересів. Найчастіше проявляються потреби: протидія, осмислення, розуміння. Якщо говорити про найменш виражені потреби, то це потреби в повазі, захисту, приверненні уваги до себе, заступництві. Досліджувана найчастіше використовує такі копінг-стратегії: конфронтація, дистанціювання, планування рішення проблем. Дослідження показали, що учасниця дослідження не до кінця завершила власні сюжети. Це може свідчити про певну напругу досліджуваної, наявності страхів перед невизначеністю

ситуації. В сюжетах простежується оптимальне співвідношення емоційних й логічних відповідей, відстежуються труднощі в налагодженні міжособистісних взаємин. Письмові сюжети складені на професійну й побутову тематики. Досліджувана при описі сюжетів лише констатує факти. Простежено захисні тенденції в сфері спілкування, що свідчить про певну обережність в налагодженні міжособистісних контактів. Досліджувана використовує такі захисні механізми, як заперечення й дисоціація. Присутня стереотипність в складанні сюжетів, де тільки залучені ігри й танці, які також показують захисні прояви особистості.

Таким чином, підбиваючи підсумки отриманих результатів заповнення особами з порушеннями слуху проєктивної методики, можна зробити наступні висновки. Виконання проєктивної методики особами з різними ступенями втрати слуху дало можливість більш глибоко вивчити особистісні прояви таких осіб, їх сферу відносин, виявити наявні конфлікти (як внутрішньоособистісні, так і міжособистісні), способи вирішення цих конфліктів, особливості застосування захисних механізмів і копінг-стратегій, найбільш виражені особистісні потреби кожного респондента, стилістичні особливості викладу думки в сюжетах.

Результати дослідження показали наявність труднощів у заповненні останнього четвертого питання до сюжетів, де необхідно було спрогнозувати, що призвело до даної ситуації і чим вона завершиться. Ми припускаємо, що це зумовлено, перш за все, певною обережністю респондентів до даного дослідження, підвищеною особистісною тривожністю й низькою мотивацією. З іншого боку, це також може виступати фактором підвищеної втоми респондентів з порушеннями слуху, оскільки проєктивна методика була надана респондентами останньою. Учасникам дослідження було складно одразу заповнити якісно всі 4 методики. Отже, для більш якісного дослідження методики потрібно надавати їм почергово, враховуючи їх психофізіологічні можливості, та фактор швидкої втомлюваності таких респондентів.

Аналіз проведеного дослідження показав, що респонденти здебільшого використовують для опису запропонованих восьми слабоструктурованих ситуацій іменники, займенники й числівники, рідше – дієприкметники. Всі респонденти з порушеннями слуху описували ці схематичні малюнки даної методики дієсловами в теперішньому часі, описуючи тільки те, що відбувається з персонажами на даний момент. Досліджувані майже не використовували для опису малюнків дієслова у минулому й майбутньому часі. Ми припускаємо, що тактика описування сюжетів зумовлена психологічними особливостями респондентів, а саме наявності конкретного типу мислення. Досліджуваним було складно передбачати можливі наслідки сюжетів, перспективу розвитку сюжетів, майбутнє зображених в сюжетах героїв. Ми припускаємо, що це може пояснюватися підвищеною тривожністю осіб із слуховою депривацією перед власним майбутнім, актуалізації певних страхів з приводу власного становища.

Досліджувані жіночої статі при опису слабоструктурованих малюнків активно використовують емоційно-експресивні слова, що свідчить про переважання правопівкульної домінанти й підвищену сензитивність, й вразливість таких досліджуваних. Частина респондентів жіночої статі використовують й емоційно-експресивні слова, й логічне осмислення дійсності, що вказує на оптимальну роботу обох півкуль головного мозку. Респонденти чоловічої статі (4 особи) описують стимульні малюнки коротко, логічно, неемоційно. У них краще працює лівопівкульна домінанта. Дослідження показало, що у респондентів чоловічої статі є труднощі у вербалізації емоційно-почуттєвої сфери. Ці досліджувані активно використовували захисний механізм дисоціації в позиції спостерігача, уникаючи надлишкових емоційних проявів. Досліджувані уникали прямої ідентифікації з «героями» сюжетів.

В дослідженні ми описали найбільш й найменш виражені потреби кожного окремого респондента. Підрахунки показали, які найбільш й найменш виражені потреби у респондентів з порушеннями слуху. Ми додали

суми потреб всіх 12 учасників дослідження проєктивної методики, користуючись переліком потреб Г. Мюрея. Найбільш виражені потреби для учасників дослідження – розуміння, осмислення й афіліація, а найменш виражені – захист, заступництво, пошук допомоги (залежність). Потреба в розумінні, зумовлена тим, що особи із слуховою депривацією потребують розуміння й толерантного ставлення з боку, перш за все, чуючих людей; потреба в афіліації пояснюється тим, що особам з порушеннями слуху активно прагнуть спілкуватися між собою та з людьми з типовим розвитком. Але мають комунікативні бар'єри, це зумовлено:

- труднощами налагодження контактів з чуючими людьми, у зв'язку з неврахованістю останніми психологічних особливостей осіб з порушеннями слуху;

- підвищеною тривожністю респондентів з різною втратою слуху й патологічним «острахом» зізнатися в дефекті слуху чуючим;

- підвищеною аутизацією осіб з порушеннями слуху, в результаті впливу вторинного дефекту (недостатнього розвитку їх мовлення).

Потреба в осмисленні виражена в респондентів найбільше. І хоча учасники дослідження при заповненні ними проєктивної методики продемонстрували труднощі при опису подій й почуттів «героїв» в минулому часі чи майбутньому, в реальному житті особи з порушеннями слуху постійно готуються до будь-яких неочікуваних ситуацій, складають план дій, в гіршому випадку уникають зустрічей, де вони можуть стикатися зі складними комунікативними ситуаціями.

Найменш виражені потреби в учасників дослідження теж заслуговують особливої уваги. Потреби в захисті, заступництві, пошук допомоги (залежність) найменш виражені, що є нетиповим для осіб з інвалідністю. Ми припускаємо, що група досліджених нами респондентів зі слуховою депривацією є доволі самостійною, самодостатньою, оптимально соціалізованою, має достатній рівень освіти, що дає підстави спиратися лише

на власні сили, майже не звертаючись по допомогу до осіб з типовим розвитком.

В межах вивчення результатів проєктивної методики були виявлені такі конфлікти: конфлікт нереалізованого бажання (бажання щось придбати, але недостатньо коштів), моральний конфлікт (переступити через себе, чи ні), когнітивний конфлікт між двома привабливими й непривабливими альтернативами, адаптаційний конфлікт (неузгодженість вимог зовнішнього середовища можливостям респондента з порушеннями слуху), а також міжособистісний конфлікт (проявляється у сфері відносин батьки-діти, трудові відносини).

Згідно з даними проєктивної методики найчастіше використовується копінг-стратегія серед респондентів – це стратегія дистанціювання, яка проявляється в учасників як відносно власної діяльності, так і у сфері спілкування. Це виражається у вигляді низької толерантності до невдач, і як наслідок надмірний перфекціонізм. Дистанціювання у сфері спілкування особливо помітне, коли респонденти описували стимульні малюнки № 2 і №7, де двоє спілкуються, а третій спостерігає або думає, чи приєднатися до них. Звичайно, що такі відповіді вказують на наявність комунікативних бар'єрів в респондентів, певних труднощів в налагодженні міжособистісних взаємин.

Наступною копінг-стратегією, яку активно використовують досліджувані, є втеча-уникання (уникання складних комунікативних ситуацій, ситуацій з надмірними розумовими і фізичними навантаженнями). Названі копінг-стратегії, відносяться до емоційного копінг-стилю. Крім того, стратегія втеча-уникання є непродуктивною.

3.3. Перспективи подальшого дослідження теми

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в більш детальному дослідженні осіб з порушеннями слуху. Необхідно, щоб дослідження було

більш тривалим за часом, обов'язково індивідуальним, щоб була можливість враховувати реакції респондентів. Необхідна чітка диференціація за віком досліджуваних. Кожну методику надавати респонденту окремо, враховуючи підвищену втомлюваність осіб з порушеннями слуху. Дуже важливо диференціювати всіх респондентів за ступенем втрати слуху, часу його втрати (втрата слуху в домовленнєвий чи післямовленнєвий періоді). Обов'язково необхідно враховувати, в якому закладі освіти навчається (або закінчив) респондент з порушеннями слуху.

Для проведення більш якісного дослідження осіб із слуховою дисфункцією важливо здійснити адаптацію психодіагностичних методик відповідно до їх психометричних особливостей (роз'яснення психологічних термінів та деяких понять, які викликають труднощі в розумінні, представлених в методиках, за необхідністю залучати перекладачів жестової мови). Максимально спростити і зробити доступними методики для осіб з порушеннями слуху, що не мають вищої освіти.

Дослідження осіб із різною втратою слуху має не тільки теоретичне, а й практичне значення. Розроблені на базі теоретичних досліджень тренінги та різноманітні програми для різних вікових категорій з різними порушеннями слуху будуть сприяти подальшій ефективній інтеграції таких осіб в суспільство, навчаючи їх ефективним копінг-стратегіям, яким, на думку А.Маслоу, можна і потрібно навчати людей [4, с. 134-135], і які точно не будуть зайвими для осіб з особливими потребами, в тому числі й осіб з порушеннями слуху.

Отримані дослідження можуть бути використані для роботи психологами, психотерапевтами, корекційними педагогами, сурдопедагогами та іншими фахівцями, що працюють з особами з порушеннями слуху. Стануть в нагоді для тих психологів, які планують працювати з даною категорією осіб онлайн.

ВИСНОВКИ

У цьому магістерському дослідженні проведено аналіз вітчизняних та зарубіжних джерел з питань виникнення та протікання внутрішньоособистісного конфлікту як психологічної проблеми; виокремлені особливості протікання цього конфлікту в осіб з порушеннями слуху.

Досліджена психологічна література сучасних українських та зарубіжних дослідників з питань копінгу, виділено копінг-стиль, який найчастіше використовують особи зі слуховою депривацією при вирішенні внутрішньоособистісних конфліктів.

Опрацьовані наукові джерела, що стосуються опису психологічних особливостей осіб з порушеннями слуху.

Організовано та проведено емпіричне дослідження із застосуванням визначених методик з метою з'ясування типологій копінг-стратегій при вирішенні внутрішньоособистісних конфліктів.

Проаналізовано та описано результати дослідження згідно трьох психодіагностичних опитувальників та здійснено контент-аналіз текстів, написаних особами з порушеннями слуху, згідно запропонованої проективної методики.

Проведене нами дослідження стилістики копінг-стратегій в ситуації внутрішньоособистісного конфлікту в осіб із значними порушеннями слуху шляхом заповнення ними методик, спілкування з ними в соціальних мережах, спонтанних спостереженнях за поведінкою дорослих та підлітків в Центрі слухової реабілітації «Аврора», що користуються сучасними потужними слуховими апаратами, дають можливість зробити наступні висновки:

- прояви агресивності, дратівливості, тривожності, як психологічних особливостей осіб із слуховою дисфункцією, найчастіше виникають тоді, коли вказані особи не можуть

порозумітися з оточуючим світом чуючих: щось пояснити їм, відстояти свої законні права та інтереси. Отже, негативні психологічні особливості підсилюються в осіб із слуховою депривацією при втраті зв'язку зі світом чуючих, який їм здається ворожим.

-розвиток сучасних технічних засобів для підсилення звуку (насамперед, слухових апаратів) і їх вчасне застосування допомагає суттєво знизити прояви вторинних і третинних дефектів, а отже, сприяти більш успішній соціалізації й інтеграції осіб з порушеннями слуху.

Дослідження 2020 року, проведені відомими вченими [Louise Burke, Patrick Howell & Graham Naylor](#) виявили позитивні моменти в осіб з порушеннями слуху, що носять слухові апарати. Вони менше втомлюються у шумному середовищі, ніж контрольна група, яка має нормальний слух [90]. Ми припускаємо, що цьому сприяє можливість осіб із слуховою дисфункцією регулювати рівень гучності слухових апаратів або вимкнути їх. І це позитивно впливає на психологічне здоров'я осіб з порушеннями слуху.

Другий висновок, зроблений цими вченими, говорить про те, що особи із слуховою депривацією не можуть одночасно повноцінно спілкуватися з великою кількістю людей (не більше 5 осіб!) [90]. Я дійшла аналогічного висновку, навчаючись в маленькій групі в університеті.

У межах психолого-педагогічної практики я проводила тренінгове заняття у групі з чотирьох осіб. Тренінг пройшов успішно, оскільки всі були в полі мого зору, і я чула всі відповіді учасників тренінгового заняття. При проведенні тренінгу колегою, учасників було 14. Я була в якості ко-тренера. Мені було складно зосередитися і почути тих, хто знаходився не в полі мого зору.

Більшість внутрішньоособистісних конфліктів в осіб з порушеннями слуху проходить на фоні непорозуміння зі світом чуючих, їх холодності, байдужості і нерозуміння їх проблем. Всі види внутрішньоособистісних конфліктів виникають в осіб з порушеннями слуху, які брали участь у

дослідженні. Найчастіше виникають такі види конфліктів, як конфлікт нереалізованого бажання, адаптаційний конфлікт, конфлікт неадекватної самооцінки, що здебільшого зумовлено проявами психологічних особливостей в тій чи іншій мірі.

Одним із способів вирішення внутрішньоособистісних конфліктів, (крім механізмів психологічного захисту) є застосування копінг-стратегій. Важливо, щоб ці копінг-стратегії були конструктивними. Наше дослідження показало, що особи з порушеннями слуху найчастіше використовують емоційно-орієнтовані копінг-стилі, які не у всіх випадках є конструктивними.

Конструктивним копінг-стратегіям потрібно навчати, у тому числі й через соціальні мережі, в яких створені спільноти глухих і слабочуючих.

Надавати адресну психологічну підтримку в закладах вищої освіти, де навчаються глухі та слабочуючі, враховуючі їх психологічні особливості.

Розробити тренінгові заняття, які б навчали найбільш адаптивним способам вирішення складних життєвих ситуацій та адекватним копінг-стратегіям. Та використовувати ці тренінги у психотерапії осіб з порушеннями слуху.

Важливо пам'ятати, що тільки всебічна підтримка чуючого середовища допомагає якнайкращій соціалізації й інтеграції осіб з порушеннями слуху в суспільство, допоможе знайти оптимальні шляхи вирішення як міжособистісних, так і внутрішньоособистісних конфліктів, сприятиме нівелюванню негативних проявів психологічних особливостей таких осіб.

І останнє. Сучасне своєчасне слухопротезування повинно здійснюватися за державної підтримки, а не на 100 % залежати від фінансової спроможності батьків.

SUMMARY

This Master's thesis is devoted to the peculiarities of the course of interpersonal conflicts in people with hearing impairments and clarify the style of coping strategies that they use to overcome these conflicts.

The author uses a number of techniques to study the style of coping strategies in a situation of intrapersonal conflict in people with hearing impairments.

The author analyzes and interprets the results of empirical research: conducted a content analysis using projective techniques for people with hearing impairments.

The study also analyzed the psychological characteristics of people with various hearing loss. New directions in carrying out consultative work with them on the Internet are offered.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/deafness-and-hearing-loss>
2. Коваленко В. И., Лобанов К. Н., Брагин А. А., Максимов И. С. Конфликтология. *ООНИ и РИД Белгородского юридического института МВД России*. 2009. URL: <http://yurpsy.com/files/ucheb/konflikt/03.htm>.
3. Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология : Учебник для вузов. 6-е изд. СПб.: Питер, 2019. С. 275-277; 280.
4. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб: Питер, 2018. С. 134-135. (3-е изд.).(Серия "Мастера психологии").
5. Булах І. С., Гріненко Ю. А. Психологічний аналіз вивчення внутрішньоособистісних конфліктів у зарубіжних та вітчизняних джерелах. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2010. Вип. 2. С. 109-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2010_2_12. (дата звернення: 31.01. 2020).
6. Miller N., Dollard J. Social learning and imitation. New Haven, 1941. 232p.
7. Пезешкиан Н. Торговец и попугай. Восточные истории и психоператия: пер. с нем. / Общ. ред. А. В. Брушлинского, А. З. Шапиро. М.: Прогресс, 1992. 240 с.
8. Фестингер Л. Введение в теорию диссонанса. *Теория когнитивного диссонанса*. СПб. : Ювента, 1999. С. 15—52.
9. Ассаджиоли Р. Психосинтез : теория и практика. М. : Прогресс, 1994. 345с.
10. Боброва Л. Г. Психологічні особливості внутрішньоособистісних конфліктів майбутніх психологів: автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07. Київ, 2014. С. 9.
11. Орлов В. Ф., Отич О. М., Фурса О. О. Психологія конфлікту: навч.-метод. посіб. для підготовки магістрів усіх форм навчання. К. : ДЕТУТ, 2008. С.132.
12. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. С.12.
13. Мальцева Т. В. Основы конструктивного преодоления внутриличностных конфликтов в процессе психологического консультирования сотрудников полиции. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2014. № 2. С. 33. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovy-konstruktivnogo-preodoleniya->

vnutrichnostnyh-konfliktov-v-protssesse-psihologicheskogo-konsultirovaniya-sotrudnikov/viewer.

14. Адеева Т.Н. Специфика жизненной траектории и показатели субъективного благополучия взрослых людей с нарушениями слуха. *Сибирский педагогический журнал*. 2018. № 5. С. 96, 100. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifika-zhiznennoy-traektorii-i-pokazateli-subektivnogo-blagopoluchiya-vzroslyh-lyudey-s-narusheniyami-sluha>. (дата звернения: 30.11. 2019).

15. Кошелева Е.А. Психологические особенности глухих и слабослышащих людей и их проявления в общении. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. 2012. Т. 14. № 2. С. 672-674.

16. Гильяно А.С. Личностные особенности слабослышащих подростков, обучающихся в условиях общеобразовательной школы. *Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Психологические науки*. 2018. № 4. С. 110. DOI: 10.18384/2310-7235-2018-4-108-116. (дата звернения: 30.11. 2019).

17. Кривоногова К. Д., Разумникова О. М. Особенности когнитивного статуса студентов с нарушением слуха: значение для инклюзивного образования. *Клиническая и специальная психология*. 2019. Том 8. № 2. С. 39,42,44-46. DOI: 10.17759 /psyclin.2019080203

18. Фаттахова М. Э., Михайлова Н. Ф. Самоидентификация и совладающее поведение у взрослых с нарушением слуха. *Научные исследования выпускников факультета психологии СПбГУ*. 2017. № 5. С. 101-102.

19. Мушастая Н. В., Данченко И. В. Роль семьи в формировании у детей с нарушениями слуха. *РОССИЙСКИЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ*. 2015. Том 12. № 2. С. 9,12,13.

20. Рахманов В.М. Медико-социальные аспекты воспитания и обучения детей с нарушениями слуха. Харьков: Основа, 1990. С. 5.

21. Маслова Ю.А. Особенности смысловой сферы старшеклассников в условиях интерната для глухих и слабослышащих: автореф. дисс. ... канд. псих. наук. Ростов на/Д.: 2008.

22. Сюзева А. В., Сафонова Ю. Р. Некоторые проблемы адаптации инвалидов по слуху в интегрированной среде. URL: www.philipovich.ru/Library/Books.

23. Выготский Л.С. Основы дефектологии. СПб.: Лань, 2003. С.18.

24. Регуш Л.А. Проблемы психического развития и их предупреждение (от рождения до пожилого возраста). СПб.: Речь, 2006. 320 с.

25. Бондаренко А.Ф. Язык. Культура. Психотерапия: сборник научных статей. К. : Кафедра, 2012. С. 387-388.
26. Гришина Н. В. Психология конфликта. 2-е изд. СПб. : Питер, 2008. С.100, 103: ил. (Серия «Мастера психологии»). ISBN 978-5-91180-895-2.
27. Петрова Т.А. Нравственный выбор действий и поведения на государственной гражданской службе. *Вестник Югорского государственного университета*. 2000. Вып. 4. С. 26. URL: [file:///D:/Internet/nravstvennyu-vybor-deystviy-i-povedeniya-na-gosudarstvennoy-grazhdanskoj-sluzhbe%20\(1\).pdf](file:///D:/Internet/nravstvennyu-vybor-deystviy-i-povedeniya-na-gosudarstvennoy-grazhdanskoj-sluzhbe%20(1).pdf) .
28. Адлер А. Наука жить : пер. с англ. и нем.: Юдин А. А., Любченко Е.О. Киев : Port-Royal, 1997. 288 с.
29. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. М., 1995. - 296 с.
30. Либина А.В. Совладающий интеллект. М. : Эксмо, 2008. С. 5, 8, 10. URL:<file:///C:/Users/Asus/Downloads/%D0%9B%D0%B8%D0%B1%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%90.%D0%92.%20%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%8E%D1%89%D0%B8%D0%B9%20%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%%20%D1%87%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BA%20%D0%B2%20%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20%D0%B6%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20%D1%81%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8.pdf>
31. Murphy L. Coping vulnerability and residence in childhood. Coping and adaptation. N.Y. : Basic Books, 1974. 429 p.
32. Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы. Москва: Педагогика-Пресс, 1993. 143 с.
33. Plutchik R., Kellerman H. A general psychoevolutionary theory of emotions. *Emotion: Theory, research and experience*. N.Y : Academic Press. 1980. Vol. 2. P. 3-33.
34. Бассин Ф.В. Проблема бессознательного в неосознаваемых формах высшей нервной деятельности. М.: Медицина, 1968. 468 с.
35. Naan N. Coping and defending. Process of self-environment organization. New York-San Francisco-London: Academic Press, 1977. P. 4, 34, 42.
36. White R. Strategies of adaptation: An attempt at systematic description. *Coping and adaptation*. New York: Basic Books, 1974. P. 47-68.
37. Vaillant, G. E. Adaptation to life. Boston: Little, Brown. 1977. 396 p.

38. Ляшин Я.Є. Копінг у подоланні життєвих труднощів/ Я. Є. Ляшин : зб. наук. пр. К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 35. С. 301, 303.
39. *Совладающее поведение: Современное состояние и перспективы* / Под ред. А. Л. Журавлева, Т. Л. Крюковой, Е. А. Сергиенко. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. 474 с.
40. Рисинець Т. П. Етимологія категорій «механізми психологічного захисту» та «копінг-стратегії». Вісник НТУУ«КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка: зб. наук. пр. 2012. № 1(34). С. 122. URL: <http://novyn.kpi.ua/2012-1/10-psy-Risinet.pdf>.
41. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. Л.: Наука, 1988. 270 с.
42. Schaefer C., Gorsuch R. Situational and personal variations in religious coping. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1993. Vol. 32. № 2. P. 136–147.
43. Будницкий А.А., Левкова Е.А. Копинг-стратегии как проблема современной психологии. *Психология и социология*. 2014. URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/march-2014>.
44. Исаева Е.Р. Копинг-поведение и психологическая защита личности в условиях здоровья и болезни. СПб. : Издательство СПбГМУ, 2009. С.18-20, 28-31, 49. URL: <http://www.medpsy.ru/library/library132.pdf>.
45. Абабков В.А., Перре М. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии. СПб.: Речь, 2004. 166 с.
46. Сирота Н.А. Копинг-поведение в подростковом возрасте: дисс. ... д-ра мед.наук. СПб., 1994. 283 с.
47. Сирота Н.А., В.М. Ялтонский. Копинг-поведение и профилактика психосоциальных расстройств у подростков. *Обзор психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева*. 1994. №1. С. 63-74.
48. Нартова-Бочавер, С.К. "Coping behavior" в системе понятий психологии личности. *Психологический журнал* / Ред. А.В. Брушлинский, И.О. Александров, И.И. Чеснокова. 1997. Том 18. № 5. С.22. URL: <http://www.psychlib.ru/inc/absid.php?absid=87728>.
49. Lazarus R.S. Psychological stress and the coping process. N.Y.: Mc Graw-Hill Book, 1966. P.142.
50. Lazarus, R. S., & Folkman, S. Stress, appraisal, and coping. New York: Springer, 1984. P. 31, 35, 178, 138.

51. Folkman S., Lazarus R., DeLongis A., Gruen R. Appraisal, coping, health status, and psychological symptoms. *J. Personal. and Soc. Psychol.* 1986. No 50. P.571-579.
52. Родіна Н.В. Особистісні характеристики як ресурси долаючої поведінки/ Н.В.Родіна: зб. наук. пр. К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Випуск 7. С. 609.
53. Грабовська С., Єсип М. Проблема копінгу в сучасних психологічних дослідженнях. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. №4. С.191,193,194. URL:<http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27423/19-Hrabowska.pdf?sequence=1>. (дата звернення: 13.09. 2019).
54. Войцеховська О., Закалик Г. Сучасні напрями психологічних досліджень копінг-стратегій особистості. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2016. № 2. С. 97, 99-101.
55. Hobfoll, S. E. The Influence of Culture, Community, and the Nested Self in the Stress Process: *Advancing Conservation of Resources Theory. Applied Psychology: An International Review*. 2001. Vol. 50. P. 337-421. DOI: <https://doi.org/10.1111/1464-0597.00062>.
56. Seligman M.E. The Optimistic Child. NSW. Australia: Random Hous, 1995. 348 p.
57. Родіна Н. В. Психологія копінг поведінки: системне моделювання: дис. ... д-ра. псих. наук : 19.00.01. Київ, 2013. С.21. URL: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4098/1/Dis_Rodina04.12.pdf. (дата звернення: 13.09. 2019).
58. Крюкова Т.Л. Психология совладающего поведения: современное состояние и психологические, социокультурные перспективы. *Вестник КГУ им.Н.А.Некрасова*. 2013. № 5. С.184. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologiya-sovladayuschego-povedeniya-sovremennoe-sostoyanie-i-psihologicheskie-sotsiokulturnye-perspektivy/viewer>. (дата звернення: 26.09. 2019).
59. Ялтонский, В.М. Копинг-поведение здоровых и больных наркоманией: дисс. ... д-ра мед. наук. СПб, 1995.
60. Weber, H. Belastungsverarbeitung. *Z. fur Klinische Psychologic*. 1992. Bd. 21. H. 1. S. 17-27.
61. Coping with stress during childhood and adolescence: problems, progress, and potential in theory and research / B.E. Compas et. al. *Psychological Bulletin*. 2001. Vol.127, №1. P. 87–127.
62. Битюцкая Е. В. Современные подходы к изучению совладания с трудными жизненными ситуациями. *Вестник Московского университета*.

Серия 14. Психология. 2011. №1. С. 101. URL: http://msupsyj.ru/pdf/vestnik_2011_1/vestnik_2011-1_100-111.Pdf. (дата звернения: 02.01. 2020).

63. Гарбер А.Н. Совладающее поведение: аналитический обзор зарубежных исследований. *Актуальные вопросы современной психологии: материалы III Междунар. науч. конф.* (г. Челябинск, февраль 2015 г.). Челябинск: Два комсомольца, 2015. С. 17,18. ISBN 978-5-9906410-2-0

64. Мирболук А. К понятию копинг-стратегии поведения. С. 70, 71, 73. URL: http://ysu.am/files/08A_Mirbolok.pdf.

65. Folkman S. Personal control and stress and coping processes: a theoretical analysis. *J. Pers. Soc. Psychol.* 1984. Vol. 46, N 4. P.839-852. DOI: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.46.4.839>.

66. Carver C. S. Dispositional optimism and recovery from coronary artery bypass surgery: the beneficial effects on physical and psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1989 Vol. 57. No 6. P. 1024–1040. DOI: 10.1037//0022-3514.57.6.1024.

67. Pearlin L., Shooler C. The Structure of Coping. *The Journal of health and Social behavior.* 1978. Vol. 19. №1. P. 2–21. DOI: <https://doi.org/10.2307/2136319>.

68. Moos R. H., Schaefer J. A. Life Transitions and Crises: A conceptual Overview. *Coping with life crises: An integrated approach/* Ed. R. H. Moos. New York: Plenum Press. 1986. 424 p.

69. Грановская Р.М, Никольская И.М. Психологическая защиты у детей. М.: Речь, 2001. 322 с. URL: http://psycholog-evs.ru/files/nikol_skaya_i_m_granovskaya_r_m_psihologicheskaya_zawita_u_dete_j.pdf.

70. Billings A. G., Moos R. H. The role of coping responses and social resources in attenuating the impact of stressful life events. *Journal of Behavioral Medicine,* 1981. Vol. 4, No 2. P. 139-155. DOI: 10.1007/BF00844267.

71. Billings A. G., Moos R. H. Coping, stress, and social resources among audits with unipolar depression. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1984. Vol. 46. P. 877-891. DOI: <https://doi.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.46.4.877>.

72. Heim E. Coping und Adaptivitat: Gibt es Geeignetes oder Ungeeignetes Coping? // *Psychoter. Psychosom. Med. Psychol.* 1988. B. 1. S. 8–17.

73. Amirkhan J.H. A Factor analytically derived measure of coping: The coping strategy indicator. *J. Pers. Soc. Psychol.* 1990. Vol. 59, No 5. P.1066-1074.

74. Koplik E. K., Lamping D. L., Reznikoff M. The Relationship of Mother – Child Coping Styles and Mothers' Presence of Children's Response to Dental Stress. *J. Psychol.* 1992. Vol. 126. P. 71-93. DOI: <https://doi.org/10.1080/00223980.1992.10543343>.
75. Coping profiles associated with psychiatric, physical health, work, and family problems / P. P.Vitaliano et al. *Health Psychol.* 1990. Vol. 9. P. 348–376. DOI: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0278-6133.9.3.348>.
76. Frydenberg, E. Coping competencies: What to Teach and When. *Theory into Practice.* 2004. Vol.43, No 1. P. 14-22. DOI: https://doi.org/10.1207/s15430421tip4301_3.
77. Lazarus R. S. Patterns of adjustment. New York : McGraw-Hill, 1976. 680p.
78. Акименко А. К. Взаимосвязь стратегий совладающего поведения и социально-психологических характеристик личности. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Акмеология образования. Психология развития.* 2016. №2. С. 152. DOI: 10.18500/2304-9790-2016-5-2-151-156.
79. Собчик Л.Н. Введение в психологию индивидуальности : Теория и практика психодиагностики. 3-е изд. М.: Ин-т современ. политики, 2000. 511с.
80. Кириленко В.Г. Основи дефектології: навч.-метод. посібн. і реком. з вивчення дисципліни для студентів КНЛУ спеціальність «Психологія». К.: вид-во, 2015. С.112.
81. Anna K. Czyż. The level of stress and coping stress styles of polish students with hearing impairment. Pedagogical University of Cracow, Poland, Faculty of Education, Institute of Special Needs Education. *International Journal of Current Advanced Research.* Available Online at www.journalijcar.org. Vol. 8. P. 19338-19342. DOI: <http://dx.doi.org/10.24327/ijcar.2019.19343.3725> . (дата звернення: 30.11. 2019). (дата звернення: 26.09. 2019).
82. Gerhard Andersson and Christina Hågnebo. Hearing impairment, coping strategies, and anxiety sensitivity. *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings.* 2003. Vol. 10, No 1. P. 35-38. DOI: [10.1023/A:1022853729884](https://doi.org/10.1023/A:1022853729884). (дата звернення: 26.09. 2019).
83. Holman, J. A., Drummond, A., Hughes, S. E., Naylor, G. Hearing impairment and daily-life fatigue: a qualitative study. *International Journal of Audiology.* 2019. Vol. 58. P. 409, 410, 413, 415. DOI: <https://doi.org/10.1080/14992027.2019.1597284>. (дата звернення: 12.09. 2020).
84. Anat Zaidman-Zait and Adi Dotan. Everyday stressors in Deaf and Hard of Hearing Adolescents: The role of Coping and Pragmatics. *Journal of Deaf*

Studies and Deaf Education. 2017. P. 259, 263, 264. DOI: 10.1093/deafed/enw103. (дата звернення: 12.09. 2020).

85. Хазова С.А., Шипова Н.С., Адеева Т.Н., Тихонова И.В. Совладающее поведение лиц с ограниченными возможностями здоровья как фактор качества жизни и субъективного благополучия. *Консультативная психология и психотерапия*. 2018. Т. 26. № 4. С. 102, 110. DOI: 10.17759/cpp.2018260407.

86. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учебное пособие. Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2001. С. 59-60.

87. Глуханюк Н.С. Практикум по психодиагностике: учеб.пособие. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2005. 216 с. URL: http://www.miu.by/kaf_new/mpp/167.pdf.

88. Крюкова Т.Л. Куфтяк О.В. Опросник способов совладания (адаптация методики WCQ). *Журнал практического психолога*. М. 2007. № 3. С. 93-112.

89. Акулов В.О. Сборник проективных методик. *По материалам сайта psytab.info*. С.119-123. URL: <https://dnmcps.com.ua/sites/default/files/2018-11/24/%D0%A1%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D1%85%20%D1%82%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B2.pdf>.

90. Louise Burke, Patrick Howell, Graham Naylor. Daily-Life Fatigue in Hearing Impairment in Mild and Moderate Hearing Impairment: An Ecological Momentary Assessment Study. 2020. Vol. 41. P. 1518-1532. DOI: 10.1097/AUD.0000000000000888.

Додатки

Додаток А.

Бланк для ответов копинг-теста

	Оказавшись в трудной ситуации, я ...	никогда	редко	иногда	часто
1	... сосредотачивался на том, что мне нужно было делать дальше – на следующем шаге	0	1	2	3
2	... начинал что-то делать, зная, что это все равно не будет работать, главное – делать хоть что-нибудь	0	1	2	3
3	... пытался склонить вышестоящих к тому, чтобы они изменили свое мнение	0	1	2	3
4	... говорил с другими, чтобы больше узнать о ситуации	0	1	2	3
5	... критиковал и укорял себя	0	1	2	3
6	... пытался не сжигать за собой мосты, оставляя все, как оно есть	0	1	2	3
7	... надеялся на чудо	0	1	2	3
8	... смирялся с судьбой: бывает, что мне не везет	0	1	2	3
9	... вел себя, как будто ничего не произошло	0	1	2	3
10	... старался не показывать своих чувств	0	1	2	3
11	... пытался увидеть в ситуации что-то положительное	0	1	2	3
12	... спал больше обычного	0	1	2	3
13	... срывал свою досаду на тех, кто навлек на меня проблемы	0	1	2	3
14	... искал сочувствия и понимания у кого-нибудь	0	1	2	3
15	... во мне возникла потребность выразить себя творчески	0	1	2	3
16	... пытался забыть все это	0	1	2	3

17	... обращался за помощью к специалистам	0	1	2	3
18	... менялся или рос как личность в положительную сторону	0	1	2	3
19	... извинялся или старался все загладить	0	1	2	3
20	... составлял план действия	0	1	2	3
21	... старался дать какой-то выход своим чувствам	0	1	2	3
22	... понимал, что сам вызвал эту проблему	0	1	2	3
23	... набирался опыта в этой ситуации	0	1	2	3
24	... говорил с кем-либо, кто мог конкретно помочь в этой ситуации	0	1	2	3
25	... пытался улучшить свое самочувствие едой, выпивкой, курением или лекарствами	0	1	2	3
26	... рисковал напропалую	0	1	2	3
27	... старался действовать не слишком поспешно, доверяясь первому порыву	0	1	2	3
28	... находил новую веру во что-то	0	1	2	3
29	... вновь открывал для себя что-то важное	0	1	2	3
30	... что-то менял так, что все улаживалось	0	1	2	3
31	... в целом избегал общения с людьми	0	1	2	3
32	... не допускал это до себя, стараясь об этом особенно не задумываться	0	1	2	3
33	... спрашивал совета у родственника или друга, которых уважал	0	1	2	3
34	... старался, чтобы другие не узнали, как плохо обстоят дела	0	1	2	3
35	... отказывался воспринимать это слишком серьезно	0	1	2	3
36	... говорил о том, что я чувствую	0	1	2	3
37	... стоял на своем и боролся за то, чего	0	1	2	3

	хотел				
38	... вымещал это на других людях	0	1	2	3
39	... пользовался прошлым опытом – мне приходилось уже попадать в такие ситуации	0	1	2	3
40	... знал, что надо делать и удваивал свои усилия, чтобы все наладить	0	1	2	3
41	... отказывался верить, что это действительно произошло	0	1	2	3
42	... я давал обещание, что в следующий раз все будет по-другому	0	1	2	3
43	... находил пару других способов решения проблемы	0	1	2	3
44	... старался, что мои эмоции не слишком мешали мне в других делах	0	1	2	3
45	... что-то менял в себе	0	1	2	3
46	... хотел, чтобы все это скорее как-то образовалось или кончилось	0	1	2	3
47	... представлял себе, фантазировал, как все это могло бы обернуться	0	1	2	3
48	... молился	0	1	2	3
49	.. прокручивал в уме, что мне сказать или сделать	0	1	2	3
50	... думал о том, как бы в данной ситуации действовал человек, которым я восхищаюсь и старался подражать ему	0	1	2	3

Додаток В.

Інструкція. Прочитайте уважно кожне із наведених нижче висловів і позначте цифру у

№	Висловлювання	Відповіді			
		Ні, це не так	Мабуть, так	Правильно	Саме так
1	Я спокійний	1	2	3	4
2	Мені ніщо не загрожує	1	2	3	4
3	Я напружений	1	2	3	4
4	Я внутрішньо замкнутий	1	2	3	4
5	Я відчуваю себе вільно	1	2	3	4
6	Я в розпачі	1	2	3	4
7	Мене хвилюють можливі невдачі	1	2	3	4
8	Я відчуваю душевний спокій	1	2	3	4
9	Я стурбований	1	2	3	4
10	Я відчуваю почуття внутрішнього задоволення	1	2	3	4
11	Я впевнений у собі	1	2	3	4
12	Я нервуюся	1	2	3	4
13	Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14	Я роздратований	1	2	3	4
15	Я не відчуваю напруженості та замкнутості	1	2	3	4
16	Я задоволений	1	2	3	4
17	Я стурбований	1	2	3	4
18	Я занадто збуджений і мені не по собі	1	2	3	4
19	Мені радісно	1	2	3	4
20	Мені приємно	1	2	3	4

відповідній графі справа в залежності від того, як ви себе почуваете звичайно. Над питаннями довго не замислюйтесь, оскільки правильних чи неправильних відповідей немає.

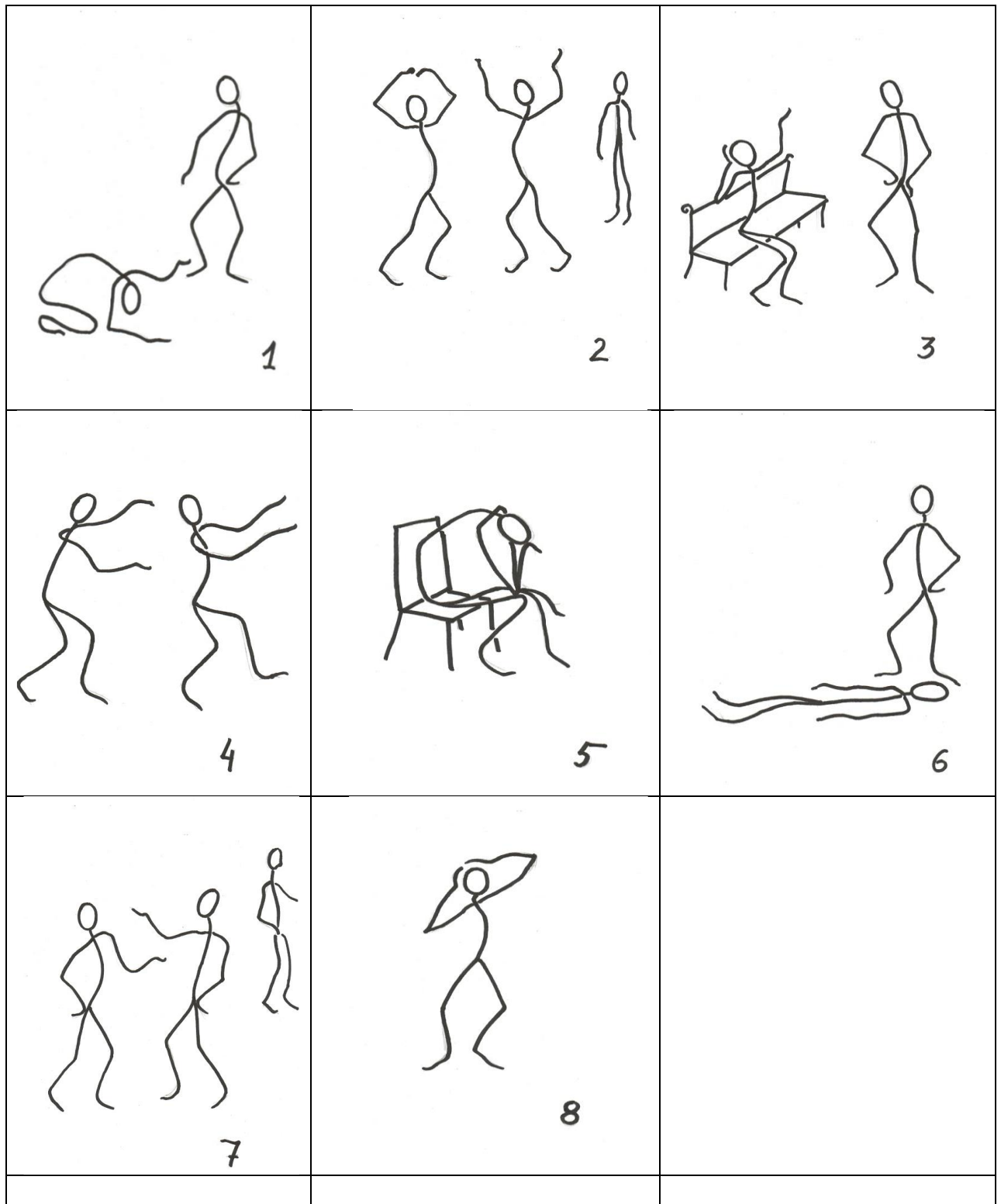
№	Висловлювання	Відповіді			
		Ні, це не так	Мабуть, так	Правильно	Саме так
21	У мене буває веселий настрій	1	2	3	4
22	Я буваю роздратований	1	2	3	4
23	Я часто буваю в розпачі	1	2	3	4
24	Я хотів би, щоб мені таланило так, як і іншим	1	2	3	4
25	Я сильно хвилююсь через неприємності	1	2	3	4
26	Я відчуваю приплив сил та бажання працювати	1	2	3	4
27	Я спокійний та холоднокровний	1	2	3	4
28	Мене хвилюють можливі труднощі	1	2	3	4
29	Мене занадто хвилюють дрібниці	1	2	3	4
30	Я буваю досить щасливим	1	2	3	4
31	Я все сприймаю близько до серця	1	2	3	4
32	Мені не вистачає впевненості в собі	1	2	3	4
33	Я відчуваю себе беззахисним	1	2	3	4
34	Я намагаюсь уникати критичних ситуацій та труднощів	1	2	3	4
35	У мене буває "хандра"	1	2	3	4
36	Я буваю задоволеним	1	2	3	4
37	Будь-які дрібниці відволікають та хвилюють мене	1	2	3	4
38	Буває, що я почуваю себе невдахою	1	2	3	4
39	Я врівноважена людина	1	2	3	4
40	Мене охоплює хвилювання, коли я думаю про свої турботи	1	2	3	4

Инструкция

Вам предлагается ответить на следующие 30 утверждений. Если Вы согласны с данным утверждением ставьте знак "+", если не согласны, то знак "-".

1. Думаю, что большинство моих знакомых относится ко мне с симпатией.
2. Думаю, что как личность я вполне могу быть притягательным для других.
3. Собственное уважение мне еще надо заслужить.
4. Думаю, что другие в целом оценивают меня достаточно высоко.
5. Вряд ли найдется много людей, которые обвинят меня в отсутствии совести.
6. Вряд ли я вызываю симпатию у большинства моих знакомых.
7. Большинство моих знакомых не принимают меня уж так всерьез.
8. Мои слова не так уж часто расходятся с делом.
9. У меня достаточно способностей и энергии воплотить в жизнь задуманное.
10. Можно сказать, что я ценю себя достаточно высоко.
11. Думаю, что другие в целом оценивают меня достаточно высоко.
12. Я вполне могу сказать, что унижаю себя сам.
13. В глубине души я никак не могу поверить, что я действительно взрослый человек.
14. Без посторонней помощи я мало что могу сделать.
15. Мне очень мешает недостаток энергии, воли и целеустремленности.
16. Думаю, что мог бы найти общий язык с любым разумным и знающим человеком.
17. Я вполне доверяю своим внезапно возникшим желаниям.
18. Чаще всего я одобряю свои планы и поступки.
19. Свое отношение к самому себе можно назвать дружеским;
20. Даже мои негативные черты не кажутся мне чужими.
21. В целом, меня устраивает то, какой я есть.
22. Мои достоинства вполне перевешивают мои недостатки.
23. Некоторые свои качества я ощущаю как посторонние, чужие мне.
24. Когда я пытаюсь себя оценить, я прежде всего вижу свои недостатки.
25. В моей жизни есть или, по крайней мере, были люди с которыми я был чрезвычайно близок.

26. Бывало, и не раз, что я сам себя остро ненавижу;
27. Если я и отношусь к кому-нибудь с укоризной, то прежде всего к самому себе.
28. Часто я не без издевки подшучиваю над собой.
29. Сам у себя я довольно часто вызываю чувство раздражения.
30. Когда со мной случаются неприятности, как правило, я говорю: "И поделом тебе".

Додаток Е.

Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	Variance	Skewness	
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Std. Error
Конфронтація	17	4,00	16,00	8,6471	2,95680	8,743	,901	,550
Дистанція	17	6,00	15,00	10,7059	2,28486	5,221	,090	,550
Самоконтроль	17	6,00	17,00	12,9412	2,70348	7,309	-,984	,550
Пошук	17	5,00	17,00	11,2941	3,33100	11,096	-,349	,550
Прийняття	17	5,00	11,00	7,5294	1,97223	3,890	,588	,550
Втеча	17	6,00	22,00	13,0000	4,09268	16,750	,341	,550
Планування	17	8,00	17,00	12,4706	2,37481	5,640	,057	,550
Переоцінка	17	2,00	20,00	12,9412	4,03842	16,309	-,952	,550
Реактивна	17	28,00	53,00	41,7059	6,58374	43,346	-,525	,550
Особистісна	17	34,00	56,00	45,4118	6,55800	43,007	,150	,550
Очік_відн	17	1,00	17,67	6,7447	5,07115	25,717	1,052	,550
Самовпевн	17	16,67	92,33	56,5488	27,84994	775,619	-,312	,550
Відношення	17	,67	80,00	41,6265	20,22543	409,068	,211	,550
Самоприйняття	17	34,33	100,00	83,2371	20,55976	422,704	-1,305	,550
Самообвинувачення	17	4,67	96,67	37,8406	25,18055	634,060	,555	,550
Valid N (listwise)	17							

	Sig. (2-tailed)	,763	,396	,910	,719	,784	,000		,030
	N	17	17	17	17	17	17	17,000	17
Самовне вн	Pearson Correlation	,129	,029	,028	-,198	-,221	,692**	,525*	1,000
	Sig. (2-tailed)	,621	,911	,916	,447	,393	,002	,030	
	N	17	17	17	17	17	17	17	17,000

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

